Pajautos slėnis archeologo akimis

Vilniaus universiteto archeologijos katedros docentas Aleksiejus LUCHTANAS, 37 metus skyręs Kernavės tyrimams, dalijasi mintimis apie Pajautos vardu vadinamą Neries slėnį, kuriame pirmieji žmonės įsikūrė jau prieš 12 tūkstančių metų. 1983 metais buvo pradėti Pajautos slėnio archeologiniai tyrimai. Nuo to laiko slėnis nenustoja stebinti, atverdamas vis daugiau žinių apie Lietuvos priešistorę ir istorinius laikus. Atrastas XIII–XIV a. žemutinis Kernavės miestas, archeologų teigimu, prilygsta Trojos atradimui, o neseniai aptikti XIV a. pabaigos palaidojimai vandenyje primena, kad krikščionybės atėjimas į mūsų kraštus nebuvo paprastas. A. Luchtanas atskleidžia, kad ilgamečiai Kernavės tyrimai yra svarbi Lietuvos archeologijos istorijos dalis. 2004 m. Kernavės archeologinė vietovė (Valstybinis Kernavės kultūrinis rezervatas), unikalus archeologijos ir istorijos vertybių kompleksas, įrašytas į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą.

Archeologui galima pavydėti sugebėjimo matyti kraštovaizdį kaip daugelio epochų paveldą. Bet gal apie kai kurias ypatingas vietas, tokias, kaip Pajautos slėnis Kernavėje, turėtų žinoti kiekvienas? Ar užlipus ant piliakalnių pakanka vien grožėtis atsiveriančiu kraštovaizdžiu? Ką dar turėtume apie jį išmanyti?

Paprastas Kernavės lankytojas nuo archeologo turbūt tuo ir skiriasi, kad jam be galo sudėtinga įsivaizduoti, kaip kadaise atrodė dabar gražiai žaliuojantis slėnis, po kurį laksto stirnos, skraido paukščiai, vaikšto turistai. Juk jis buvo visiškai kitoks: čia gyveno žmonės, stovėjo jų sodybos. Dažnai nuvažiavę prie kokio

Kernavės piliakalniai ir Pajautos slėnis ryte. 2011 m. *Alberto Švenčionio nuotrauka.*

Romantiški Aukuro, Pilies, Mindaugo Sosto, Kriveikiškio, Lizdeikos piliakalnių bei Pajautos slėnio pavadinimai nėra istoriniai ar etnografiniai. Jie paimti iš XIX a. didelio populiarumo sulaukusio 1826 m. publikuoto lenkų rašytojo F. A. Bernatovičiaus keturių tomų istorinio romano „Pajauta, Lizdeikos duktė, arba lietuviai XIV amžiuje“ (1886 m. išverstas į lietuvių k.). Žinomi ir kiti populiarūs pavadinimai: Aukuro piliakalnis vadinamas Šventuoju arba Barščių kalnu, Lizdeikos piliakalnis – Smailiakalniu, Pilies piliakalnis – Įgulos kalnu. Archeologinėje literatūroje naudojami ir romantiškieji vietovardžiai, ir mokslinai pavadinimai: Kernavės piliakalnis I, Kernavės piliakalnis II, Kernavės senojo miesto vieta, Semeniškių senovės gyvenvietė ir kt.

Aleksiejus Luchtanas. Ankstyvojo geležies amžiaus kapinyno tyrinėjimai. 1993 m.

Pajautos slėnis tiriamas magnotometru. 2010 m. *Gintauto Vėliaus nuotrauka.*

Šiuolaikinis archeologijos mokslas taiko naujus metodus ir technologijas. Magnetometru skenuojant žemę galima nustatyti magnetines anomalijas ir tikslingiau planuoti kasinėjimų vietas. Tikimasi, kad ateityje invazinių kasinėjimų metodo nebeliks.

Saugoma Kernavės kultūrinio rezervato fotoarchyve.

archeologinio objekto lankytojai informaciniuose stenduose perskaito: čia būta senovės gyvenvietės. Bet, apsidairę aplinkui, jie mato tik pievą, o tos senovės gyvenvietės pastatai ar įtvirtinimai – po žeme. Jeigu archeologas sugeba tą žemę prakalbinti ir parodyti jos turtus muziejuose ir rekonstrukcijose, žmogui archeologinių vietų kraštovaizdį suprasti išsyk lengviau.

Mūsų miškų zonoje tūkstantmečiais viskas buvo statoma iš medžio, tad nieko neišliko. Žymiai lengviau įsivaizduoti vizualiai apčiuopiamą paminklą. Pavyzdžiui, kokį senovės miestą centrinėje Azijoje, kuriame matai ne tik vėjo nugairintus griuvėsius, bet ir citadeles, gatvių išplanavimą, gynybinę sistemą. O štai mūsų kraštų archeologija atsiveria tik išrinktiesiems, tai yra specialistams. Tik jie geba pamatyti tai, kas buvo seniau ir ko dabar nebėra: kitą upės vagą, kitokį, miškais neapaugusį slėnį, tundros kraštovaizdį su griūvančiais, vandens nuplautais šlaitais, gausybe samanų ir vienu kitu krūmeliu. Ta tundra keliaudavo šiaurės elniai, o jų kažkur tykodavo medžiotojai. Vėlesniais laikais ta teritorija apaugo miškais, ir žmonės rinkosi sau gyventi tinkamas vietas.

Pajautos slėnis Kernavėje ypatingas tuo, kad jame išliko labai skirtingų laikotarpių ir epochų pėdsakų. O mes turime tą vietą įdėmiai tirti, kasinėti, stengtis suprasti po žeme glūdinčius duomenis. Šiems tyrimams atsiranda vis daugiau naujų techninių galimybių. Galime be invazinių metodų, t. y. nekasdami žemės, atlikti magnetinę ir seisminę žvalgybą, apčiuopti žemėje esančias struktūras, magnetines anomalijas ir susieti jas su konkrečiais objektais[1]. Kita vertus, ištirti milžiniškiems plotams reikia dešimtmečių darbo ir jis, sakyčiau, nedėkingas, nes reikia perkasti tūkstančius kubų žemių, visus radinius užfiksuoti, aprašyti. Dabartinė archeologija ir išsamiems, ir tiksliniams tyrimams atveria platesnes perspektyvas.

Be abejo, gebėjimas matyti kelis objektus, suprasti paleolito laikų reljefą ateina su patirtimi. Reikia pažinti regioną ir jo gamtą. Iš savo asmeninės patirties galiu pasakyti, kad kai važiavome ieškoti naujų objektų Centrinėje Azijoje[2], mano bičiuliai iš Lietuvos buvo truputį sunerimę: ar jiems pavyks visiškai kitokiame kraštovaizdyje surasti ir atpažinti senovės gyvenvietes, piliavietes. Juk ten visiškai kitas pasaulis... Aš pats jau turėjau kasinėjimo tame regione patirties ir žinojau, kaip ir ko čia ieškoti. Iš tų kraštų atvykusiam tyrėjui taip pat būtų sunku atpažinti mūsų piliakalnį, nustatyti, ar prie jo senovėje kas nors vyko. Jis nesuvoktų, kur ieškoti akmens amžiaus, bronzos amžiaus, romėniško ar viduramžių laikotarpio objektų. Taigi, vienaip atrodo dykumų, kalnų archeologija, kitaip – miškų zonos archeologija. Man teko dvejus metus gyventi tolimoje šiaurėje už poliarinio rato. Daug vaikščiojau po tundrą,

1. Nuo 2010 m. Kernavėje atliekami geofiziniai tyrimai, taikant naujausias technologijas. Šių žvalgymų metu gauti rezultatai parodė po žeme esančias magnetines anomalijas, kurios dažniausiai atsiranda įvairių perkasimų vietose arba ten, kur yra degėsių, geležinių daiktų.
2. 2007–2010 metais buvo vykdoma archeologinė paveldosauginė misija Afganistane, Goro provincijoje. Tyrimais buvo siekiama prisidėti prie kultūros vertybių išsaugojimo darbų Afganistano Islamo Respublikoje, pagrindinį dėmesį skiriant archeologinių objektų paieškai bei jų dokumentacijai, siekiant įtraukti juos į nacionalinį kultūros paminklų registrą (Butrimaitė, Luchtanas 2008).

Archeologinėje ekspedicijoje Afganistane, Goro provincijoje. 2007 m. *Ramunės Butrimaitės nuotrauka.*

Kala Maleko Antaro pilis. Afganistanas, Goro provincija. 2007 m. *Roberto Žukovskio nuotrauka.*

bet man buvo visiškai neaišku, kur ten galėjo gyventi akmens amžiaus žmonės. Po to supratau, kad kraštovaizdyje matomos akmens konstrukcijos yra ne šiaip gamtos dariniai, o buvę elnių medžiotojų būstai. Išties reikia ilgametės patirties, kad jaustum, kur ko ieškoti – negali aklai kasti pirmoje pasitaikiusioje vietoje. Tarkime, jei yra sunykęs ežeras, prie jo reikia tirti tokias vietas, kur buvo saulės atokaita, kur žmonėms buvo šilčiau. Turi surasti, kur buvo jo intakai, koks upelis, prie kurio gali sėkmingai žvejoti, kur ateina žvėrys. Juk žmonės rinkdavosi gyvenimui patogias vietas.

XIX amžiuje mūsų tyrėjai žinojo tik du priešistorės objektus – pilkapius ir piliakalnius. Nes jie išsiskirdavo iš aplinkos, turėjo gyventojų atmintyje išlikusius pavadinimus. Dabar archeologai randa visiškai naujų gyvenviečių. Tokių, apie kurias prieš porą dešimtmečių dar nieko nebuvo žinoma. Turiu omenyje 1 mūsų eros tūkstantmečio romėniškojo laikotarpio gyvenvietes ežerų salose.

Kernavės tyrimų pradžioje 1979 m. archeologus taip pat labiausiai domino piliakalniai. Ar tuomet įsivaizdavote, kad Pajautos slėnyje bus atrasta tiek daug radinių?

Pradėję tyrimus Kernavėje dar nežinojome ir apie penktąjį Kriveikiškio piliakalnį. Per medžius ir krūmus jo nesimatė. Jau po kelių tyrimų sezonų vieną pavasarį žvalgydami apylinkes pamatėme, kad prieš pat mūsų nosis yra dar vienas piliakalnis. Tokių atvejų būta ir daugiau. Pavyzdžiui, su Rimu Kraujaliu netoli Kernavės, Grabijoluose, kasinėjome senovės gyvenvietę. Reikėjo nustatyti jos teritoriją. Nutarėme gretimame miške pariešutauti. Vienas nuėjome į vieną pusę, kitas – į kitą. Grįžtam, aš sakau: „Dieve tu mano, taigi čia milžiniškas pilkapynas. Per septyniasdešimt pilkapių!“ O jis atsako: „Taip, ir aš mačiau, visur miške pilkapiai.“ Grabijolų pilkapiai minimi rašytiniuose šaltiniuose nuo XIX amžiaus, bet niekam nepavyko jų atrasti. O jų ten net kelios grupės – kitą pilkapių grupę prie fantastiškos Vilkų duobės[3] vėliau rado Vykintas Vaitkevičius.

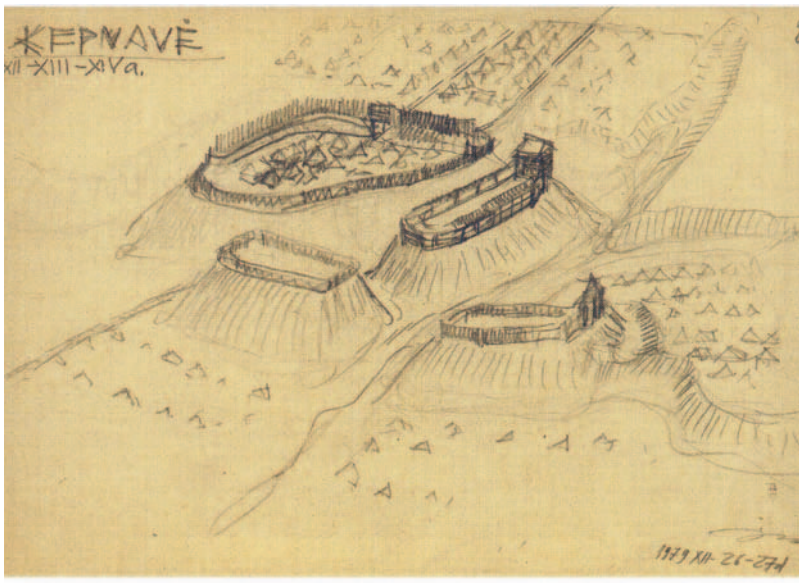
Bet grįžkime prie Pajautos slėnio. Apie piliakalnius visi žinojo, tačiau numanėme, kad senovės žmonės turėjo kaip nors panaudoti ir slėnį. Todėl ten taip pat atlikome žvalgomuosius tyrimus, bet ne visada jie buvo sėkmingi, nes didžioji Pajautos slėnio pastatų dalis yra palaidota po didžiuliu sluoksniu aliuvinės kilmės[4] sąnašų, kurias per potvynius sunešdavo upė. To sluoksnio storis siekia metrą ir daugiau. Ten buvo ariami laukai, ir mes vaikščiojome po tuos laukus. Kartais ką nors atrasdavome žemės paviršiuje. Pirmiausiai radome gyvenvietes, kurios buvo arčiau upės.

Pradėjus tyrimus apgriuvusiame Mindaugo Sosto piliakalnyje, teko bendrauti su unikaliu tyrėju, architektu, romantiku Sigitu Lasavicku. Jis jau buvo nupiešęs savo Kernavės praeities vizijas. Mes surasdavome pavienius radinius ir kultūrinius sluoksnius,

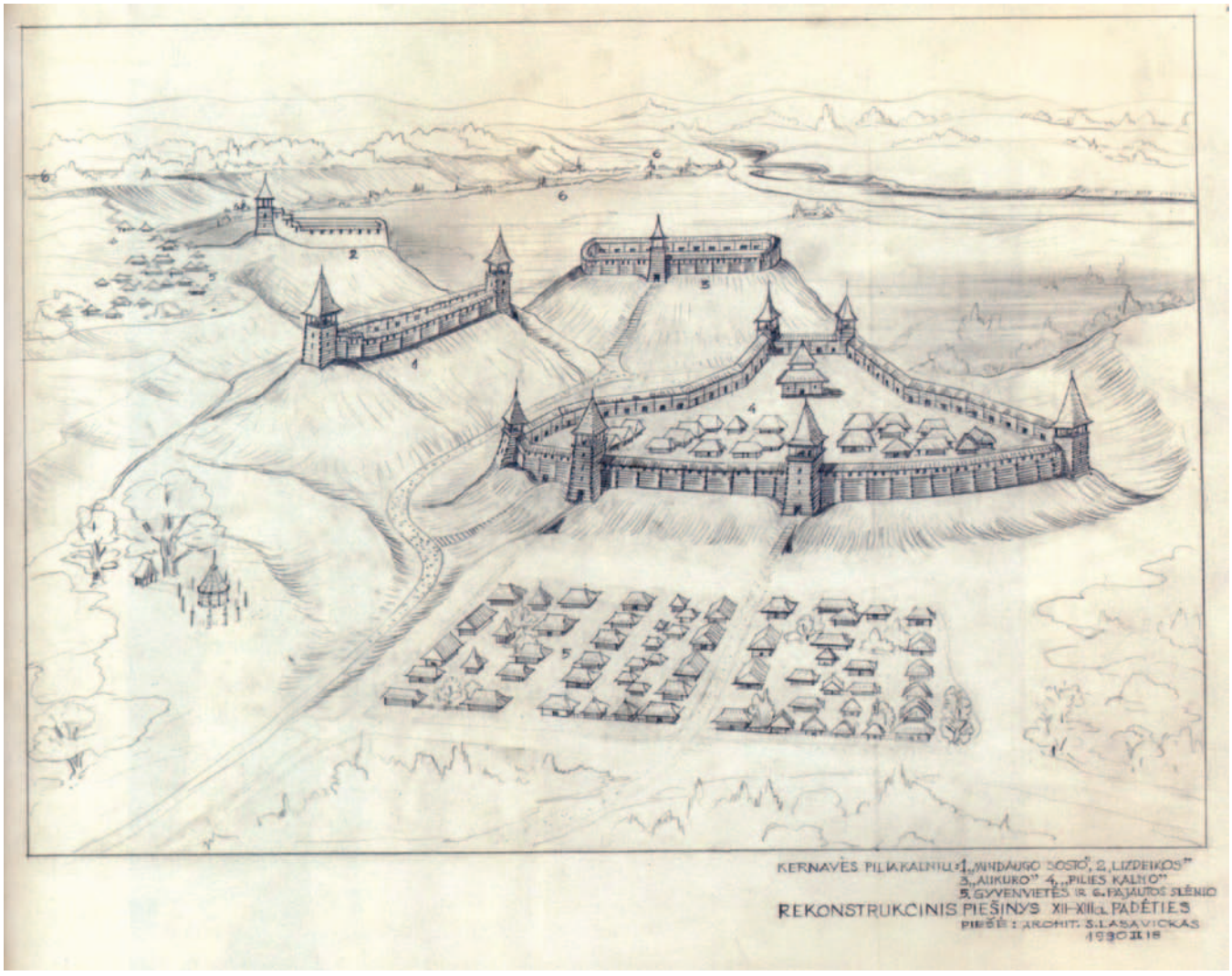
3. Taisyklingo piltuvo formos glaciokarstinės kilmės dauba Neries regioniniame parke (Vilniaus raj. Dūkštų sen.), geomorfologinis gamtos paveldo objektas. Padavimai pasakoja, kad ji atsiradusi įgriuvus Kernavę ir Trakus jungusiam požeminiui tuneliui (plg.: Vaitkevičius 2007)
4. Aliuvis – upių sąnašos. Aliuviniai dirvožemiai formuojasi upių užliejamosiose dalyse.

Architektas Sigitas Lasavickas (centre) ant Mindaugo Sosto piliakalnio su Kernavės piliakalnių tvarkymo talkos dalyviais. 1987 m. *Romualdo Ozolo nuotrauka.*

Kernavė XII–XIII a. 1979 m. *Sigito Lasavicko eskizas* (Lasavickas 2014). Daugelis S. Lasavicko įžvalgų apie senovės Kernavę pasitvirtino vėlesnių archeologinių tyrimų metu.

Kernavės piliakalniai XI–XIII a. 1980 m. *Sigito Lasavicko rekonstrukcija* (Lasavickas 2014).

o jis savo piešiniuose atkurdavo gatves ir sodybas. Tada galvojau: „Kokia laki fantazija.“ Bet vėliau visos jo įžvalgos pasitvirtino. Jis, kaip architektūros tyrėjas, urbanistas, Lietuvos praeities garbintojas ir romantikas, matė daugiau nei mes. Jis suprato, kad viskas yra tarpusavyje susiję, kad Pajautos slėnis ir įtvirtinta gyvenvietės dalis sudaro visumą. Sigitas Lasavickas tą visumą įžvelgė anksčiau, nei ten buvo įbestas archeologo kastuvas. Jis anksti ryte atsikeldavo ir pirmu autobusu atvažiuodavo iš Vilniaus į Kernavę. Studentai dar miegodavo, o mes eidavome į slėnį, kur jis romantiškai pasakodavo apie tai, kad čia yra Lietuvos Troja. 1983 m. prie Neries aptikę senovės gyvenvietę, vis geriau pažindami Pajautos slėnį, pamažu atradome ir mūsų Trają.

Kaip minėjau, pirmuosius du Kernavės tyrimų sezonus[5] daugiausiai dėmesio skyrėme griūvančio Mindaugo Sosto piliakalnio tyrimui. Todėl žvalgyti aplinkui paprasčiausiai neužtekdavo jėgų. Po to dvejus metus man teko tarnauti sovietiniame šiaurės laivyne. Tais laikais Sovietų Sąjunga kariavo Afganistane, tad visus karininko laipsnį turinčius vyrus stengdavosi paimti į kariuomenę. Per tą laiką bičiuliai archeologai prie Kernavės atrado nežinomą pilkapyną. Jį parodė vietinis gyventojas Povilas Kiaušas. Kai sugrįžau, pradėjome intensyviai žvalgyti ir tirti įvairius Kernavės objektus. Dabar Kernavės muziejuje dirba puikūs archeologai Rokas Vengalis, Gintautas Vėlius ir kiti tyrėjai. Jie žvalgo Neries pakrantes, taikydami modernius geofizinius metodus, šurfuodami[6] teritoriją. Paaiškėjo, kad praeityje čia visur virė gyvenimas, buvo rasta visa grandinė gyvenviečių, įsikūrusių prie visų Neries intakų. Dar prieš šimtmetį šiose vietose buvo kaimai, atviri plotai, ganyklos, XIX a. antros pusės–XX a. pradžios žemėlapiuose pažymėti kaimai, jų pavadinimai. O dabar čia auga miškai, laksto šernai. Tik seni vaismedžiai miško tankmėje išduoda, kur būta sodybų. Gamta vėl užvaldė tą teritoriją, bet pradedi kasti ir randi archeologinį paveldą.

Dar sunkiau negu gyvenvietės aptinkami laidojimo paminklai. Kurį laiką daug žinojome apie skirtingų epochų žmonių gyvenimą Pajautos slėnyje, tačiau nebuvome atradę, kur tie žmonės buvo laidojami. Kapai kartais aptinkami netikėtai. Didžiausią ir šiuo metu išsamiausiai tyrinėtą Kernavės kapinyną[7] 1993 m. su metalo detektoriumi žvalgydamas apylinkes surado archeologas Gintautas Vėlius. Pirmuosius radinius jis aptiko beveik žemės paviršiuje. Pasirodo, ten buvo kapai. Kiti laidojimo paminklai buvo surasti tyrinėjant gyvenvietes. Tiesiai priešais piliakalnius, Neries krante, yra bronzos amžiaus pabaigos, ankstyvojo geležies amžiaus kapinynas. Didelis, gražus, su urnomis akmenų konstrukcijose.

Po kurio laiko rytinėje Pajautos slėnio dalyje esančioje Semeniškių kaimavietėje žmogus rekonstravo savo namus. Paaiškėjo, kad jo gyvenamas pastatas stovi net ant trijų epochų kapų. Toje vietoje buvo laidota paskutiniais amžiais prieš Kristų. Aptiktos kelios ankstyvajam geležies amžiui būdingos urnos. Taip pat rasti suardyti pilkapiai, o po sampilais – gražiai išlikę III–IV a. griautiniai senojo geležies amžiaus kapai. Šalia būta ir XV amžiaus kapinaičių. Štai kokia tai vieta!

2009 metais ten pat, Semeniškių kaimavietėje, buvo aptiktas išties sensacingas dalykas – laidojimo vandenyje paminklai. Papasakosiu, kaip tai atsitiko. Iš pradžių mus sudomino pilkapį primenantis objektas. Tiriant jį paaiškėjo, kad tai vėlyvas darinys, atsiradęs sovietmečiu, kai kolūkyje buvo kasamas tvenkinys. Po šiuo kauburėliu pasirodė kažkoks įgilinimas, kuriame rasta juoda, gludinta, tinkliuko ornamentu papuošta XV amžiaus keramika. Tada pradėjome kasti giliau ir aptikome, kad buvusioje Kernavėlės upelio vagoje (dabar upelis teka šalimais) gausu degintinių kaulų, keramikos fragmentų, įvairių dirbinių. Tai XIV a. palaidojimai vandenyje. Nustatyti jų datą padėjo rastas Jogailos laikų sidabrinis denaras. Žmonės tiesiog nešė sudegintus palaikus moliniuose puoduose ir pylė juos į vandenį.

Kita Kernavės miesto bendruomenės dalis tuo pat metu savo mirusius laidojo nedegintus, galva į vakarus. Juntama tam tikra krikščioniškų tradicijų įtaka. Šios kapinės yra šiek tiek aukščiau, už kelių šimtų metrų, dešiniajame Kernavės upelio krante. Apskritai visi laidojimo objektai sukoncentruoti šio Kernavei pavadinimą suteikusio upelio dešiniajame krante. Tas upelis labai įdomus. Jis Pajautos slėnyje gyvenusiems žmonėms buvo tarytum Anapilis, jungtis su mirusiųjų pasauliu.

Tikrasis Pajautos slėnis prasideda nuo Pagojaus vietovės. Ten į Nerį įteka kitas mažytis upeliukas. Čia augo grafo Konstantino Tiškevičiaus aprašytas ąžuolas,

5. 1979 m. Vilniaus universitetas pradėjo sistemingus mokslinius tyrinėjimus Kernavėje.

6. Archeologiniai šurfai – iki 4 m² dydžio stačiakampiai, žvalgomųjų archeologinių tyrinėjimų plotas. Dažniausiai kasami senamiesčiuose, senovės gyvenvietėse bei archeologiškai saugomų teritorijų apsaugos zonose. Šurfavimas – archeologinių tyrimų objekto kasinėjimas šurfais (Pagal Paveldo tvarkybos reglamentą PTR 2 14.02:2007 „Archeologinio paveldo tvarkyba“).

7. XIII–XIV a. Kernavės-Kriveikiškių kapinynas, dar vadinamas Kernavės Nekropoliu, yra į šiaurės rytus nuo piliakalnių. Čia rasti 292 griautiniai mirusiųjų kapai. Surastos įkapės labai artimos arba identiškos Pajautos slėnyje tyrinėto viduramžių miesto dirbiniams (Luchtanas, Vėlius 2005).

Semeniškių degintinio kapinyno (palaidojimų vandenyje) radiniai: Jogailos denaras (1387–1390), diržo ir kiti apkalai, žiedas, sagtis, žvalgučiai, žirgo skambalas, raginiai balno apkalai. *Roko Vengalio nuotrauka*. 2010 m. Saugoma Kernavės archeologinės vietovės muziejuje.

Archeologiniai tyrinėjimai Semeniškių kaimavietėje (archeologai ją vadina II Semeniškių senovės gyvenviete) vykdomi nuo 1990 m. Remiantis šių tyrimų metu gautais duomenimis bei vietinių gyventojų pateikta informacija, buvo spėjama, kad šioje vietoje yra laidojimo paminklas. Pastarųjų metų atradimai šį spėjimą patvirtino bei atskleidė kur kas daugiau žinių. Čia laidota ankstyvajame ir senajame geležies amžiuose, tai pat viduramžiais. Išskirtinis 2009 m. atradimas – XIV a. Kernavės miesto gyventojų degintiniai palaidojimai vandenyje (Baltramiejūnaitė, Vengalis 2009: 98–105; Vengalis 2010: 124–127).

prie kurio dar XIX a. žmonės eidavo melstis, o kunigas piktinosi, kad jie ne į bažnyčią vaikšto, bet prie kažkokio medžio. Taigi, ką mes matome? Dešinysis upelio krantas nusėtas pilkapiais ir kapinynais, o kairiajame krante, prie to mažo upeliuko, – šventvietė. Turėjo praeiti daug laiko, kol mes perpratome ryšį tarp visų šių objektų.

Jūsų pristatyti dalykai liudija ne tik Kernavės, bet ir visos to meto Lietuvos kultūrą. Juk čia gyveno kunigaikščiai, vadai, kurie vienijo, kūrė Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Labai įdomu, kokia buvo to meto visuomenė?

Įvairi ir turtinga. Turiu galvoje ne kokias ypatingas materialines gėrybes (nors ir tokių buvo daug), o visų pirma kultūrą. Mes matome, kad čia gyveno įdomi ir įvairialypė bendruomenė, ne tik pagonys. To meto Kernavės gyventojai priimdavo kitų kultūrų įtakas ir idėjas, ir visa tai savaip interpretuodavo.

Lietuvoje yra ir daugiau tokių įdomių ir vertingų objektų, kaip Kernavė, tačiau nė vienas jų nėra tiek daug metų tiriamas. Pirmu kastuvo bakstelėjimu sensacingų dalykų neatskleisi. Jau dabar galiu drąsiai pasakyti, kad visi Kernavės atradimai – tai kelių studentų kartų įdirbis. Mūsų kasinėjimuose jau dirba studentų, kurių tėvai studijų metais kasinėjo Kernavėje. Galbūt ir tų žmonių anūkai dalyvaus Kernavės ekspedicijose. Tai nepaprastai įdomus dalykas. Tiek daug metų trunka sistemingi, kompleksiniai tyrinėjimai, kuriuose pasitelkiamos visos metodologinės ir technologinės archeologijos mokslo naujovės.

Ar galėtumėt išskirti, kokie Kernavės atradimai turėtų tapti Lietuvos archeologijos istorijos dalimi?

Daugiau kaip tris dešimtmečius trunkantys archeologiniai tyrimai – tai jau istorija. Kernavė buvo paslaptinga vietovė, apie kurią žinojome tik iš vieno kito metraščio paminėjimo, ir tik hipotetiškai galėjome spėti, kad čia būta svarbaus Lietuvos valstybės centro. Archeologinių tyrimų metu ta žemė buvo perskaityta ir įrodyta, kad tai ne tik Lietuvos, bet ir pasaulinės svarbos objektas. Per pirmąjį tyrimų sezoną mūsų kasinėjimais domėjosi tik kolegos iš Kauno, kurie atvyko į Kernavę lydimi to meto archeologijos patriarcho Karolio Meko. Daugiau niekas nesilankė, niekam nebuvo įdomu. O dabar per vieną savaitgalį Kernavės archeologinę vietovę aplanko penki–šeši tūkstančiai žmonių.

O užsienio archeologai domisi?

Per tuos ilgus kasinėjimų sezonus pas mus dirbo nemažai kolegų ir studentų archeologų iš artimesnių kraštų – Lenkijos, Latvijos, Rusijos, Švedijos. Taip pat turėjome studentų iš Prancūzijos, Šveicarijos, Suomijos. Atvyksta ne tik studentai, bet ir archeologija besidomintys vyresnio amžiaus žmonės. Taigi, šis objektas išties visiems įdomus. Svarbu, kad tai nėra tik mūsų krašto palikimas, bet europinio masto paveldo objektas.

Kernavės kasinėjimai susiję ir su eksperimentine archeologija. Jūs taip pat esate aktyvus jos dalyvis. Tačiau eksperimentas su daiktais drauge yra ir eksperimentas su savimi. Gal taip pajutote ryšį su kuria nors konkrečia epocha?

Visos epochos man yra be galo įdomios ir artimos. Vienodai žavi ir koks nors prabangus viduramžių daiktas, ir labai senos epochos radinys. Kartais tie radiniai pasirodo visai netikėtai. Prisimenu, kartą važiuoju miško keliu, dairausi, matau – tarp vėžių guli toks gražus paleolitinis skaldytinis[8]. Didelis, visas pasidengęs melsva patina. Paskui radome dar keletą nuo jo nuskeltų skelčių. Vadinasi, šioje vietoje 10 tūkstantmetyje prieš Kristų buvo apsistoję žmonės, elnių medžiotojai, pirmieji mūsų krašto gyventojai, vėlyvajame paleolite. Kartais ir paprasta šukelė, kurioje slypi labai daug informacijos, suteikia džiaugsmo. Taigi, nėra neįdomių epochų. Tačiau jos tokios sudėtingos, kad mokslininkai privalo specializuotis – negali būti visažinis. Be abejo, dėstant universitete, reikia žinoti labai daug, dirbdamas su studentais turi visą laiką domėtis. Liūdna, kad mūsų studentai nelabai nori draugauti su knyga, dažnai pasitenkina paviršutiniška interneto informacija... O archeologas privalo labai daug skaityti, studijuoti naujoves. Kuo platesnis bus jo akiratis, tuo daugiau dirbant jam kils minčių, idėjų.

Bet grįžkime prie eksperimentinės archeologijos. Iš esmės idėja, kad archeologinis eksperimentas galėtų daug ką paaiškinti apie praeitį, jau paseno... Iš pradžių eksperimentinė archeologija Lietuvoje nebuvo nei populiari, nei pripažįstama kaip tyrimo metodas. Lenkijoje, Biskupino archeologinėje Lužitėnų kultūros gyvenvietėje, jau daug metų vyksta milžiniški archeologijos festivaliai. Tai pirmasis festivalis, kuriame dalyvavo ir eksperimentatoriai iš Lietuvos – daugiausiai tuometinio Lietuvos archeologijos draugijos pirmininko Albino Kuncevičiaus suburti muziejininkai. Mūsų grupė ten pasirodė labai neblogai, nors viskas buvo nauja, viskas stebino. Gimus idėjai tokį festivalį surengti ir Lietuvoje, vargu ar buvo įmanoma atrasti jam geresnę vietą nei Kernavė. Taigi, 1999 m. gimė pirmasis edukacinis archeologinis festivalis. Vėliau eksperimentatoriai įkūrė klubą ir pavadino jį „Pajautos“ vardu – kaip Neries slėnis. Iš pradžių nežinojome, ar tai sudomins žmones, tačiau kai pirmą festivalio dieną, pasibaigus rytiniam lietui, sulaukėme minios lankytojų, supratome, kad festivaliai gyvuos. Ir jau daug metų gyvuoja. Šiemet jis vyks naujoje vietoje, prie rekonstruotos viduramžių Kernavės gyvenvietės[9].

Eksperimentas padeda archeologui geriau suprasti radinius ir juos naudojusių žmonių gyvenimą. Dabar ir disertacijos ginamos šia tema. Be abejo, visiškai suprasti praeities žmogaus mes niekada negalėsime. Fizinėmis savybėmis jis turbūt buvo labai panašus į mus, ir jeigu mes jį aprengtume kostiumu ir suteiktume išsilavinimą, tai jis niekuo nesiskirtų nuo šiuolaikinio žmogaus. Tačiau priešistorės gyventojai gyveno visai kitokiomis sąlygomis, jie turėjo kitokias vertybes ir kitokį išsilavinimą. Festivaliai, šventės, muziejai po atviru dangumi – tai kita eksperimentinės archeologijos misijos dalis. Jos tikslas – sudominti šiuolaikinius žmones, suteikti galimybę prisiliesti prie praeities.

Dažniausiai Kernavę siejame su Lietuvos ištakomis. Žmonės čia gyveno nuo akmens amžiaus. Tačiau kurios epochos žmogus yra mums genetiškai artimiausias?

Genetiškai artimiausias tas, kuris sukūrė vadinamąją Rytų Lietuvos pilkapių kultūrą[10]. Šios kultūros objektus ir senienas mes galime tiesiogiai sieti su istorinių laikų Lietuva. Mes matome, kad Kernavės, Trakų ir Vilniaus trikampyje koncentravosi svarbiausi valstybingumo centrai. Sakyčiau, kad apie dabartinį lietuvį Neries pakrantėse mes galime kalbėti nuo III–IV amžiaus po Kristaus, kai pradeda formuotis Rytų Lietuvos pilkapių kultūra. Nuo tada archeologiniai duomenys rodo kultūros tęstinumą. Tiesa, pasirodo hipotezių, kad lietuviai, kaip etnosas, yra migruojantys aisčiai ar galindai nuo Pamaskvio, bandoma atgaivinti kalbininko Kazimiero Būgos teoriją apie baltų kilmę nuo Dniepro. Tačiau tokios teorijos nėra pagrįstos archeologiniais duomenimis, nėra jokios jas grindžiančios faktinės medžia-

8. Titnago ar akmens žaliavos gabalas, apdorotas nuskėlimais taip, kad nuo jo galima būtų skelti reikalingo tipo ruošinius: skeltes, nuoskalas (Rimantienė 1996).

9. 2016 m. įkurtas XIII–XIV a. Kernavės žemutinio miesto gyvenimą pristatantis muziejus po atviru dangumi. Čia veikia kauladirbio, juvelyro ir kalvio dirbtuvės.

10. III–IV a. po Kr. susiformavo Brūkšniuotosios keramikos kultūros Rytų Lietuvos ir Baltarusijos šiaurės vakarų (iki Svyrių ir Naručio ežerų teritorijoje). Pagrindinis kultūros bruožas – mirusiųjų (pradžioje nedegintų, vėliau – sudegintų) laidojimas iš žemės supiltuose pilkapiuose, apjuostuose akmenų vainikais, vėliau duobėmis ar ištisiniais grioviais. Gyventa atvirose gyvenvietėse. Maždaug XII a. pilkapių pylimo tradicija išnyko, o kartu su ja – ir Rytų Lietuvos pilkapių kultūra.

Archeologiniai tyrimai Kernavės Žemutiniame mieste. 1993 m. *A. Luchtano nuotrauka*. Kernavės kultūrinio rezervato fotoarchyvas.

gos. O archeologija paprastai remiasi materialiosios kultūros liekanomis. Genetiškai mums artimiausi žmonės yra ne šiaip rytų baltai ar dar ankstesni mezolito epochos elnių medžiotojai, bet tie, kurie gyveno mūsų kraštuose prieš beveik du tūkstančius metų. Tai jie stovėjo prie Lietuvos istorijos ištakų. Šių žmonių gyvenama teritorija apima Neries upės baseiną, taip pat Baltarusijoje esančią Neries dalį iki Naručio ežeryno. Jie buvo sukūrę konsoliduotą, stiprią, karingą kultūrą, gebančią pajungti aplinkines teritorijas ir apsiginti.

Naujo kraujo į šią kultūrą įnešė ir tautų kraustymasis?

Be jokios abejonės. Tai buvo visą Europą apėmęs procesas. Svarbiausi tautų kraustymosi įvykiai visų pirma susiję su germanų tautų judėjimu. Tačiau procesas palietė absoliučiai visus Europos gyventojus. Galbūt mažiausiai – tolimąjį finougrų pasaulį. Kai dideliame Chalonų mūšyje buvo sutriuškinta hunų ir germanų kariuomenė, kai mirė Atila ir žlugo jo imperija, iš karo pragyventi įpratę mišrios etninės sudėties būriai pasklido po Europą ieškoti nuotykių ir plėšikauti. Jų niokojančios veiklos pėdsakų randame visur, nuo Vidurio Europos iki tolimų Rytų Europos užkampių. Ir Kernavėje yra šių neramių laikų pėdsakų. Matome, kad tuo metu Kernavės gyventojams buvo iškilęs labai rimtas pavojus. Radiokarboniniu būdu[11] nustatyta, kad V a. Aukuro kalnas buvo sugriautas ir sudegintas. Tribriaunių huniškų strėlių antgalių rasta ir piliakalnio, ir gyvenvietės teritorijoje. Tai liudija didelę krizę, kuri ištiko ne tik mus. Panašių dirbinių randama Dniepro srityje ir net Pamaskvyje. Vidurio Lietuvoje ją atspindi Plinkaigalio kapinynas, kur palaidoti tuo metu mūšiuose žuvę kariai ir taikūs gyventojai. Nemuno žemupy randame baltiškam pasauliui nebūdingų to meto kapų. Pavyzdžiui, Taurapilyje, Utenos rajone, ir visame tame regione yra aptinkami specifiniai tų svetimų žmonių kariaunų kapai.

Mūsų kultūra perėmė kai kurias tautų kraustymosi metu plėšikavusių kariaunų tradicijas. Visų pirma, sidabro apdirbimo meną, rodantį sąsajas su gotų pasauliu, Vidurio Europos Padunojo sritimi. Vis dėlto vietinė kultūra atsilaikė, ir mes matome III a. pradėjusios formuotis Rytų Lietuvos pilkapių kultūros tęstinumą iki pat istorinių laikų.

Ar hunų užpuolimas lėmė gyvenimo būdo ir vertybių pasikeitimą? Kaip tai atsiskleidžia Kernavės tyrimų medžiagoje?

Išorinis užpuolimas visada skatina tokius pasikeitimus. Matome apgyvendinimo struktūros pakitimus:

Lanko strėlės antgaliai, įtveriamieji, tribriauniai. Geležis, V a. po Kr. *Arūno Baltėno nuotrauka*. Saugoma Kernavės archeologinės vietovės muziejuje.

Baltų genčių susiformavimą įtakojo visoje Europoje vykęs Didysis tautų kraustymasis, savo apogėjų pasiekęs V a. Šio neramaus laikotarpio pėdsakai aptinkami ir Kernavėje. Aukuro kalno piliakalnyje rasti tribriauniai klajoklių strėlių antgaliai ir sudegintų gynybinių įtvirtinimų liekanos liudija apie dažnus hunų ir kitų genčių puldinėjimus (www.kernave.org informacija).

atsiranda daugiau įtvirtintų objektų. Tai susiję ne vien su invazija, bet ir su klimato kaita. 1 tūkstantmečio pirmojoje pusėje, vadinamajame aukso amžiuje, baltų kultūrų pamėgti upių slėniai pasidarė labai drėgni. Kilo gruntiniai vandenys, tad daugelyje regionų žmonės pradėjo keltis į aukštesnes vietas, kurtis arčiau piliakalnių. Gyvenvietės sumažėjo, jos nebe taip laisvai išsidėsčiusios. Šie procesai vyko Vyslos, Dauguvos, Nemuno, Neries baseinuose.

Ar yra duomenų, rodančių, kad iš Pajautos slėnio žmonėms teko trauktis dėl invazijos ar karo grėsmės?

Pajautos slėnyje mes matome gyvenimo tęstinumą, bet galime teigti, kad buvo laikas, kai slėnis nebuvo tinkamas gyventi. VI a. žmonės vengė slėnio, o X a. vėl pradėjo čia kurtis. Pagaliau XIII a. slėnis vėl aktyviai įsisavinamas. Taigi, buvo pakilimo, stabilumo ir stagnacijos laikotarpių. Kiekvieno archeologo užduotis – atsakyti į klausimą, kodėl taip įvyko. Archeologijoje įdomu tai, kad reikia remtis ir kitų mokslų tyrimais. Nustatyti, kada gyvenvietė buvo palikta dėl karo grėsmės, kada dėl gaisro, kada dėl gamtos permainų, galime tik išanalizavę faktorių visumą. Senoji Kernavė nustojo egzistuoti antrajame karo su kryžiuočiais šimtmetyje. Gyvenvietė slėnyje buvo sunaikinta 1390 m., ir Pajautos slėnis ilgiems šimtmečiams virto ganyklomis, pievomis. Taip baigėsi įdomiausia senoji Kernavės istorija. Žmonės persikėlė gyventi į kitas vietas. Akivaizdu, kad gyveni-

11. Absoliutaus amžiaus nustatymo metodas. Radinio amžius nustatomas pagal išlikusios radioaktyviosios anglies (^{14}C) kiekį organinėje medžiagoje ir jos skilimo pusėjimo trukmę (pusperiodį).

Traidenis. Iš piešinių komplekto „Lietuvos kunigaikščiai“. 1908 m. *Mečislovo Barvickio piešinys*. Saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio muziejuje.

Valdant Traideniui (1269–1282), Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė dar nepajėgė sukurti vieningos gynybinės sistemos visoje teritorijoje, tačiau atrėmė vokiečių agresiją ir pavojingus totorių puolimus. Iš labai sudėtingos padėties, į kurią šalį įstūmė Mindaugo įpėdiniai, Traidenis išvedė Lietuvą į aktyvios kovos kelią ir gynė jos ribas. Kernavė tuo metu tapo vienu svarbiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ekonominių ir politinių centrų, kuriam galėjo prilygti tik Vilnius. Centriniame Kernavės piliakalnyje, Aukuro kalne, stovėjusią kunigaikščio pilį saugojo keturių piliakalnių gynybinė sistema. Piliakalnių papėdėje – Pajautos slėnyje ir viršutinėje Neries terasoje – driekėsi pirklių bei amatininkų miestas, kuriame, kaip ir daugelyje viduramžių miestų, gyveno įvairių tautybių bei tikėjimų žmonės. XIII–XIV a. Kernavės miesto ir kapinynų tyrimai liudija apie aukštą karybos bei amatininkystės lygį, klestėjusią prekybą ir atskleidžia vieną reikšmingiausių Lietuvos istorijos etapų – pagoniškosios kultūros virsmą krikščioniškąja.

mas Pajautos slėnyje nutrūko staiga, drastiškai. Visai kitaip įvykiai susiklostė Vilniuje. Jis irgi buvo puolamas kryžiuočių, tačiau miestas augo ant ankstesnių gyvenviečių sluoksnio. O štai Kernavėje gyvenimas slėnyje tarsi sustojo, todėl ši vieta archeologams unikali. Įsivaizduokime: jei Kernavė iki šiol būtų sostinė, tai turėtume Pajautos slėnyje Kernavės arkikatedrą, per jį vestų Gedimino prospektas, tiltai jungtų Neries krantus. Vietoj Šnipiškių būtų Mitkiškių rajonas, čia stovėtų stikliniai daugiaaukščiai pastatai. Kernavė unikali būtent tuo, kad ji turėjo labai garbingą istoriją, atliko svarbų vaidmenį kuriantis Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, bet politiniam ir kultūriniam svorio centrui persikėlus kitur, ji liko tik archeologiniu paveldu.

Tai gal Kernavę galima pavadinti medinės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atminties vieta?

Galima ir taip sakyti. Apskritai, su mūro architektūra Kernavei kažkaip nepasisekė. Kunigaikščio rezidencijoje, Aukuro kalno pilyje, mes radome atskirus vienos plytos gabalėlius. Deja, ši plyta buvo panaudota ne pagal paskirtį – sudaužyta ir pritaikyta mediniam stulpui sutvirtinti vietoj paprasto akmens. Kažkodėl mūras kernaviškiams nepatiko... O Senuosiuose Trakuose ir Vilniuje mes jau matome mūrinės statybos pradžią. Tiesa, Gedimino laikų Vilnius iš esmės taip pat buvo medinis. Tik XIV a. viduryje, Algirdo valdymo metu, atsiranda mūrinių statinių.

Kadangi prakalbome apie kunigaikščius, kaip manote, ar garsiausias Kernavės valdovas Traidenis yra vaikščiojęs medine žemutinio miesto gatve?

Pėsčiomis vargu ar ėjo, nes gatvės buvo purvinos. Bet prajoti su savo palyda galėjo. Pėsčiomis galbūt vaikščiojo aukštutiniame mieste, kur buvo švariau, atsiverdavo gražesni vaizdai į slėnį. Visas Traidenio giminaičių lizdas sukosi aplink Kernavę. Čia buvo jų giminės tvirtovė. Gali būti, kad kunigaikščio ranka lietė kai kuriuos mūsų atrastus daiktus. Pavyzdžiui, unikalios stiklo taurės su puikia polichromija yra datuojamos XIII a. trečiuoju ketvirčiu – kaip tik Traidenio epocha. Jos neturi analogų Lietuvoje, saugomos tik keliuose Europos istorijos muziejuose. Tai iš tolimesnių kraštų atvežtas didelės prabangos dalykas. Stiklo su persų mitologiją vaizduojančiais piešiniais gaminimo centras buvo Alepo miestas dabartinėje Sirijoje. Toks stiklas buvo naudojamas kunigaikščio priėmimų metu, tad tikriausiais iš tos taurės gerdavo pats Traidenis.

O kaip šios taurės rastos?

Jos rastos Aukuro kalne, kunigaikščio rezidencijos vietoje, kultūriniame sluoksnyje, kuris atitinka Traidenio valdymo periodą. Tuometinis dvaro etiketas reikalavo, kad būtų naudojamas stiklas. Tai buvo turto ir prabangos dalykas. Kitokio stiklo to meto Lietuvoje nerandame, tik tą

1250–1275 m. stiklo taurė, puošta polichrominiu ornamentu iš Sirijos, saugoma Nacionaliniame Kuveito muziejuje (Carboni 2001).

Taip galėjo atrodyti taurė, kurios šukės rastos XIII a. Lietuvos didžiojo kunigaikščio rezidencinėje pilyje ant Aukuro kalno.

Polichrominiu ornamentu puoštų stiklo taurių fragmentai, rasti Kernavėje, Aukuro kalne, XIII a. pabaigos archeologiniame sluoksnyje. Kilmė: Artimieji Rytai (Sirija, Egiptas). *Dalios Vaičiūnienės nuotrauka*. Saugoma Kernavės archeologinės vietovės muziejuje.

prabangųjį iš Artimųjų Rytų. Jei lankysitės muziejuje – prašome pažiūrėti, iš kokių taurių gėrė Traidenis. Mes labai mažai turime archeologinių radinių, kuriuos būtų galima tiesiogiai susieti su istorinėmis asmenybėmis. O šios taurės gali būti siejamos su artimiausia Traidenio aplinka ir pačiu kunigaikščiu.

Kaip prabangos prekės pasiekdavo Kernavę?

Įvairiausiais keliais. Pagrindinis kelias siejo su bizantiškuoju pasauliu, Voluinės, Vengrijos regionu, rytine Lenkija. Mindaugo laikais būta glaudžių ryšių su Haličo-Voluinės kunigaikščiais. Iš archeologinių duomenų matyti, kad tuo metu mus pasiekia gražūs daiktai. Traidenio laikais užsimezga dinastiniai ryšiai su Mozūrijos kunigaikščiais, Plocku. Neatsitiktinai ten nuteka Traidenio duktė Gaudimantė. Jos vyras Boleslovas savo sūnui, būsimam Lenkijos Mozūrų kunigaikščiui, uošvio garbei suteikia pagonišką vardą *Trojden*.

Kaip manote, ar Traideniui teko keliauti Nerimi?

Žiemos metu tikrai buvo keliaujama užšalusiomis upėmis. Rytų Europoje tai buvo plačiai paplitęs reiškinys. Žiemos buvo šaltesnės, ledas laikėsi ilgiau. Kryžiuočių kelių aprašymuose minima, kad buvo keliaujama Nemunu. Šia upe vyko laivyba. Neris, deja, niekur neminima. Laivybai ši upė su savo rėvomis nelabai tinkama, nebent ankstesniais laikais, kai plaukdavo mažais laiveliais.

Kalbėjote, kad archeologijai būtini faktai, kontekstas, logika. Tačiau minėtas Sigito Lasavicko pavyzdys rodo, kad reikalinga ir vaizduotė.

Archeologas turi pasverti visas galimybes ir išanalizuoti labai daug faktorių. Niekada negalima iš vieno radinio, kad ir koks įspūdingas jis būtų, daryti plačių išvadų. Tik medžiagos visuma, jos kritinė analizė, šaltinių patikimumas leidžia paversti archeologiją mokslu, o ne politizuotu fantazavimu. Turime remtis objektyvia faktine medžiaga, o ne emocijomis. Labai gražu, kad yra visokių hipotezių, bet jos nieko vertos, jei neturi rimto mokslinio pagrindo. Tačiau archeologas nėra ir vien sausų faktų fiksuotojas. Vaizduotė yra būtina, kitaip archeologija būtų negyvas mokslas apie seniai mirusių tautų sulaužytus daiktus.

Kernavės bažnyčia. 1875 m. *Napoleono Ordos akvarelė* (Orda 2006).

Kernavės pilys ir gyvenvietė. *Raymondo Sidrio rekonstrukcija, Astijaus Taujansko piešinys.* 2003 m.
Saugoma Kernavės kultūrinio rezervato fotoarchyve.

Kernavė XIX a. pabaigoje. *Stanislovo Filiberto Fleri (Stanislaw Filibert Fleury) nuotrauka*. Saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje.

Kernavės miestas ir pilys XIII–XIV a. 1999 m. *A. Luchtano ir Dalios Grigonienės rekonstrukcija.*
Saugoma Kernavės kultūrinio rezervato fotoarchyve.

Archeologas Aleksiejus Luchtanas – Kernavės savastis. Atvaizdas animaciniame pasakojime „Kernavė – Lietuvos Pompėja“. *Sukurta: www.deko.lt.* Prieiga internetu: http://www.ldkistorija.lt

Vaizduotė svarbi ir tam Kernavės ar kitų senovės paminklų lankytojui, kuris mažai ką išmano apie archeologinius šaltinius.

Muziejuje jis turi galimybę pamatyti vizualizacijas ir stendus, kuriuose pristatyti ir daiktai, ir jų naudojimo kontekstas. Tai padeda geriau suprasti Kernavę. Tačiau kai kam galbūt svarbiau tiesiog pabūti labai gražioje Lietuvos vietoje. Anksti ryte ar naktį pastovėti ant piliakalnio, įsiklausyti į paukščių čiulbėjimą, pasigrožėti Pajautos slėnyje kylančiu pieno tirštumo rūku. Visa tai irgi maitina vaizduotę, skatina galvoti apie praeitį. Juk kiekvienas žmogus tą praeitį mato savaip. Istorikas ir archeologas ją tik rekonstruoja. Realiame praeities laike mums, deja, nelemta atsidurti.

Kalbino Lina LEPARSKIENĖ

LITERATŪRA:

Baltramiejūnaitė Vengalis 2009 = D. Baltramiejūnaitė, R. Vengalis, Tyrinėjimai Semeliškėse. Iš: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje*. Vilnius, 2009, p. 98–105.

Butrimaitė, Luchtanas 2008 = R. Butrimaitė, A. Luchtanas. Antroji jungtinė lietuvių-afganų ekspedicija Goro provincijoje Afganistane. Iš: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje.* Vilnius, 2008, p. 567–573.

Carboni 2001 = Stefano Carboni. *Glass from Islamic lands.* Thames&Hudson, in association with the al-Sabah Collection, Dar al-Athar al-Islamiyyah, Kuwait National Museum, 2001, Cat. 86a, p. 330.

Lasavickas 2014 = *Architektas: Sigitas Lasavickas*. Sud. Birutė Rūta Vilkauskaitė, Edita Povilaitytė. Iš: Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2014.

Luchtanas, Vėlius 2005 = A. Luchtanas, G. Vėlius. Archeologinių tyrinėjimų Kernavėje istorija. Iš: *Musninkai. Kernavė. Čiobiškis.* Vilnius: Versmė, 2005, p. 43–51.

Orda 2006 = N*apoleonas Orda. Senosios Lietuvos architektūros peizažai.* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, p. 135–136.

Rimantienė 1996 = R. Rimantienė. *Akmens amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1996, p. 45.

Vaitkevičius 2007 = V. Vaitkevičius. Vilniaus apylinkių padavimai. Iš: *Tautosakos darbai, t. XXXIII*. Vilnius, 2007, p. 211.

Vengalis 2010 = R. Vengalis. Semeniškių kapinynas. Iš: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje*. Vilnius, 2010, p. 124–127.

KITI ŠALTINIAI:

www.heritage.lt; www.kernavė.org, www.deko.lt; www.ldkistorija.lt

Pajauta valley through the eyes of an archaeologist

This is a conversation with Vilnius University Department of Archaeology Associate Professor Aleksiejus LUCHTANAS, who has dedicated 37 years of his life to research of the Kernavė Archaeological Site – the valley of the river Neris, called *Pajauta*, where the first people settled 12 thousand years ago. Life ceased here after the attack in 1390 of the Knights of the Order of the Cross. Over many centuries the valley was covered in a thick layer of river silt. This created favourable conditions for a unique archaeological heritage, which has been studied since 1983. The valley never ceases to amaze, revealing more and more information about Lithuania's prehistory and historic times. Here, the 13th–14th c. Lower Kernavė city was discovered, which, according to archaeologists, is tantamount to the discovery of Troy, while the water burials from the end of the 14th c. remind that the arrival of Christianity in our lands was not easy.

Studies in Kernavė reveal a period in Lithuania when cities and forts were constructed from wood. Therefore, Kernavė can be considered a place of the Grand Duchy of Lithuania's "wooden memory". A. Luchtanas reveals that long-term studies in Kernavė are an important part of Lithuania's archaeological history. This research in part resulted in this location (Kernavė Archaeological Site), one of Lithuania's most beautiful landscapes, to be included as a UNESCO World Heritage Site.

„Jautėmės kaip viena gentis“

Su Vilniaus dailės akademijos dėstytoju, menininku, senųjų amatų ir technologijų žinovu, eksperimentinės archeologijos klubo „Pajauta“ nariu Algimantu KENSMINU kalbasi Juozas ŠORYS.

Algimantai, esate plačių užmojų ir interesų žmogus: šiuo metu Vilniaus dailės akademijos Monumentaliosios tapybos ir scenografijos katedros studentams dėstote skulptūrinės plastikos pagrindus, turite šios aukštosios mokyklos skulptūros bakalauro ir monumentaliosios tapybos (freska, mozaika) magistro diplomus, surengėte kelias personalines įvairių žanrų (skulptūros, tapybos, piešimo) dailės parodas, daug Jūsų kūrinių yra viešose (pavyzdžiui, Vilniaus herbas ant Rotušės fasado), sakraliose (Švč. Mergelės Marijos skulptūra Santariškių klinikų Onkologijos instituto koplyčioje) ir privačiose erdvėse, darote įsimintinas instaliacijas ir performansus, teatruose esate dirbęs butaforu dekoratoriumi, kaip laisvai samdomas menininkas bendradarbiavote su teatrais, kino studijų prodiuseriais, televizijomis, muziejais, renginių ir reklamos agentūromis. Maža to – esate eksperimentinės archeologijos klubo „Pajauta“ narys, kaip akmens amžiaus amatų, technologijų, medžiagų, įrankių, ginklų specialistas, daug kartų dalyvavote „Gyvosios archeologijos dienose“ Kernavėje, kaip esate sakęs, nuo mažens domėjotės istorija, autentiška įvairių tautų ir genčių gyvensena, papročiais, tikėjimais ir simbolika, be to, esate indėnų draugas ir jų gyvenimo būdo bei vertybių gerbėjas... Ar galėtumėte pasakyti, nuo kada ir kaip visa tai prasidėjo, kokie buvo pirminiai impulsai?

Jei visiškai atvirai, tai prasidėjo vaikystėje nuo romantiškos literatūros apie indėnus skaitymo. Tai buvo Ernesto Tompsono Setono knygos „Mažieji laukinukai“, „Rolfas giriose“ ir kitos. Laisvės pojūtį, ryšį su gamta ir panašius dalykus turbūt išgyveno beveik visi mano kartos bendraamžiai. Tik vėliau šis domėjimasis iš žaidimo peraugo į aistrą pačiam darytis konkrečius daiktus, ypač lankus, ugdytis įgūdžius išgyventi miške, būti nepriklausomam nuo visuomenės, civilizacijos pasiekimų. Aišku, paauglystėje šių patirčių taip neįvardindavau. Ir iki šiol vis surandu kuo papildyti tai, ką jau išmokau ir sugebu.

Kokie buvo pirminiai impulsai? Manau, kad Dievas man nepagailėjo gebėjimo gražiai piešti. Ir, kaip minėjau, „užvedė“ tos romantiškos indėniškos knygutės. Iš esmės tai ir tęsiu. Vienu metu neįmanoma daug kuo giliau domėtis. Bėgant laikui, domėjimosi sritys keičiasi, vienos išryškėja, kitos nublanksta, randasi naujų idėjų ir sumanymų. O rezultatai niekada nėra baigtiniai, dažnai tai tėra kita vystymosi vija, prie tų pačių dalykų grįžtu su kita kokybe ir žvilgsniu. Tarkim, galimybė naujai pažvelgti į indėnų kultūrą, jų išlikimo strategijas ir dramas. Kodėl vienos indėnų gentys išliko, o kitos – ne? Kiek svarbus tapatumo išsaugojimas ir gebėjimas prisiderinti prie kintančio pasaulio, neišsižadant pamatinių egzistencinių ir kultūrinių vertybių? Pavyzdžiui, viena indėnų grupė iki šiol nepatenkinta, kad baltieji žmonės vagia jų kultūrą. O japonai atvirkščiai – visomis išgalėmis skleidžia savąją kultūrą, siekia, kad kuo daugiau žmonių pasaulyje užsiimtų jų kovų menais, kaligrafija ir kitomis specifiškai japoniškomis raiškos formomis. Visiškai skirtingi požiūriai, bet ir vieni, ir kiti galvoja apie išlikimą, prigimtinės kultūros, jos savitumo ir unikalumo išlaikymą. Man japonų požiūris į savąją kultūrą atrodo geresnis, nes jie savo tradiciją skleidžia po visą pasaulį, drauge išlaikydami ją nepažeistą.

Esate anykštėnas, vos pusės metų su tėvais atsikėlęs gyventi į Vilnių. Gal domėjotės savo šeimos ir giminės gentine praeitimi?

Turiu pasakyti, kad išsamiau pasidomėti dar nespėjau. Mano senelis iš tėvo pusės, Alfonsas Kensminas, kilęs nuo Skuodo. Šiuo metu nebeturiu ryšių su tėvo ir senelio giminės atšaka. Dar planuoju paieškoti giminės ir savo šaknų. Beje, žinau, kad prieš Antrąjį pasaulinį karą senelis Kaune dirbo siuvėju, o neseniai Kernavėje prie manęs priėjo amžinatilsį tėvo jaunystės draugas, ir pasakė man visai nežinomą dalyką – kad senelis mokslus buvo baigęs Paryžiuje. Iškart atsiminiau, kad jo namų palėpėse matydavau daug prancūziškų knygų ir žurnalų. Apie tai su juo nesam kalbėję, kai jis mirė, tebuvau septynerių metų vaikas, tik pamenu, kad siūdavo paltus ir vyriškus kostiumus. Vieną jų dar ilgai turėjome, įsidėmėjau, nes jo kelnės turėjo neįprastų priedų – slaptų vidinių kišenėlių, kilputę diržo sagčiai įtvirtinti... Netrukus mirė ir močiutė, kilusi nuo

A. Kensminas. Gyvosios archeologijos dienos Kernavėje. 2013 m. *Jono Vitkūno nuotrauka.*

Kavarsko, netoli Anykščių. O mamos giminės epicentras yra apie Kavarsko miestelį. Matyt, Kaune tėvo tėvams per karą buvo sunku išgyventi, ir jie išvažiavo į provinciją.

O ten gimęs, matyt, iš dalies buvote paženklintas tenykštės gamtos tikrumo ir sodrumo. Kita vertus, viename pokalbyje skaičiau, kad gerai jaučiatės ir Vilniuje, kur net miesto centre esama įspūdingų laukinės gamtos proveržių, nekalbant apie istorijos, architektūros, apskritai kultūros paveldą. Sakėte, kad mieste, kurio upėse Vilnioje ir Neryje tebeplauko bebrai (beje, kaip žinoma, ir Neris pavadinimą yra gavusi nuo lietuviško jų įvardijimo, užfiksuoto rašytiniuose šaltiniuose, – neris, t. y. tas, kuris dažnai neria), kur galima aptikti lapių olų, kur pamiškėse ganosi stirnos, čiulba paukščiai, ir XXI a. miestiečiai gali surasti sugyvenimo su urbanizuota aplinka ir „civilizuota“ gamta formų.

Išties, Vilnius dėl gamtos artumo ir jos dermės su architektūra yra ypatingas Europos miestas. Gyvenu Antakalnyje, kuris yra įsiterpęs tarp Neries ir Sapieginės kalvų, tad nesunku pajausti metinį gamtos ritmą. Be to, seniau man ypač patiko klaidžioti po senamiesčio kiemelius, dvelkiančius istorijos paslaptimis.

Kaip susidomėjote lankais ir tapote bene pačiu rimčiausiu jų gamybos žinovu?

Eksperimentavau. Eidavome su bičiuliu į Lietuvos nacionalinio muziejaus Proistorės skyrių pasižiūrėti, kaip buvo padaryti archeologės Rimutės Rimantienės kasinėjimuose Šventojoje atrasti lankai. Negali pačiupinėti, nes jie už stiklo, net nežinia, ar tai lankas, bet parašyta, kad lankas... Bandai įsidėmėti, kaip jis atrodo, tada eini į mišką ir išsikerti panašią kartį. Aišku, neturėdavau tokios medienos, iš kurios indėnai darydavo lankus – apie tai buvau skaitęs E. Tompsono Setono knygose, tad ilgainiui išmokau juos darytis ir iš vietinės medienos, galėjau jais šaudyti, nors ir netoli, ne taip, kaip romantinėse knygose. O šaudymo taiklumas priklauso nuo įgūdžių. Tad tam tikrą supratimą apie lanką jau buvau įgijęs. Apie šį mano pomėgį ar aistrą žinojo visi mano draugai, ir kaip tik tada Kernavėje buvo pradėtos organizuoti „Gyvosios archeologijos dienos“. Atrodo, kad Birutė Salatkienė buvo jų iniciatorė, ji iš Švedijos atsivežė idėją, kad tokiuose festivaliuose dalyvaujantys žmonės turėtų patys viską pačiupinėti, išbandyti. Paskambino archeologas Gintautas Vėlius ir paklausė, ar galėčiau pamokyti archeologijos studentus pasidaryti lanką. Nusiunčiau jiems brėžinius su matmenimis, taip pat ir patarimus, kaip daryti lanką. Po poros mėnesių prisipažino, kad jiems niekaip nepavyksta, ir paklausė, gal aš galįs padaryti. Taip ir buvau įtrauktas į Kernavės archeologijos šventę. Kai atsiranda kažkas nauja, visi jaučiasi tarsi pakylėti; tokie ir mes tada buvome. Tuos laikus atsimenu labai šviesiai, nors dar neturėjome nei tiek žinių, nei įrangos, nei literatūros, kaip dabar. Jautėmės kaip viena gentis, buvo pastebimas „Gyvosios archeologijos dienų“ dalyvių entuziazmas ir geranoriškumas. Supratome, kad darome tai, ko reikia. Stiprus postūmis buvo nuolat juntamas grįžtamasis ryšys su žiūrovais. Kai kuriuos jaunesnius žmones patirtos emocijos ir įgyta praktinė patirtis įtraukė į archeologiją ir giliau. Tad ir mano lankų darymas įgavo lyg ir naują prasmę.

Dalyvaudavote su jau pasidarytais lankais, šventėje jų jau nebedarėte?

Akmens amžiaus strėlių rekonstrukcija. Plunksnos pritvirtintos sausgyslėmis. 2010 m. *A. Kensmino nuotrauka.*

Akmens amžiaus įrankių rekonstrukcijos: iš elnio rago padarytas žeberklo antgalis, akmeninis kirvis, grąžtas. Padovanota Jeangoko priešistorės muziejui Pietų Korėjoje. 2010 m. *A. Kensmino nuotrauka.*

Ten dariausi strėles. Vėliau ėmiau naudoti medinius arba akmeninius įrankius, kuriuos taip pat reikėjo pasidaryti, su jais mėginau padaryti tokius lankus, kokie buvo rasti, pavyzdžiui, Sarnatės neolitinėje gyvenvietėje Latvijoje. Tai uosiniai lankai, kurie išliko beveik nepažeisti. Jie – panašaus laikotarpio, kaip ir rastieji Šventojoje. Lyginau juos su ilgaisiais Amerikos, pavyzdžiui, Kanados, indėnų lankais, atsiradusiais dar iki raitelių kultūros įsigalėjimo. Pėstininkų lankai buvo ilgi, o raitelių – trumpi, pritaikyti kovai jojant. Miškinių indėnų ir neolitinės Sarnatės gyvenvietės karių lankai – beveik identiški. Pavyzdžiui, britiškieji, arba vadinamieji anglų ilgieji, lankai, kurie Europoje laikomi vieninteliais ,,normaliais“, tradiciniais, daromi iš kukmedžio, yra apvalaus pjūvio. O pirmykščiai ar pirmieji indėnų lankai – lyg lentutės, jie atrodo gana nerimtai... Beje, ir dabar kai kuriose JAV valstijose leidžiama medžioti savadarbiais mediniais lankais, ir atrodo neįtikėtina, kad jais sumedžiojami stambūs žvėrys – briedžiai, stirnos. Nustebino, kad paprastas medinis lankas, kuriuo šaudoma į taikinius, gali būti ir išlikimui svarbus ginklas.

Kuo lietuviškasis lankų paveldas skiriasi nuo indėniškosios ir europinės tradicijos?

Neseniai juos palyginau straipsnyje, paskelbtame ,,Eksperimentinės archeologijos“ I tome[1], kuriame apibendrinau esamus duomenis. Visų pirma, skiriasi lankų mediena. Pietiniuose kraštuose dominuoja kukmedis. Jis turi ir kieto, ir minkšto medžio savybių (pavyzdžiui, jo balana – minkšta). Į šiaurę nutolusiose vietovėse, pavyzdžiui, Danijoje, rasta daug mezolito laikotarpio lankų, kurie yra panašaus tipo, kaip ir rastieji arčiausiai dabartinės Lietuvos teritorijos, – plokšti, padaryti iš guobos. Latvijoje rasti lankai padaryti iš uosio, plokščio pjūvio. Mūsų archeologinių kasinėjimų radiniai dar kelia klausimų – ar tai iš tikrųjų lankai? Jie per ilgi, būtų sudėtinga tokius lankus išlenkti tempiant. Jei templė ilgesnė nei dviejų metrų, lankas nėra efektyvus. Iš praktikos sakyčiau, kad Lietuvoje neturime nė vieno konkretaus archeologinio radinio, dėl kurio 90 nuošimčių būčiau tikras, kad tai lankas. Tai gali būti sudedamoji kito dirbinio dalis, tarkim, konstrukcija, skirta tinklams traukti iš vandens, – nuplokštinta medžio dalis galėjo būti naudojama ir daugeliui kitų tikslų. Nors turim nemažai patirties, bet žinome ne viską. Kartais nustebina daikto paprastumas, bet nežinai, kokia jo paskirtis.

Kai su klase važiuodavome į turistinius žygius, abipus laužo įkaldavome dvišakius kuolus pakabinti karčiai su katiliuku. Vėliau laužas dažnai pasislinkdavo, ir vienas iš kuoliukų sudegdavo. Daug vėliau pastebėjau, kad senose nuotraukose prie kanojos susėdę indėnai turi paprastą trikojį su kabliuku, kurį naudoja ir laužui pasikurti, ir kitiems tikslams, – trys surišti pagaliai atlieka daug funkcijų. Man buvo nuostabu, kad mums buvo nesuvokiamos tokio paprasto daikto galimybės... Tikri dalykai būna labai paprasti.

1. Algimantas Kensminas. Neolitinių lanko ir strėlių gamybos eksperimentas. Iš: *Eksperimentinė archeologija: Lietuvos materialaus paveldo rekonstrukcija*, I tomas. Sudarytoja Daiva Luchtanienė. Vilnius: Akademinė leidyba, 2015, p. 33–47.

Ar galėtumėte trumpai nusakyti, kokių medžiagų, priemonių, įrankių, kokio gamtos pažinimo ir apskritai išmanymo, patyrimo, galbūt specifinio tikėjimo, tam tikrų galių išvystymo reiktų vyrui, norinčiam pasidaryti visavertį ir visaip funkcionalų lanką?

Pirmiausia, toks žmogus turi turėti stiprią motyvaciją, netgi aistrą įsigyti lanką. Jei būsi tik drungnas „darytojas“, gerai nepavyks. Jeigu nori pasidaryti lanką, kuris padės išlikti, pirmiausia turi išsirinkti kartį, surasti jos svorio centrą ir pasižymėti vietą strėlei. Uždėti templę (ją galima pasidaryti iš virvės ar nusivyti pačiam). Trumpai tariant, susirasti tinkamą medį, turėti virvę templei ir atrasti vietą strėlei, kur ji būtų pusiausvyroje. Toks pirminis lankas. Nieko daugiau nereiktų daryti. Jis primintų nesimetrišką japonišką lanką, kurio viena dalis (storasis trečdalis) trumpesnė, o kita (du trečdaliai šakos) – ilgesnė. Nors tokį pagalį suradę archeologai niekaip negalėtų pasakyti, kad tai buvo lankas. Aišku, jei dar prie jo rastume pririštą virvutę, strėlę ar strėlės dalis, jau galima būtų teigti, kad tai buvo lankas.

O kas anksčiau pakeisdavo virves?

Gyvūnų sausgyslės, susukta oda, dilgėlių plaušas, medžio žievė (karna). Bet lankas, įtemptas su karna ar kita augalinės kilmės medžiaga, nėra patikimas. Kiek kartų bandžiau medžių karnas, stipraus, medžioklei skirto lanko tempimo jos neišlaiko, nors silpno – galbūt. Iš augalinių templių tempimą gerai atlaiko dilgėlių, kanapių ir lino plaušas, bet linas tarnauja trumpiau. Stipriausios yra sausgyslės, bet jos bijo drėgmės, didesnių temperatūros kitimų.

Iš ko ir kaip daromos strėlės?

Paprastai – iš vytelių, jei kalbame apie pirmuosius akmens amžiaus lankus. O, pavyzdžiui, Anglijos kariuomenės lankininkams, kurie buvo išskirtiniai, strėles tiekė atskiros manufaktūros, net buvo išleistas potvarkis auginti žąsis ir plunksnas atiduoti strėlių gamintojams. Vieni cechai darydavo lankus, kiti – strėles (jos buvo skeltos). Lankininkai nebūtinai patys mokėdavo viską pasidaryti. Mane domina tas laikotarpis, kai iš lanko šaudęs žmogus viską pasidarydavo pats. Strėles tada darydavo iš tiesių medžių ar krūmų ūglių. Tikdavo lazdynas, žilvitis, tik medžių rūšių, kurios anuomet augdavo Lietuvoje, dabar nebėra. Šiuo metu labai mėgstu darytis strėles iš erškėtrožių, nes ištiesintos jos išlaiko suteiktą formą, o, pavyzdžiui, sedula, kiek betiesintum, vėl grįžta į pradinę formą. Lazdynas – trapesnis... Remdamasis patirtimi, bandymais, kiekvienas gamtoje susiranda tinkamą

XIX eksperimentinės archeologijos festivalis Pietų Korėjoje, Jeangok priešistorės muziejuje. A. Kensminas dalinasi patirtimi su masajų genties atstovu iš Afrikos. 2011 m. *Aelitos Kensminienės nuotrauka.*

augalą. Kita vertus, dabar strėlėms kartais naudojame kalakuto plunksnas, kurios yra didelės, lengvai plyšta, bet juk akmens amžiaus Lietuvoje jų nebuvo. Tada galvojam apie laukines žąsis ir kitus didesnius paukščius.

Jau lyg ir turim visas sudedamąsias lanko dalis, bet gal dar yra kokių nors gudrybių, kad jis būtų išties geras?

Iš išdžiovintos medienos pasidarytą lanką reikia saugoti nuo drėgmės, laikyti sausai ir nenaudojant būtinai nuimti templę. Tiesa, dabar paplitę plastikiniai lankai, ant kurių gali uždėti templę, įmesti į vandenį, išsitraukti ir iškart šaudyti. O skriemuliniai lankai iš viso kosminiai – jie atsirado tik prieš kokius penkiasdešimt metų, taigi, jaunesni net už šautuvus. Seniau ir lankai, ir strėlės turėdavo strėlines. Spėju, kad jų būta ir neolite. Ko gero, vienintelis radinys iš neolito – Alpių ledynuose atrastas vadinamojo keliautojo, arba Ecio (ledo žmogaus), gyvenusio maždaug du tūkstančiai metų prieš Kristų, kūnas su ginkluote ir kita įranga. Jis buvo su peršauta arterija nugaroje, matyt, nukraujavo, po to galbūt jį užklojo sniegas, kalnų uolienų griūtis. Ne taip seniai jį aptikę turistai pradėjo traukti, manydami, kad tai griūties prislėgtas nelaimėlis turistas, bet pamatė neįprastus daiktus – varinis kirvukas, strėlės, diržas su ugnies įkūrimo įnagiais... Išliko daugybė medžiagos tyrimams – oda, plaukai, jų spalva, pagaliau DNR. Po Ecio skrandžio turinio tyrimų nustatyta, ką ir kokiu režimu jis valgė. Žodžiu, neolito tyrėjams į rankas pateko mumija su autentiškų daiktų rinkiniu, apranga, iš kurios net galima nustatyti, kaip pasiūta, kokia siūlė naudota, kokie kailiai, koks dizainas... Mūsų klimato zonoje sunku būtų tikėtis išlikusios organikos, nors kartais randama odos skiaučių ir atsitiktinių organinių fragmentų. Minėtasis Ecis turėjo ir strėlinę su dvylika iš putino vytelių padarytų strėlių (medieną dar reikėtų patikslinti, ne visais atvejais atliekami dendrologiniai tyrimai): iš jų trys buvo pabaigtos daryti, o likusios – nebaigtos, buvo ir ruošinių. Tad galime įsivaizduoti, kaip atrodė neolito žmogus, keliaves ar traukęsis į kalnus, galbūt bėgęs nuo persekiotojų ir pasiėmęs tik tai, kas būtina ar ką paskubomis suspėjo nugriebti. Akivaizdu, kad į kelionę jis išėjo nepasiruošęs. Jo turėtos strėlės – sudurtinės, su prailgintu koteliu, su antgaliukais. Prie jų beržo degutu buvo priklijuotos plunksnos ir apvyniotos dilgėlių plaušu. Plunksna buvo iš trijų dalių. Šios strėlės buvo ištyrinėtos ir detaliai aprašytos mokslinėje literatūroje...

Jūs darote ir kitokius senovinius ginklus – svaidykles, nemetalinius peilius, ietis...

XIX eksperimentinės archeologijos festivalis Pietų Korėjoje, Jeangok priešistorės muziejuje. Masajų genties atstovas rodo, kaip sviesti ietį. 2011 m. *A. Kensminienės nuotrauka.*

A. Kensmino iliustracijos knygai „Pirmykščio žmogaus kailyje: Už ką esame skolingi akmens amžiaus žmogui?“ 2016 m.

Darau ir ietis, ir iečių svaidykles, kurios buvo neolito žmonių, kromanjoniečių, mūsų tiesioginių protėvių, išradimas. Yra žinoma, kad neandertaliečiai neturėjo iečių svaidyklių, jie naudojosi tik paprasta ietimi. Kromanjoniečiai išsiskyrė polinkiu į meną, ypač puošdavo medžioklės įrankius. Jų svaidyklės puoštos subtiliais kaulo raižiniais, kurie galėtų priminti analogiškus inuitų raižinius. Pavyzdžiui, vaizduojami per upę plaukiantys elniai, o pagal jų kailių nusišėrimą galima pasakyti, koks metų laikas vaizduojamas. Jų meno darbų eskizuose daug dėmesio buvo skirta ne vien gyvenimo funkcijoms, bet ir jo tėkmei, susijusiai su papročiais, tikėjimais, magija. Kol kas mažai tegalime apie tai pasakyti. Bet galime aptarinėti konkrečius dirbinius arba artefaktus. Jų estetika stebina iki šiol. Matau ir plastikos meistrystę, tam tikrą perduodamą žinią, raiškos jautrumą. Jų sąlygomis pirmiausia reikėjo išgyventi, medžioti, rizikuojant gyvybe, apsigaubus tik kailiais. Buvo šalta, žmonių mažai, beveik jokių ryšio priemonių – iš esmės situacija gana dramatiška, lyg būtum vienas kosmose. Ir tuo metu kuriamas menas... Pavyzdžiui, tapyba urvuose. Su šeima lankėmės juose Ispanijoje ir Prancūzijoje (Altamyroje, Lasko (Lascaux), Fon de Gome (Font de Gaume), planuojame nuvykti ir į Šovė (Chauvet)). Dažniausiai vietoj originalų eksponuojamos kopijos, nes jie sparčiai nyksta, ypač polichrominė tapyba. Nusišypsojo laimė du kartus patekti į Fon de Gomo urvą, kur dar rodoma originali tapyba (tenka atstovėti gyvą eilę – bilietai parduodami tik prie langelio esančiam žmogui; vienu kartu į urvą įleidžiama tik 12 lankytojų su gidu).

Grįžkime prie Jūsų įvaldytų senųjų amatų – žinau, kad natūraliomis medžiagomis mokate išdirbti odą, darote papuošalus, amuletus, gebate be degtukų akmenimis arba medžio gabaliukais įskelti ugnį... Apžvelkite, ką mokate daryti iš to, kas jau seniai užmiršta.

Visada pirmiausia yra iššūkis, o po to galvoji, kaip jį įveikti. Prisimenu, indėniškose stovyklose visiems labai reikėjo mokasinų. Koks indėnas be mokasinų? Neturėjom nei pinigų, nei geros odos. Buvo nutarta, kad reikia pasigauti voverę ir pasidaryti patiems: matyt, kas nors iš senos smetoniškos skautų knygelės žinojo receptą... Artimieji kartais pakeiksnodavo, nes odos ir jų išdirbimui naudojamos medžiagos supūdavo, labai dvokdavo. Vėliau išmokome išdirbti odą pagal indėniškas technologijas, užmezgėm ryšius su amerikiečiais, lengviau gaudavome reikalingos literatūros. Atsimenu, sovietmečiu į Maskvos V. Lenino biblioteką siunčiau laišką su prašymu atsiųsti vienos knygos, kurios aprašą turėjau ir žinojau, kad ji tikrai ten buvo, fotokopiją. Gavau mandagų atsakymą, kad, deja, nieko panašaus

neturime... Tuo metu pasaulyje žmonės pagal antropologinius tyrimus ir aprašymus jau darydavo įvairiausius eksperimentus. Mes išdirbdami odą nenaudojame jokių chemikalų, tik tas natūralias medžiagas, kurias naudodavo ir indėnai (pavyzdžiui, gyvūnų smegenis). Pabandžius daug kas ir pačiam paaiškėja.

Apie ugnies įkūrimą dabar jau galima pasiskaityti įvairiuose leidiniuose. Iš esmės trinamas pagalys į pagalį ir įžiebiama ugnis. Pabandai, bet nei taip, nei kitaip neišeina, ir tada prasideda daugybė eksperimentų. Kai kažkuo rimtai susidomi, pradedi pastebėti daugelį smulkmenų, kurių anksčiau nematydavai. Kai žinai, ko ieškai, ir tai darai tikslingai, galiausiai išsiaiškini įvairių gudrybių, o jei panašiai eksperimentuojame keliese, procesas dar pagreitėja. Žinoma, pirmasis įžiebimas buvo beveik stebuklas, tarsi religinės ekstazės išgyvenimas. Tu sukuri ugnį, liepsną! Kai nuo vaikystės esi įpratęs be vargo degtukais ar žiebtuvėliu įžiebti ugnį, po įžiebimo trinant medį į medį širdis suplaka tankiau. Ypač jei tai padarai žygeiviams jau pavargus, tolimame gūdžiame miške, lyjant...

Gal galite smulkiai papasakoti, kaip pasiruošiate ugnies įžiebimui, ką naudojate, kokiomis gudrybėmis ir patirtimi remiatės?

Tiesiog pasirenki drebulės arba uosio (gali būti ir kitokios medienos) išdžiovintą lentutę (jei drėgna – galima išsiskelti pliauską iš medžio vidurio), nes kuo sausiau, tuo geriau. Aš trynimui renkuosi lazdyno lazdelę, lentelėje padarau duobutę ir dar joje išpjaunu griovelį. Pasidarau lankelį ir iš viršaus jį prispaudžiu – tam naudoju briedžio kulnikaulį. Jis labai tinka, nes ties kaulu turi būti kuo mažesnė trintis, o kur liečiasi mediena – kuo didesnė. Trinant griovelyje kaupiasi įkaitusios dulkės, ir kai jos gerai įkaista, pasirodo dūmas. Kai dūmas jau pakankamai tirštas, šiek tiek įpūti. Tada pridedi pasiruoštą kadagio žievės pluoštą arba sausų žolių. Suspragsi ugnis... Iš tikrųjų viskas labai paprasta.

Ir būtina labai įdėmiai stebėti, kada ką daryti?

Iš esmės tas gręžinukas ir įranga – visai nesudėtingi, svarbi patirtis. Būtini įgūdžiai atsiranda ilgainiui.

Ar tai geriausias, klasikinis, ar tik Jūsų pamėgtas ir gerai perprastas ugnies įžiebimo būdas? Neabejoju, kad yra ir kitų. Kodėl renkatės būtent šį?

Aišku, yra ir kitų būdų. Vėl grįžtu prie Kernavės festivalio ir prie ,,Pajautos“ klubo. Kartą susipažinome su muziejuje dirbančiu prancūzu archeologu Žanu Lu Ringo (Jean-Loup Ringot). Jo specializacija – akmens amžiaus muzikos instrumentai. Šis archeologas muziejaus lankytojams taip pat demonstruoja įvairius ugnies įžiebimo būdus. Kai žinai principą, ugnį gali įžiebti ir improvizuodamas.

Dirbate ir su akmenimis, nes domitės akmens amžiaus technologijomis?

Viskas susiję. Pradedi galvoti: o jeigu neturėtum peilio, kuo jį pakeistum? Aišku, kad jį reiktų darytis iš akmens. Pradėjau studijuoti, kaip buvo daromi visokie titnaginiai peiliai, tinkami medžio apdirbimui. Akmens amžiaus žmonėms, kad išgyventų, reikėjo pasigaminti peilių ir kai kurių kitų įrankių. Manau, kad akmens amžiaus vaikai reikalingus įgūdžius įgydavo nuo mažens, per žaidimus. Be to, buvo svarbūs pasakojimai, bendravimas su šeimos ir bendruomenės nariais, – neturime užmiršti, kad didžioji dalis praktinės ir bendražmogiškos informacijos, žinių, sukauptos patirties buvo perduodama iš lūpų į lūpas. Pavyzdžiui, bušmenai ir dabar nieko neaugina, neužsiima žemdirbyste, pragyvena iš rinkimo ir medžioklės. Buvo apskaičiuota, kad jie per dieną dirba dvi valandas, o visą kitą laiką skiria bendravimui, dainoms, rankdarbiams. Kiekvienas – labai individualiai. Jie neturi turto, yra tikri medžiotojai, bet visko jiems užtenka, – jie laimingi savo pasaulyje. Dabartinės technologijos mums turėtų suteikti laisvo laiko, kurį galėtume skirti kultūrai, dvasiai stiprinti, bendravimui su šeima ir draugais, bet, paradoksalu, mes dirbame po šešiolika valandų per parą, kad galėtume išlaikyti butą ir išgyventi. Atrodo, lyg būtume patekę į užburtą ratą ar kažkieno mums primestą anekdotinę situaciją. O bušmenų gyvensena leidžia suvokti, kad gera ir nekubėti. Ir aš užsiimu senaisiais amatais savo malonumui, tai nėra mano profesija, tik hobis. Šio savo pomėgio visai nenoriu paversti nei verslu, nei profesija vien todėl, kad išliktų jų smagumas. Matau, kaip būna, kai hobis pavirsta profesija... Tada reikia susirasti naują hobį... Bet kol kas man patinka šis.

Tad ką seniau žmonės darydavosi iš akmens?

Pradėjom nuo strėlių – tai strėlių antgaliai, visokiausi rėžtukai, peiliai, ietigaliai, kirvukai. Visus šiuos dirbinius yra tekę pasidaryti. Taip pat teko darytis skoptą, kirvį, gremžtukų odai gremžti, plunksnoms perpjauti. Tai eksperimentų grandinė – tam, kad galėtum pasigaminti naują įrankį, turi būti pasidaręs kitus šiam darbui reikalingus įrankius.

Kaip rinktis tinkamus akmenis?

Renkiesi tuos, kuriuos pastuksenęs kaulu arba ragu, girdi akmens skambesį. Jei skamba švariai, vadinasi, jame nėra mikrojtrūkimų. Jei didelis akmuo barkši, galima neabejoti, kad viduje jis turi pažeidimų, ir kai skelsi, subyrės. Geriausias iš Lietuvoje esančių

„Elnių migracija“ ir „Kaukė“.

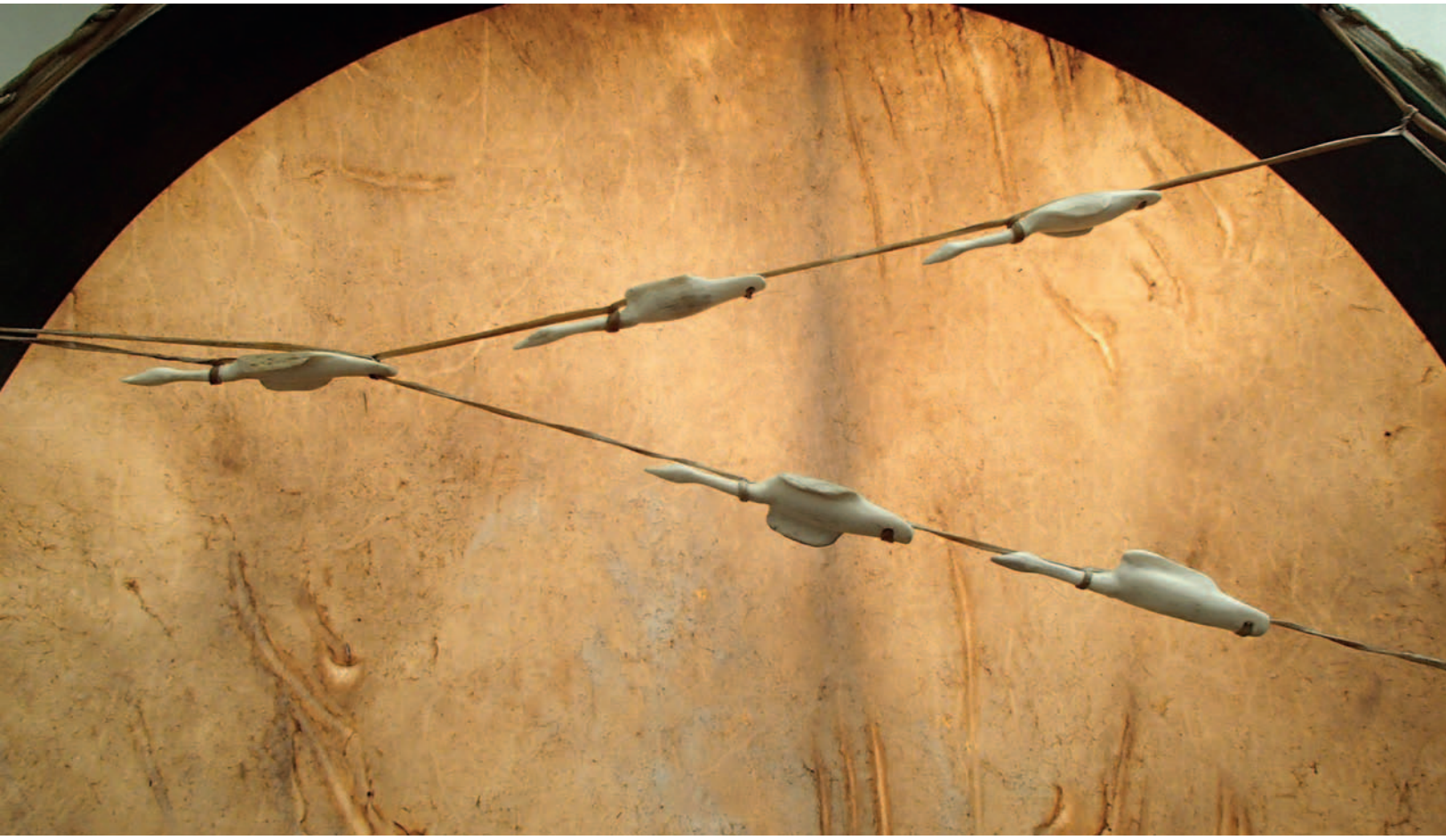

„Elnių migracija“.

Stiklinė lokio kaukolė. Skulptūrinės kompozicijos „Meškos galvos namas“ dalis. 2013 m.

„Paukščių takas“.

A. Kensmino erdvinės kompozicijos „Ruduo, lokio guolis, pavasaris“ fragmentai. 2014 m. *Giedriaus Grigonio ir A. Kensmino nuotraukos.*

Laikino medžiotojo būsto rekonstrukcija. 2009–2010 m.
A. Kensminienės nuotrauka.

akmenų – titnagas, aptinkamas daugiausia pietinėje šalies dalyje, ypač Dzūkijoje. Kita vertus, jau akmens amžiuje vyko prekyba titnago žaliava – rasta dirbinių ir ruošinių iš Pietų Lenkijos kasyklų. Tai tyrinėję specialistai galėtų tiksliai nusakyti buvusius prekybinius kelius, nes skirtingose vietose iškasti titnago akmenys skiriasi savo savybėmis. Lietuvoje neaptinkami dideli titnago luitai...

Nors ant Dzūkijos kaimo keliukų neretai galima surasti ir kelių kilogramų luitelius...

Bet nerasi žmogaus dydžio akmenų, o kitur tokių buvo aptinkama, nors dabar ir kitose šalyse randami tik smulkesni titnagai. Beje, galima pasitreniruoti su akmenimis, primenančiais obsidianą – vulkaninės kilmės stiklą. Australijos aborigenai naudoja tas pačias akmens amžiaus technologijas, tik skaldo tai, ką randa dabar – pavyzdžiui, stiklą ar keramikinius stulpų laidų laikiklius. Žodžiu, žmonės visais laikais bandė įvairiausias medžiagas ir naujas technologijas.

Tebevyksta diskusijos, kokie buvo neolito žmonių būstai. Tad prisiminkime, iš ko ir kaip padarytuose tradiciniuose būstuose gyveno indėnai, o dabar vasaromis miškuose įsikuria „indėnų draugai“...

Esame gyvenę tipyje, galime ne kaip turistai įvertinti šį indėnų būstą nuo pasisiuvimo iki pastatymo. Vasarą jame su šeima gyvenome apie du mėnesius, žiemą – keletą dienų. Džiaugiausi šia prabanga... O anksčiau esu gyvenęs ir mėnesį, ir kelias savaites. Trumpesniam laikui tiesiog nevertėdavo jo statyti.

Kaip jį pasistatyti?

Labai paprasta – surenti didesnį trikojį ir pasistatai [juokiasi – J. Š.]... Sudedi aplinkui tiesias, mažai šakų turinčias pušines kartis (galima naudoti ir eglines, bet jos turi daugiau šakelių, taip pat drebulines). Viršų užtrauki iš anksto pasiūtu audeklu (esama įvairių jo siuvimo variantų) ir pritvirtini smeigtukais. Taip pastatomas paprasčiausias tipis, o jei būstas daromas iš karkaso ir dengiamas atskiromis odomis ar beržo tošimi, tai jau vigvamas. Jei naudoji kupolo formos karkasą, tai bus vikijupas – galima sakyti, lapinė palapinė (juos naudojo piečiau gyvenę apačiai). Mandanai statydavo žemines trobas.

Indėnus įsivaizduojame stereotipiškai: gyveno palapinėse, buvo apsikaišę plunksnomis, ant arklių, su skalpu rankose, išsidažę, kažką rėkavo ir kažką kėsinosi nužudyti... Toks bebaimis herojus. Kai pradedi domėtis giliau, atrandi daug panašumų su mūsų protėviais ir kitomis tautomis. Jų gyvenimai ir likimai pažymėti didelių nelaimių. Viena iš jų – alkoholizmas – rezervatuose persekioja ir iki šiol. Beje, analogiškas sovietinis palikimas smukdo ir lietuvius. Lazda turi du galus. Didžiuojamės, kad esame paskutiniai Europos pagonys, kita vertus, paskutiniai įšokome į kultūrinį Europos traukinį. Daug kas iš tos praeities liko neužrašyta, tad negalime objektyviai įvertinti, kaip iš tiesų buvo. Tad lieka kūryba, turime daug laisvės improvizacijoms, lyginimui su kaimynų ir tolimesnių tautų patirtimi, analogijų paieškoms. Mano nuomone, kultūros visą laiką kinta, jos nėra uždaros kaip kapsulės, nėra ir baigtinės. Tą nuolatinę kaitą visada reikia turėti omeny. Ir mano lankų darymas – tai dalis kūrybos, mano interpretacijos, dalis istorinių, archeologinių duomenų. Nėra ir dviejų vienodų medžių kamienų, ir mano emocijos, požiūris, netgi estetinis suvokimas keičiasi.

Darote ir daugiau senovinių darbų?

Taip, pavyzdžiui, verdu degutą. Strėlei suklijuoti reikia deguto. Dar reikia ir klijų, kuriais galėčiau priklijuoti sausgyslę...

Esu matęs Vytauto Musteikio filmuotą medžiagą, kurioje žinovai rodo ir pasakoja, kaip miške galima išsivirti deguto. Ar teko pačiam tai daryti?

Teko, bet aš verdu labai mažą kiekį – tiek, kiek konkrečiam dirbiniui reikia. Gal tuo ir skiriasi akmens amžiaus ir vėliau įvaldyti amatai. Seniau būdavo daroma pagal poreikius, ne mainams ar parduoti (tai išsivystė tik su vėlesne prekine gamyba). Kai įgūdžiai išvystomi, tampa amatu, pamatai, kad gali juo pasinaudoti. Bet aš, nors ir turiu daug įgūdžių, juos panaudoju tik vienam tikslui pasiekti – tarkim, tyrimui atlikti.

Darau daug eksperimentų, kuriuos tik iš dalies galima būtų sieti su amatu.

Tai retesnių technologijų bandymai? Aiškinantis kas buvo, o ko – ne?

Tarkim, kažką panašaus tebedaro Sibiro tautos – evenkai, samiai, dar pasižiūriu, ką indėnai tuo klausimu išmanė... Daro taip, o kodėl ne kitaip? Kartais paaiškėja, kad kažką darė, bet liko neužfiksuota. Domintis etnografine medžiaga daug ką tenka įvertinti kritiškai, nes pasitaiko ir pateikėjų fantazijų. Pavyzdžiui, šiaurėje gana plačiai naudojama beržo tošis, iš jos norvegai, švedai daro patvarius dirbinius (nuo virvučių iki krepšių), o pietuose tokios nėra. Tarkim, Britanijos salose augančių beržų tošis dirbiniams visai netinkama. Kita vertus, ir jų berželiai tinkami tik faneros pramonei, ja dengiamos dabartinės kanojos. O štai Kanados čiabuviai beržo tošimi ne tik dengė kanojas, bet ir plačiai ją naudojo kaip neperšlampamą, nepūvančią, vandeniui atsparią medžiagą.

O pats nebandėte daryti kanojos, luoto, valties?

Bandžiau luotą darytis iš nuvirtusios ir viduje išpuvusios pušies, bet pasirodė, kad ji netinkama. Luotus daro mano kolegos iš „Pajautos“ klubo. Nebūtina viską išbandyti, kol nėra pribrendusi vidinė būtinybė.

Kaip tai, ką darote, taip pat ir meno kūriniai, susiję su dvasine sfera, tikėjimais?

Susiduriu su klajoklių tautų, taip pat ir indėnų, tikėjimais ir mitais, niekur nuo jų negaliu pabėgti, nes jie yra tų etninių grupių savastis. Domėjimasis įvairiomis kultūromis, manau, yra palikęs pėdsakus ir mano vidiniame pasaulyje, vaizdiniuose. O šios kultūros neabejotinai būna susijusios su senosiomis religijomis, nors nedrįsčiau sakyti, kad kiekvienu atveju susiduriu su religinėmis įžvalgomis, dažniau su etninių grupių gyvenimo būdu. Mene domina sapnų perkėlimo, persikūnijimo, kaukių, transformavimosi fenomenai. Stengiuosi kurti taip, kaip man patinka. Apie kūrybą, manau, visiems menininkams sunku kalbėti, ypač apie šio vyksmo procesą ir virtuvę. Įsijauti ir nuoširdžiai jai atsiduodi. Manau, kad kūryba turi būti intuityvi. Kūrybos nesieju su pragmatiniais tikslais, nesiimu ir socialinių temų. Manęs nedomina smurto šeimoje ar pabėgėlių antplūdžio temos mene. Į savąją meninę erdvę stengiuosi įeiti per asmenines patirtis, pojūčius, intuityviai bandau į tai įtraukti ir žiūrovus, dalintis kūrinių nuotaika, kad jiems nereiktų lapelių su aprašymais, kas ką eksponuojamuose kūriniuose reiškia. Pavyzdžiui, apsilankiusieji mano parodoje pastūgauja įlindę į meškos galvą arba turi galimybę į pasaulį pažvelgti pro žvėries griaučius... Gal todėl man patinka instaliacijos, kaip saviraiškos būdas, tai tarsi teatras be režisūros ar scenovaizdis be pjesės. Patekę į tokią erdvę, žmonės ima kurti savo istorijas ar legendas, dažnai patys papasakoja, kokius pojūčius išgyveno, pamatę tuos kūrinius... Kartais išprovokuoja diskusijas, bet man smagu, kad toks menas žmonių nepalieka abejingų.

Dėl dvasinių dalykų – manau, kad nėra netikinčių žmonių. Vieni tiki mokslo šviesa, technologijų visagalybe, o aš tikiu kažkokia aukštesne jėga; kartais, užsiimdamas menu, suvokiu, kad tai – tarsi ne mano kūrinys, kad aš esu tik idėjų perteikėjas, tarpininkas, mediatorius. Kartais sapnuose patiriu siurrealistinę nuotaiką, pasirodo simbolių, kurie tarsi galėtų reikšti kažką konkretaus, ypač remiantis kai kurių tautų mitiniu mąstymu. Savo kūryboje stengiuosi nenaudoti kultūrinių simbolių, kurie turėtų visuotinai žinomas prasmes. Kartais, kai parodų kuratoriai reikalauja kūrinių aprašymų, ištrauki iš konteksto tam tikrą aspektą, bet taip kūrinys lyg nužudomas, atimama savita jo interpretacijos galimybė. Žiūrovai, pasižiūrėję aprašus, dažniausiai nusprendžia, kad jiems jau viskas daugmaž paaiškėjo, tad iš esmės nebeverta gilintis... Tam tikras minimalias nuorodas gali suteikti poetinis kūrinio pavadinimas ar nedidelė tekstinė impresija. Tai gali „užduoti“ tinkamą toną, sukelti reikiamą nuotaiką – sąskambį su tuo, kas pavaizduota, kas eina iš sielos. Kartais pagalvoju, kad kurdamas meną galiu panaudoti ir savo įgūdžius, ieškojimus senųjų technologijų srityje, nes juk uždarydamas dirbtuvės duris, lieki su autentiška, taip pat ir dvasine, patirtimi. Visa tai yra labai susiję. Kartais savo mene jungiu kai kurias technologijas ir taip sukuriu kitą, man svarbią erdvę.

“We felt as one tribe”

In a conversation with Algimantas KENSMINAS, Vilnius Academy of Art teacher, artist, member of experimental archaeology club Pajauta, his hobby is presented – reconstruction of Stone Age and Palaeolithic, as well as other traditional culture, nomad nation, Indian ancient technologies and livelihood. From slivers of stone, flint, according to Stone Age examples, he makes spear, arrow-heads, knives, scrapers, reconstructs bows and arrows, dresses skins in the Indian manner, boils tar, makes glue, lights a fire by rubbing sticks together, etc. For many years he has participated in experimental archaeology camps in Lithuania and abroad and is a constant participant, since 1999, of the Days of Live Archaeology, which take place on the 5–7 of July at the Kernavė Archaeological and Historical Museum-Reserve. This professional artist in interested in various world cultures, organises his own exhibitions.

„Šis arklys būtų manas, bet laukas“: raitelio ir arklio įvaizdžių reikšmė drugio ligos kontekste

Asta SKUJYTĖ-RAZMIENĖ

Straipsnyje atskleidžiama drugio ligos (lot. Febris intermittens*) samprata lietuvių tradicinėje medicinoje ir svarstoma, kokia mitinė būtybė ją valdo. Pasitelkus lietuvių etnomedicinos, tikėjimų, sakmių ir pasakų duomenis atskleidžiama, kad XIX–XX a. vid. liaudies kultūroje ši liga buvo siejama su arklio ir raitelio vaizdiniais.*

Prasminiai žodžiai: drugio liga, liaudies medicina, arklys, velnias.

Etnomedicinos, kaip atskiros etnologijos krypties, tyrimai Lietuvoje kol kas tik įgauna pagreitį. Pasak vieno iš šios srities tyrinėjų Ramūno Trimako, tai lėmė požiūris, kad „iš pirmo žvilgsnio toks labai ‚biologiškas‘ klausimas kaip žmogaus sveikata, ligų prevencija, atrodytų, esąs išimtinai medicinos mokslo prerogatyva“ (Trimakas 2008: 9–10). Šio straipsnio tikslas yra atkreipti skaitytojų dėmesį į drugio ligą (lot. *febris intermittens*). Lietuviai manė, kad ji užkrečiama. Apie ją daugiausia tautosakos rinkėjų medžiagos užrašyta XIX–XX a.[1] Iki šiol apie drugio ligą yra rašę R. Trimakas (Trimakas 2008) ir Dainius Razauskas (Razauskas 2008: 86–100), tačiau šis susirgimas nebuvo pagrindinis jų tyrimų objektas, todėl daugelis ligos aspektų iki šiol neaptarta. Šį kartą, remiantis mitologinėmis sakmėmis, tikėjimais ir liaudies medicinos tekstais, siekiama visapusiškai atskleisti drugio ligos sampratą tuometinėje visuomenėje. Gilinamasi į du drugio ligos įgyjamus pavidalus – arklio ir raitelio, ir siekiama išsiaiškinti, kokia vieta šiai ligai priklausė lietuvių mitologinėje sistemoje.

Drugio ligos samprata liaudies medicinoje ir sakmėse

Šiuolaikinėje medicinoje drugys identifikuojamas kaip maliarija, kurią sukelia *plasmodium malariae* bakterija, platinama uodų. Ligonį ima krėsti drugio priepuoliai (drebulys, karščiavimas ir gausus prakaitavimas), kurie kartojasi kas 48–72 valandas. Paskutinis maliarija (drugiu) sirgęs ligonis Lietuvoje užfiksuotas 1956 metais (ME I 1991: 524). Nuo to laiko ši liga mūsų šalyje žinoma tik kaip *įveztinė* (ME I 1991: 524).

Tradicinėje lietuvių medicinoje uodai, kaip drugio ligos priežastis, neminimi[2]. Buvo tikima, kad drugiu, kaip ir dalimi kitų žmogaus sveikatai pavojingų ligų (pvz., rože, nuomariu etc.) galima susirgti dėl negydomo *išgąsčio*: „Nuo nuomario/ priemečio/ ir drugio, jei tos ligos kilo iš išgąsčio, gerai gydo šis burtiškas būdas“ (LTR 1584 (72)), „Kad sirgdamas drugiu išgąsdinsi kitą žmogų – ir tas susirgs drugiu“ (LTA 14 (78)). Tokias susirgimo priežastis liudija ir gydymo būdai, kuriuose drugiu sergantįjį patariama išgąsdinti: „Saka žmonys, kad drugiu sargantį raikia išgundint. Tai kad anas drugį bus gavis na išguščia, tai pastaisys.“ (LTA 1526 (124)).

Dar viena susirgimo drugiu priežastis galėjo būti sėdėjimas ant šlapios žemės: „Un šlapias žemes pavasarį atsisėdai – drugiu apsirgsi“ (LTA 780 (295)). Taip pat maudynės netinkamu laiku: „Kol dar nei kartą negriaude, tai nemažna maudytis, ba da unda yra labai nesveikas. Kol gegužė neužkukuoja, nemažna maudytis, ba užsikrėsi drugiu, ba drugys tik tadu išlanda iš undenia, kai gegužia ažukukuoja“ (LTA 1515 (12)).

1. 1931 m. užrašytame tekste teigiama: „Seniau buvo liga drugys, kuria turėjo kiekvienas sirgti.“ (LTR 374c (1157)).

2. Nors šios ligos kilmę buvo bandoma sieti ir su vabzdžiais, gana akivaizdu, kad tokias interpretacijas lėmė ligos pavadinimas: „Saka, kad drugia ligu apkrečius drugis“ (LTA 1419 (784)) arba „Drugiu suserga kap inkanda drugys (drugiu vadinamas juodas, margais ūsais, kietasparnis vabzdys, apie 5 mm ilgumo, ūsų ilgis siekia ligi 4–5 cm. A. Andrulionis).“ (LTA 1741 (120)).

Tradicinės medicinos tekstuose įvardyti drugio ligos simptomai nesiskiria nuo šios ligos aprašymų šiuolaikinėje medicinoje. Kaip pagrindinis drugio požymis akcentuojamas drebulys, krėtimas, pvz.: „Žmogų krečia šaltis ir dreba“ (LTR 374c (1157)), „Kai drugys drūtai kracia“ (LTA 1779 (121-85)), „Kai žmogų krečia drugys“ (LTA 1755 (142)), tačiau minima ir daugiau požymių: „<...> Kaip suserga, tuojau galvą stipriai pradeda skaudėti, o paskui darosi šalta ant viso kūno, ima purtytie kokią 1–2 adyni. Tada darosi silpna, o kaip perstos krėsti, tai turi ligonis atsigulti, ir ima labai šiltu prakaitu prakaituoti, tarytum pamirkytų vandenyje visą kūną. Ir taip krečia žmogų kokius kelis mėnesius ir daugiau, iki atras vaistų. Bet ir vėliaus dar vis laiks nuo laiko rodosi šalčiavimas, kolei visiškai neišdūksta ta liga iš žmogaus kūno“ (BsĮT 2002: 440).

Lietuvių etnomedicinoje buvo skiriamas dviejų tipų drugys: *krečiamasis drugys* ir *šlapdrugis*. Pastarasis, galima suprasti, buvo traktuojamas kaip *vidinis* drugys, pasireiškiantis skausmu galvoje ir strėnose, „ir kada ne kada šaltis sukrečia ir didį silpnumą jaučia visame kūne, o dirbti sunkų darbą nieks negal. Ir ta liga žudo žmogų kokius metus ir daugiau, kol vaistą atrasi“ (BsĮT 2002: 455). Tokį drugį „su vištašūdžiais smilko, kol išverč į krečiamąjį drugį“ (BsTK: 193, 68).

Buvo manoma, kad krečiamasis drugys gali būti ne tik 27 (3x9) (BsMTV 2002: 440), bet net ir 99 rūšių[3], todėl, kaip teigiama viename liaudies medicinos tekste, ir „receptų buvo visokių, ba drugių buvo trejų devynerių, tai reikėjo atitropyt roda“[4] (LTR 374c (1158)).

Išryškėjusius du drugio ligos tipus – krečiamąjį ir šlapdrugį – atitinka ir mitologinės sakmės, kurias taip pat galima skirstyti į dvi grupes. Pirmojoje kalbama apie išorinį drugio poveikį, o antrojoje grupėje vaizduojamas drugio veikimas iš vidaus.

Pirmosios grupės sakmėse drugys, įgyjęs antropomorfinį pavidalą, tarkim, skrybėlėto ponaičio (LTR 1292 (80)), jaunikaičio (LTR 1252 (361)), raito ponaičio (LTR 2106 (8)), puikaus vokietuko (LTR 2284 (115))[5], ateina pas ligonį šiam išėjus į lauką ir besišildant prieš saulę (LTR 1252 (361)), atsigulus ir veidą užsidengus naginėmis (LTR 2078 (53)), skiedra (LTR 2106 (8)), apsiklojus medžio žieve (LTR 1630 (24)) ar jį užkasus į žemę (LTR 1406 (411)). Personifikuota liga, priėjusi prie sergančiojo, neretai garsiai nusistebi: „Šitas kumeliokas, rodos, ne mana. Mana nelaukas, a šitas laukas“ (LTR 3235 (33)) [6], „Šis arklys būtų manas, bet laukas“ (LTR 1406 (411)), „Mano arklys kamanomis buvo pakamanotas, o dabar karvės mėšlu pažabotas“ (LTR 1292 (80)). Šie *drugio* žodžiai rodo, kad ligoniui buvo skiriamas *arklio* vaidmuo.

Antrosios grupės sakmėse drugys jau pasirodo kaip kelios būtybės: du vokietukai (LTR 2284 (118)), trys ponaičiukai (LTR 1251 (109)), o jeigu kalbama apie vieną drugį, jo draugijoje vaizduojama mirtis (LTR 1315 (168)). *Drugiai* dažniausiai tariasi dėl būsimų aukų, planuoja, pas ką apsigyventi[7], pvz.:

> Anys ir utura:
> – Kur tu aisi? – klausia vienas.
> – In kunigų! – atsakė kitas.
> – A tu?
> – Aš in ponų!
> – Nu a tu in kų? – klausia tracių.
> – Aš in liesnykų!
> – A kap tu prieisi in liesnykų?
> – A vat, kai tik anas atais iš miška ir paprašys valgyt, tai aš nuo lubų šakalioku išlėksiu valgin, tai anas mani ir suvalgys.
>
> Pa to anys susiutura po trijų metų vėl visi čia, in šitos kryžkelas sugrįžt, toj pačioj dienoj ir, išsiskirstė. (LTR 1251 (109))

Norėdamas patekti į žmogaus vidų, drugys žada įlįsti į pirmą barščių šaukštą (LTR 578 (8))[8] ar įkristi į viralą, pasivertęs angliuku (LTR 1315 (168)) ar voru (LTR 2284 (118)). Vis dėlto sakmėse drugių pasitarimą nugirsta eigulys (LTR 1251 (109)), žmogus, kuriam

3. „Iš viso yra drugių 99 rūšių“ (VaLU 2008: 187).
4. Etiologinėse sakmėse drugio rūšių gausa motyvuojama taip: „Tūlas ūkinykas atrado seną bobą plynėje besėdinčią ant kupsto. Pavijęs ją, užtėmijo devynis tuzinus kiaušinių. Ta boba buvo ragana, perėjo ten drugius ir kitokias ligas. Kiaušiniai buvo visokių paukščių: vištų, ančių, žąsų ir t. t. Užtaigi ir drugiai neasti vienoki“ (BsLP2 2003: 265).
5. Plg. drugio įvaizdžius kaimynų latvių tikėjimuose: *smalks kungs* – laibas, smulkus ponas (LTT 1940: 372), *vācietis* (*kungs*) – vokietis (ponas) (LTT 1940: 374).
6. Plg. latvių tikėjimuose: *Tas nav mans jājams žirgs, jo tam blese pierē. Iešu savēju meklēt* „Tai ne mano jojamas žirgas, nes jo kakta lauka. Eisiu ieškoti savojo“ (LTT 1940: 371).
7. Plg. slavų folklorinė medžiaga: „Legendose ir pasakojimuose kartkartėmis drugiai susirenka miško aikštelėse ir pasakoja apie savo veiksmus, kuria ateities planus, tarpusavyje dalinasi numatytas aukas“ (Усачева 2004: 123). Šis siužetas paplitęs ne tik baltų, slavų, bet ir, pavyzdžiui, suomių sakmėse: vienoje iš jų pabrėžiama, jog „drugiai tarpusavy tariasi, kaip pakliūti į žmogaus vidų“ (FFC 267 (314)).
8. Drugio patekimo į maistą motyvas būdingas ir skandinavams. Švedų sakmėse žmogus taip pat nugirsta dviejų drugių pokalbį, kuriame vienas iš jų pasisako įlįsiąs į pirmą košės šaukštą (FFC 300 (340)); suomių sakmėse drugiai į žmogaus vidų patenka taip pat per košę arba pienišką sriubą (FFC 267 (314)).

drugys nori pakenkti (LTR 2284 (118)), dvaro darbininkas (LTR 578 (8)) ir, atėjus lemiamai akimirkai, tykanti liga kartu su maistu atsiduria *stralbe* (LTR 1251 (109)), kiaulės pūslėje (LTR 2284 (118)), terboje (LTR 1315 (168)), veršenikėje (LTR 578 (8)).

Grįžtant prie liaudies medicinos, galima matyti, kad yra du drugio ligos gydymo būdai, kurie atitinkamai siejami su ligos tipu – *krečiamuoju drugiu* arba *šlapdrugiu* – bei aukščiau aptartomis dviejų rūšių mitologinėmis sakmėmis.

Ligoniui diagnozavus *krečiamąjį drugį*, vienas iš jo gydymo būdų tiesiogiai primena mitologinėse sakmėse aprašytą situaciją – gydymo aprašyme žieve uždengus ligonio akis, drugys yra suklaidinamas: „Žievi akis užklot ligoniu, kad drugys neprašyt savo aukos“ (LTA 725 (113–201). Kitais atvejais gydymo būdas tik iš dalies primena sakmišką situaciją, bet išlieka svarbi ligos suklaidinimo strategija: ligonis pasveiksta, kai pakeičia pavidalą, pavyzdžiui: „Kai pradeda krėste drugys, tai inlenda pečiun, a kiti aždara pečių, kad pro niekur neineit drugys. Jei moterį kračia, tai ana vyriškai apsvelka, a kad vyrų kračia, tai bobiškai apsvelka, kad drugys nepažintų“ (LTA 1664 (123)).

Kitas visoje Lietuvoje paplitęs gydymo būdas – ligos veiksmų imitavimas. Kad pasveiktų, ligonis turėdavęs joti ant žarsteklio (LTA 549 (33)), šluotos (LTA 249 (10)), *pečšlūstės* (LTA 1497 (75)), lazdos (LTA 1457 (1)), pavyzdžiui: „Drugiui krečiant, išjok žarstekliu, nešdamas avižų maišelį. Kur nujojęs, pririšk žarsteklį (kačergą) prie tvoros ir užmauk terbelę, kaip arkliui, kas atradęs pasijuoks ir avižas pasims, tam tavo drugys teks“ (LTA 549 (33)). Šį ritualinį veiksmą galima interpretuoti kaip bandymą pergudrauti ligą: kadangi buvo tikima, kad drugys – tai raitelis, o ligonis – jo arklys, svarbu buvo *įtikinti* ligą, kad ji kankinanti ne tą subjektą. Tuometinėje bendruomenėje manyta, kad liga lengvai suklaidinama, tad jei ligonis raitelis – vadinasi, jis nėra žirgas. Jojantis ant žarsteklio žmogus – toks pat raitelis, kaip ir liga, tad ši turinti ieškotis kito objekto. Maža to, drugiui padedama susirasti naują auką (tą, kuris susigundys avižų terbele).

Lietuvių mitologinėse sakmėse ligonį drugys gali *pamesti* ir tada, kai pamano, jog jis jau miręs, pavyzdžiui: „Turėjau tokį gražų arkliuką (ar kumelaitę), ir jau dabar nusprogo, ir skūra no kaktos atšoko“ (BsJK 2004: 239). Tad norėdamas suklaidinti drugį, žmogus turėjo apsimesti negyvas. Todėl liaudyje buvo tikima, kad „Sergančiam drugiu žmogui reikia lįsti į nusprogusio gyvulio kaulus, tada pagysi“ (LTA 1357 (131)) (plg. „į padlienos vidurius lend“ (BsJK 2004: 239). Neretai patikslinama, jog ši maita turinti būti arklio (LTA 1664 (123))[9]. Taip pat ligoniui po pagalve būdavo dedama gyvūno kaukolė, pavyzdžiui, „Sargančiam drugiu ažmigus pagulda sausū kiaušū dvėselynas ir apkloja ir kai tas išsigundūs nubruka ir drugį nubruka“ (LTA 780 (284)), arba arklio (kumelės) galva, pavydžiui, „Nuo drugia gydas teip: pajėmį padeda pagalvėn pa padušku kumelas galvų (padlos) ir in jos guli“ (LTA 1487 (28)). Imituoti mirtį buvo galima ir apsiklojus gyvulio oda (LTA 1600 (44)), to pakakdavę: „Užmigus atbėga drugys ir apskridęs tris kartus sau nuskrenda. Tada pabusi jau visiškai sveikas“ (LTA 1600 (44)). Norberto Vėliaus teigimu, „lindimas į gyvulio kailį primena kai kurių pasaulio tautų, besiverčiančių gyvulių auginimu, paprotį mirusius laidoti gyvulių kailiuose“. Tyrinėtojas taip pat užsimena apie kelis lietuviškų pasakų variantus, kur slepiamasi ir arklio griaučiuose – tai galėtų būti laidojimo gyvuliuose atgarsiai (Vėlius, 1987: 177). Tad būtų galima teigti, kad, atlikdamas šį ritualinį veiksmą, žmogus imituoja savo mirtį, o kaip žinome iš jau aptartų sakmių, ligoniui-arkliui mirus liga turinti pasitraukti.

Norint, kad ligonis greičiau pasveiktų, jį ir ligą stengtasi išgąsdinti: „Drugiu sergantį reikia labai išgąsdinti, tai praeis drugys“ (LTA 1434 (108)) arba priversti drugį pasišlykštėti savo auka: „Būdavo aršiausiais drabužiais, apriša puodkėlėm galvą ir kitais ryzais apkaria <...>. Sako drugys bijos jo apsirėdymo ir nepakęsdamas <...> šlykštaus aprėdo, žmogų pameta“ (LTA 374e (1158)).

Dar vienas būdas atsikratyti prikibusio drugio buvo užkalbėjimai: „Atstaj [*Atstok* – D.V.], prakeiktasai drugie, nuo manįs, bo tavi gyvų ite subadzysiu!“ (VaLU, 2008, 154).

Išvardintieji ritualiniai veiksmai galėjo būti derinami tapusavyje – tokiais atvejais drugio gydymą gali sudaryti keli simboliniai veiksmai, pavyzdžiui, rišami mazgai ir jojama ant šluotos, etc. Vis dėlto, svarbiausias išlieka ketinimas ir bandymas ligos atsikratyti, šiam tikslui pasitelkiami patys įvairiausi metodai – nuo apgaudinėjimo iki grasinimų. Panašus požiūris į drugį egzistavo ir slavų tautose. Kaip teigia V. V. Usačiova, „Drugio, kaip klastingos, lengvatikės, bailios, nuolat keičiančios savo pavidalą ligos, suvokimas atsispindi tikėjime, kad drugio galima lengvai atsikratyti apgaule (žodžiu ir veiksmu)“ (Усачева 2004: 120).

9. Plg. latviškas tikėjimas: *Kad drudzis krata, tad cilvēkam, kas ar to slimo, jāielien gulēt nosprāguša zirga ribās un jālūko aizmigt* „Kai drugys krečia, tada žmogui, juo sergančiam, reikia eiti miegoti nugaišusio žirgo griaučiuose ir stengtis užmigti“ (LTT 1940: 374).

Gydant kito tipo drugį – *šlapdrugį* – pagrindinis liaudies medicinos tikslas buvo *iškelti* jį iš kūno vidaus į paviršių. Tam buvo vartojami įvairūs „vaistai“, pavyzdžiui, „Sergant drugiu reikia valgyti tarakonus išvirtus su arbata“ (LTR 1292 (76)), tačiau dažniausiai buvo smilkoma: „Nuo drugio pridėti degančių anglių šukę, ant tų anglių užmesti lašinių ir sėmenų, o paskiau ant šukės viršaus sudėti du skytu kryžiums (skytai kur bobos audžia) ir ant jų užsigulti ir smilkytis“ (LTA 1497 (76)). Įtarus, kad ligonis apimtas „slapto“ drugio, per skietą buvo rūkoma čiobreliais ir kitomis žolelėmis (LTA 2239 (275)), taip pat linu (taip pat uždengus skietu) (LTA 1487 (110)) arba linų sėmenimis (per sietą, arba skietą, – anot pateikėjo, tai „tas pats“) (LTA 2344 (123)). Remiantis šiais pavyzdžiais, galima teigti, jog tik „į paviršių“ iškeltas drugys galėjo būti gydomas ir ritualiniais būdais.

„Arklinis drugys“ ir chtoniškoji arklio prigimties pusė

Jau buvo užsiminta, kad drugių yra ne viena rūšis, ir norint sėkmingai išgyti, reikia atspėti, kuris iš jų kamuoja ligonį. Iki šiol buvo kalbėta tik apie antropomorfinį pavidalą turintį drugį (drugius), tačiau liaudies tikėjimuose minima, kad drugys gali įgyti ir zoomorfinę išvaizdą. Buvo tikima, kad drugys „yra nuo gyvulio: arklys, jautis, ožys, šuo, katinas; kiek yra gyvulių, tiek yra drugių“ (BsJK 2004: 131). Atpažinti žmogų kankinantį drugį galima po priepuolio, kuomet, kaip buvo tikima, pasirodo ligos sukėlėjas: „Kaip nukreta ir uždega karštis, tuomet lenda į akis jo drugys, t. y. šuo ar jautis, ar koks kitas gyvulys“ (BsJK 2004: 131). Tuo metu sergančiajam pasufleruojami ir tinkamiausi vaistai: „Kurs ligonis dasižino, pamato savo drugį, tuo greičiau gali atspėti vaistą“[10] (BsJK 2004: 131).

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad vienas iš zoomorfinių šios ligos pavidalų liaudies medicinoje turėjo atskirą pavadinimą – *arklinis drugys* (LKŽe, žr. arklinis). Jei jį interpretuosime kaip nuo arklio „pripuolusią“ ligą[11], kyla klausimas, *kodėl* šis gyvūnas galėjo būti laikomas drugio ligos perdavėju.

Įsigilinti į arklio sampratą XIX a. pab.–XX a. vid. Lietuvoje padeda etiologinės ir mitologinės sakmės bei pasakos. „Mūsų tautosakos“ IX tome išskiriamos trys pasakų apie arklį grupės (MT IX 1935: 68): pirmojoje sakmių grupėje žemę ariantiems Adomui ir Ievai Dievas palengvina darbą – arkliu paverčia žaltį; antrojoje – arkliu Dievas Senelis paverčia žmogų (dažniausiai poną arba dvasininką), vertusį savo darbininkus dirbti sekmadienį; trečiojoje grupėje Dievas nubaudžia arklį, atsisakiusį jį perkelti per upę (tai padaro jautis) – dėl to šis ėsdamas niekaip negali pasisotinti.

Arklio kilmė šiose sakmėse traktuojama kaip chtoniška (žaltys) arba net demoniška – kai kuriuose pirmosios sakmių grupės variantuose yra tiesiogiai įvardijama, kad arkliu yra paversta „velnio močia“ (MT IX 1935: 69) arba net ir pats velnias (MT IX 1935: 70)[12].

Arklio kilmė taip pat atskleidžiama per sakmes, pasakojančias apie gyvulių kūrimo varžybas tarp Dievo ir Velnio. Kaip teigia N. Vėlius, „Pačiose sakmėse vaizduojama, kaip Dievas perėmė Velnio gyvulius: Dievas perskėlęs į jo tvartus subėgusių gyvulių kanopas – ir Velnias negalėjęs jų atsiimti, nes nebepažinęs“ (Vėlius 1987: 82). Šiose sakmėse arklys lieka tuo gyvuliu, kurio kanopos neperskeliamos, todėl jis „laikomas velnio sutvėrimu, jo nesą galima valgyti“ (Vėlius 1987: 83). Egzistavo ne tik draudimas valgyti arklieną – kai kur arkliui buvo draudžiama duoti Kūčių vakarienės šieno iš po staltiesės, „nes arklys nenešė Šv. Marijos per upę“[13] (MT V 1932: 152). Tai tarsi patvirtina arklio sąsajas su chtonišku/demonišku pradu.

Tai atsiskleidžia ir lietuvių mitologinėse sakmėse. N. Vėlius pastebėjo, kad „Mitologinėse sakmėse velnias važinėja arba jodinėja arkliais, o kartais ir pats pasiverčia arkliu“ (Vėlius 1987: 84). Iš tikėjimo, kad velnias geba perimti arklio pavidalą, atsirado daugybė sakmių, kuriose netikėtoje vietoje pasirodęs vienišas arklys atpažįstamas kaip nelabosios dvasios apraiška.

> Užbalių, Pilkaln[io] pav., nekuram gaspadorui, iš miesto pareinant, arklys jį pavijo. Jam užsisėdus ir ik Kakšbalio atjojus, arklys tiesiog į balą suko, nuo tos raitelis, jį atlaikyt norėdams, su savo lazda nuo balos pusės per galvą

10. Anot Julijos Žymantienės-Žemaitės, pamačius ligos zoomorfinį pavidalą „reikia tokio plauko gyvulį surasti ir nuo jo gydytis. Plaukais smilkytis, kraujo, įlašinus iš ausies, to gyvulio gerti arba mėšlo truputį, užpylus arielka, išgerti“ (BsJK, 2004: 131).
11. Slavai taip pat tikėjo, kad drugys yra gyvulinės kilmės, tiksliau kilęs iš arklio, plg. kroatų šios ligos pavadinimą *konjska* (Усачева 2004: 117).
12. „Velnias pamatė, kad Adomas su Ieva sunkiai velka eglaitę, ir užsisėdo ant jos, kad jiems dar sunkiau būtų traukti. Dievas <...> supyko ant jo ir pavertė jį arkliu“ (MT IX 1935: 70).
13. Vis dėlto, didžioji dalis su Kūčių šienu susijusių minėto tikėjimo variantų neišskiria arklio iš kitų gyvulių. Šieno duodama „po trupučiuką gyvuliams“ (ten pat, 152) ir t. t.

mušė, bet numanydams jį nenukreipsiąs, žemyn nušoko. Tad arklys juokdamasis paklausė jo:

– Ar žinai, ant ko tu jojai?

– Aš žinau, ale nesakau. Už tai aš ale ir gerai sudaviau, lazdinau tave!..[14]

Kitoje mitologinėje sakmėje „Apie vaiduoklį arklį, kurio pusė pėdų buvo arklio, pusė – galvijo“ valstiečiai gaudo arklį, tačiau šis pasprunka ir nušuoliuoja į girią: „Vyrai, patyrę tai, ėjo į sodą žiūrėt ir nusidyvydami rado pusę pėdų arklio, pusę galvijo.“[15]

Sakmės „Kaip arklys vaidenosi“ (LTR 4941 (79)) pateikėja pasakoja, kaip ją pačią nelabos jėgos vedžiojusios: ji sekusi paskui arklį, kurį tik girdėjo: „Jau aš nematau to arklio, tiktā lapā kap šnabžd, žinā, tomsu labā, naktis. Ain, aš tą arklį genuos. <...> Par visą suodiną, į prūdą, į paprūdę... Tin medē, žinā, medē nubirī, lapā šnabžd. Giniaus, giniaus – nebier arklio. <...> Šmėklas kokias vadžiojo muni. Veln‘s nuvedė į prūdo galą. Gerai, kad į prūdą neįmonija. Sens dvars buvo, visokių čemerių priveistō.“

Velnias gali ne tik įgyti arklio pavidalą, bet ir įlįsti į jo maitą[16] (BlR III 2002: 186). Estų folkloristo Ülo Valko teigimu, „Tikėjimas, kad Velnias gali atgaivinti lavonus, aptinkamas daugelyje panašių legendų“, o „Velnio kaip arklio įsivaizdavimas būdingas ir viduramžių demonologinei literatūrai“[17].

Verta atkreipti dėmesį ir į tautosakoje minimus arklio ryšius su mirusiaisiais. Radvilė Racėnaitė monografijoje *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore* (2011) pažymi, kad „Arklys laikytas tarpininku tarp gyvųjų ir mirusiųjų sferos“ (Racėnaitė 2011: 220). Štai patarlėje „Šnirpščia kaip arklys dvasią matydamas“[18] arklys pasirodo kaip dvasregis; mitologinėje sakmėje pasakojama, kad dvasregiu gali tapti, jei pažiūri pro sukryžiuotas arklio ausis[19]; kūčių naktį besikalbantys arkliai išpranašauja jų klausančio šeimininko mirtį (LTR 4941 (197); MT V 1932: 158); pasakoje „Išmintingas žirgas“ (AT 314 + AT 327B) arklys – tai „dūšia pakūtavojanti“[20], padedanti pasakos herojui įveikti kliūtis. Šie pavyzdžiai liudija, kad arklys įsivaizduotas kaip tarpininkas tarp šio ir kito pasaulio.

Dalyje tekstų, kuriuose vienaip ar kitaip veikia arklys, jo prigimtis interpretuojama visiškai priešingai. Pasakoje „Apie du seneliu, girioj gyvenančiu“[21] arkliu yra pasivertęs angelas sargas. Kaip rašo N. Vėlius, „Su arkliais lietuvių tautosakoje retkarčiais siejami ir kiti mitiniai personažai. Pasitaiko tikėjimų, kad griaudžiant su arkliais po dangų važinėjąs Perkūnas, ar jį pakeitę krikščioniškieji personažai <...>. Arklio pavidalo kartais pasirodo tokie stebuklinių pasakų veikėjai, kurie turi senųjų Aušrinės, dievų Dvynių ar kitų dangaus prigimties mitinių personažų bruožus“ (Vėlius 1987: 84). Vis dėlto, pastebi Vėlius, su dangiškąja sfera siejami arkliai yra kitokie, turi išskirtinių, nežemiškų bruožų (pvz., *laukas arklys*, kuris, anot D. Razausko, siejamas su mėnuliu, todėl priklauso sakraliai erdvei (Razauskas 2008: 88–94)), o „tikėjimų, kad žemės arklys būtų siejamas su dangaus dievais, nepavyko rasti“ (Vėlius 1987: 84).

Kita vertus, arklio kūno dalys galėjo būti naudojamos įvairiems tikslams, pavyzdžiui, kaukolė – namų ramybei ir jų gyventojų sveikatai užtikrinti: „Kad apsigintų nuo ligų, Anykščių parapijos žmonės ant pečiaus dėdavo kuino galvą, į židinį − plieno, rūkindavosi ruginiais miltais“[22]. Arklio kaukolę ant karties iškeldavo bityne, nes buvo tikima, jog ji pritraukianti pirmą blogą žvilgsnį (*Gervėčių pasakos* 1997: 487). (žr. nuotrauką), o pamauta netoli kūtės, kurioje laikomi arkliai, ji saugodavusi juos nuo ligų[23]. 1627 m. Paulius Einhornas, rašęs apie XVII a. latvių gyvenseną („Stabmeldystės ir niekingų prietarų paneigimas“[24]), mini, kad latviai tikėję kritusių gyvulių ir mirusių žmonių kaulus turint galią, „Todėl žmonės tokių gyvulių kaulus, tai yra arklių ir karvių kaukoles, susmaigsto ant statinių tvoros aplink tvartus, kad jos apsaugotų gyvulius nuo epide-

14. „Apie vaiduoklį arklį, kuris žmogų vis į balą suko“ www.aruodai.lt/paieska2/fiksacijos.php?OId=3044&FId=5056 (žiūrėta 2016-05-01).
15. „Apie arklį vaiduoklį, kurio pusė pėdų buvo arklio, pusė – galvijo“ www.aruodai.lt/paieska2/fiksacijos.php?OId=3031&FId=5042 (žiūrėta 2016-05-01).
16. Plg. estų folklore: *In one legend a horse‘s corpse wakes up and pursues a hunter who is waylaying his prey on Christmas Eve* „Vienoje legendoje arklio dvėsena atgyja ir persekioja medžiotoją, kuris tyko grobio Kūčių vakarą“ (Valk 2001: 119).
17. Pasak Ü. Valk, demonas kaip arklys minimas ir viduramžių demonologinėje literatūroje (Valk 2001: 119).
18. „Šnirpščia kaip arklys, dvasią matydamas“, http://www.aruodai.lt/index.php?option=com_wrapper&Itemid=31 (žiūrėta 2012-03-13).
19. „Kaip vyras pradėjo matyti dvasias“, http://www.aruodai.lt/paieska2/objektas.php?OId=2829 (žiūrėta 2012-03-13). Plg. panašius lietuvių liaudies tikėjimus apie šunis.
20. www.aruodai.lt/paieska2/fiksacijos.php?OId=1085&FId=2181 (žiūrėta 2012-03-13).
21. „Apie du seneliu, girioj gyvenančiu“, http://www.aruodai.lt/index.php?option=com_wrapper&Itemid=31 (žiūrėta 2012-03-13).
22. „Apsigynimas nuo ligų“, http://www.aruodai.lt/paieska2/objektas.php?OId=126&back=home (žiūrėta 2012-03-24)
23. „Arklio kaukolę kiti laiko ant mieto pamovę arti arklių kūtės; pas galvijus – raguotas kaukoles. Tas gelb gyvulius nuo ligų“ (BsJK 2004: 240).
24. *Wiederlegunge der Abgötterey und Nichtigen Aberglaubens*.

Bitynas. Ant žalgos užmauta arklio galva, sauganti bites nuo blogų akių. Gėliūnų k., Gervėčių vls. 1939 m. *Juozo Aidulio nuotrauka*. LTRFt.

Arklio kaukolė, įkelta į medį, vanagams baidyti. Pakruojo raj., Lygumų vls., Montaičių k. *Zenono Slaviūno nuotrauka*. LTRFt.

mijos ir ją išvytų“ (BRMŠ III 2003: 593). Marijos Gimbutienės teigimu, anuometinis kaukolės pamovimas savo prasme niekuo nesiskiria „nuo ant namų stogų dailiai išpjaustytų žirgelių“[25] – visa tai galima traktuoti kaip savotišką maginę savo namų, kiemo apsaugą. Pasak N. Vėliaus, latvių tikėjimuose arklio kaukolė taip pat buvo naudojama slogučiams, kurie jodina tvarte stovinčius arklius, nuginti: „Kad slogutis nebejodytų, jie po ėdžiomis palieka arklio kaukolę, nes tiki, kad tai atbaidys slogutį: jei šis numirėlio kaulą ar arklio galvos kiaušą atranda, jis žirgui pakenkti nebeturi galios (LBV 1941: 752)“ (Vėlius 1987: 81).

XIX a. pab.–XX a. pr. arklio vaizdinys buvo ambivalentiškas – tai ir velnio zoomorfinis pavidalas, ir gyvūnas, turintys ryšių su sakraliąja erdve. Vis dėlto chtoniškoji arklio prigimtis yra ryškesnė, ją liudija gausesnis tekstų masyvas, tad, grįžtant prie drugio konteksto, matyt neatsitiktinai su demoniško prado būtybe tapatinamos ligos perdavimui kaip tarpininkas pasitelkiamas būtent arklys.

25. Marija Gimbutienė, „ Lietuvių liaudies meno simbolių klausimu“, http://www.aidai.us/index.php?option=com_content&view=article&id=5914:is&catid=363:8-spalis&Itemid=412 (žiūrėta 2016-05-02).

Raitelio tapatybės klausimas

Jei arklys yra vienas iš galimų pirminių drugio ligos perdavėjų, rūpi aptarti ir raitelio tapatybės klausimą: *kas*, vis dėlto, persėda nuo arklio ant žmogaus.

Drugys lietuvių sakmėse įgyja antropomorfinę išvaizdą (jaunikaitis, vokietukas ar ponaitis), primenančią tradicinį velnio pavidalą[26]. Tikėjimuose jis gali būti tiesiogiai pavadinamas piktąja dvasia[27] arba velniu[28]. Jau aptarta, kad drugys sakmėse yra lengvatikė būtybė, tai jį taip pat sieja su folkloriniu, žmogaus taip pat nesunkiai pergudraujamu *kvailu velniu*.

Drugio ligos ir velnio panašumas išryškėja tikėjimuose, kuriuose bandoma paaiškinti laiko tarpus tarp drugio priepuolių: buvo tikima, kad drugys „turįs keletą žmonių apjodinėti, tada liga virsta nepastovi, nes drugiui tenka apjodinėti visus savo arklius“ (LE VII 1939: 8). Tikėjime netiesiogiai užsimenama apie visą *drugio arklių kaimenę*, kuri primena sakmių velnio gyvulių bandas (Vėlius 1987: 81).

Bene artimiausiai drugio ligos demoną ir velnią susieja jiems skiriamas raitelio vaidmuo. Nemažas mitologinių sakmių pluoštas pasakoja apie velnią, naktimis jodantį ir varginantį arklius.

Apie arklius jodančią būtybę dar 1627 metais rašė P. Einhornas: latviai „mano, kad jų arklius naktimis jodinėjanti nakties dvasia, arba Lėtonas (Leeton), kaip jie ją vadina; šis juos visiškai nuvaraęs nuo kojų; ant kai kurių arklių esą randama ženklų, kuriuos palikę šie raiteliai“ (BRMŠ III 2003: 593).

Žmonės, ryte atėję šerti arklių ir radę juos sušilusius, suplukusius, tai suprasdavo kaip velnio darbą („Radę sukaitusį arklį, sako, kad juo velniai jodinėjo“ (MT V 1932: 133). Dažniausiai sakmėse kas nors iš šalies pataria šeimininkui naktį budėti ir vienaip ar kitaip velnią sugauti.

> ‚Davai su rožančium kirsti, davai kirsti.‘ Tai jis tuoj pat tą nukirto nuo tų arklių ir išbiega pruo stuogą, pruo čiukurą tuo tvarta. Uo tie arkliai, daugiau niekas nebejoja tų arklių [O kaip sakydavo tėvelis, kas ten buvo tokie?] Nu ti velnias, sako, tat velnias, būk tai velnias. [Bet matydavo?] Matė, matė. Vokietukas. Skrybėlę užsidėjęs. Nu tai velnią tai matydavo“ (LTR 4942 (221)).

Kad velnias nebejodytų arklių, jis sakmėje mušamas rožančiumi. Jo taip pat galima atsikratyti žvake išdeginant „arkliui nugaroj kryžiaus ženklą“ (MT V 1932: 133) arba „velnius, kai jie jodinėja arklius, galima sugauti su gramnyčine žvake“ (MT V 1932: 133). Buvo tikima, jog arklių kanopose įrėžus („velinio“ kryžius), gyvūnai taip pat bus palikti ramybėje (BsJK 2004: 211). Arklių apsaugai „reikia nušovus šarką arba voverį pakabinti arklidėj. O ne, tai patepti arklius kurmio krauju“ (MT V 1932: 133). Kadangi buvo tikima, kad šarkomis galėdavo pasiversti raganos (MT V 1932: 185), pakabinta negyva šarka galbūt turėjusi įspėti velnią, kuris buvo įsivaizduojamas raganos bendrininku ir mokytoju. Arklių ramybės drumstėją taip pat buvo bandoma nuvyti šalin užkalbėjimais: „Iš kur atėjai, ten ir eik. Ne tavo čia galvijai, mano“ (LT 1968: 906).

Vis dėlto raitelio tapatybės klausimas drugio ligos kontekste išlieka problemiškas. Velnio ir drugio ligos demono negalime sutapatinti, nes jodymas, kaip kankinimo būdas, buvo priskiriamas ne vien nelabajam.

Štai, pavyzdžiui, *koklikas* (lenk. *chochlich*) kaip ir velnias jodo arklius. B. Kerbelytė *kokliką* skiria prie namų dvasių (Kerbelytė 2009: 14), tačiau šis sutvėrimas turi ir neigiamų savybių, pavyzdžiui, „ Lendi akysna kai koklikas“ (LTR 4318 (179)), „Įkibo kaip koklikas!“ (LTR 4160 (42)). Iš palyginimų matyti, kad šis raitelis mėgsta greitį: „Lekia kaip koklikas, ant arklio užsėdęs“[29]. 2011 metų Gervėčių ekspedicijoje Rimdžiūnų kaime (Baltarusija) buvo užrašytas išsamesnis tekstas apie *kokliką*: „Provijo, kų seniau, koklikai ar koki ty, sako, arklį jodė, jodė, ir arklys... par rytų nuveina duoc – arklys visas šlapiankas. Ale par mūs tokių nebuvo slūčajų, tai nežinau. [Koklikai?] Koklikai, sako, ažjodė arklį koklikas“ (LTRFcd545-01 (3)).

Nors pateikėja ir negalėjo tiksliai atsakyti į klausimą, *kas* yra *koklikas,* buvo pakankamai aišku, kad jis nėra tapatinamas su velniu.

26. Pvz., sakmėje „Velnias vokietis“, http://www.aruodai.lt/index.php?option=com_wrapper&Itemid=31 (žiūrėta 2016-05-01).
27. „Sanela sakydava, kad jai do jos sanela sakydava, kad drugys yra tikrai piktoja dvasia“ (LTR 1252 (361)).
28. „Sak, kad perkūnyj tus piktūss ištrenk, ras ēr tēs yr“ (LTR 2284 (118)). Plg. latvių: *Drudzis ir velns. <...> Drudža un kašķa kaites nāk no velna* „Drugys yra velnias. <...> Drugio ir niežų ligas sukelia velnias“ (LBV 1941: 724).
29. „Lekia kaip koklikas, ant arklio užsėdęs“, www.aruodai.lt/patarles/patarle.php?TId=78971 (žiūrėta 2016-04-29).

Ne viename drugio ligos gydymo aprašyme užsimenama apie skirtingų lyčių drugius: „Kai pradeda krėstie drugys, tai inlenda pečiun, a kiti aždara pečių, kad prie niekur neineit drugys. Jei moterį kračia, tai ana vyriškai apsivelka, a kad vyrų kračia, tai bobiškai apsivelka, kad drugys nepažintų“ (LTA 1664 (123)), „Vyriškas rengės moteriškom skarom, o moteriškas ligonis rengės vyriškom skarom“ (LTA 374ę (1158)) ir pan. Viena iš mitinių būtybių, kuri, tikėta, galinti būti skirtingų lyčių, yra slogutis. Remiantis latvių folkloro medžiaga (kuri, kaip jau buvo galima įsitikinti, drugio ligos atveju yra artima lietuviškajai), drugys ir slogučiai laikyti giminaičiais: *Drudzi tuvina lietuvēnam, kas tam esot radinieks <...>. Kā lietuvēns viņš arī jādelē cilvekus un slimnieku saukā par savu zirgu* „Drugį gretino su slogučiais, kad jis esąs jam giminė <...>. Kaip ir slogutis, jis jodąs žmones, ir ligonį savo arkliu vadina“ (LBV 1941: 725). Tad galima kelti prielaidą, kad ligonio *raiteliais* galėję būti laikomi ir slogučiai.

Dar viena mitinė būtybė, kuri tautosakoje gali būti traktuojama kaip raitelis, yra laumė, kuri galinti joti ne tik ant arklių, bet ir ant žmonių (plg. „Nuvargęs it laumės nujotas“ (LKŽe, žr. laumė). Laumė minima ir vienoje sakmėje apie drugio ligą, bet kyla abejonių, ar ši mitinė būtybė tikrai yra savo vietoje.

> Tašėm medžius. Dabar i tas žmogus buvo vīns, jis toks būdavo slabns, tai nujuodavo laumė an juo. Daba kun mas sugalvuojam. Tun žmogų ir ton vaik pagul-dyt. Ir uždėjom nulupę žīvę. Ir atėj vīns vyrs:
>
> – Vuo, – sak, – nematēt mun arklio, kur aš juojau?
>
> Sakom:
>
> – An kuo tu juojē?
>
> Uns prijaj pažiūrėt:
>
> – Vuojai, – saka, – ir akys įdubusias jau yr!
>
> Ta mās supratom, kad ans ant to žmogaus juoj.
>
> Vuo nu ka uns pabiega, ir tai mes nuemėm, tun žīvę. A ton žmuogui nieks nabier! Išgirdom, kap į trečią kaimą jau jauną mergelę pradėjo juoti Laumė (LTRF 1630 (24)).

Šioje sakmėje du kartus pasikeičia kenkiančiosios mitinės būtybės lytis (laumė pasakojimo viduryje ir dialoge virsta vyru, o pabaigoje – vėl laume). Galima teigti, kad ši sakmė atskleidžia, kaip tautosakoje vienos mitinės būtybės pakeitė kitas. Ji labai artima sakmėms apie drugį: pasikeitus ligonio išvaizdai, raitelis jo nebepažįsta ir išsirenka kitą auką[30].

Galima numanyti, kad pirminis raitelis šioje sakmėje ir buvęs vyras, galbūt ir liga (t. y. drugys), tačiau vėliau pasakojimas pasikeitęs, pirminė jo prasmė nunyko. Drugio tapatybė galbūt taip pat yra jau pasislėpusi, tautosakoje jį jau yra užgožę kiti panašias funkcijas turėję mitiniai veikėjai. Tad klausimas, ar drugys – tai velnias, koklikas, slogutis, laumė ar jis buvęs savarankiška mitine būtybe, kurios požymiai ilgainiui nublanko, – lieka atviras.

Išvados

Aiškinantis drugio ligos sampratą XIX–XX a. vid. lietuvių bendruomenėje paaiškėjo, kad šia liga buvo susergama išsigandus, atliekant netinkamus veiksmus ar kontaktuojant su arkliu. Etnomedicinoje žinomi aiškūs jos identifikavimo požymiai, liga yra dviejų tipų – krečiamasis drugys ir šlapdrugis.

Lietuvių mitologinės sakmės apie drugį taip pat yra dviejų tipų: pirmojoje jų grupėje drugys vaizduojamas kaip turintis antropomorfinį pavidalą, o ligonį laikąs savo arkliu; antrojoje – drugys patenka į žmogaus vidų ir taip jį susargdina. Pastebėta, kad sakmių informacija susijusi su drugio gydymo būdais etnomedicinoje. Jei drugys interpretuojamas kaip raitelis, stengiamasi jį apgauti (keičiant išvaizdą, imituojant drugio veiksmus, apsimetant mirusiu etc.), išgąsdinti, nuvyti užkalbėjimais. Gydant šlapdrugį svarbiausia užduotis buvo jį iškelti iš ligonio vidaus į išorę.

Sakmėse išskirti drugio antropomorfiniai ir zoomorfiniai pavidalai, kurie žinomi ir liaudies medicinoje – viena iš drugio formų vadinama *arkliniu drugiu.* Šia dingstimi aptartas arklio, kaip chtoniškos prigimties gyvulio, vaizdinys lietuvių tautosakoje. Taip pagrindžiama arklio sąsaja su drugiu. Aiškinantis drugio, kaip raitelio, tapatybę ir jo vietą lietuvių mitologijoje paaiš-

30. Plg. su latvių sakme: *‚Kāds puisis reiz piekrāpis drudzi. Viņš palīdis zem tilta un ielaidies līdz lūpām ūdenī, pieķerdamies pie dziedrkoka. Te kāds uz tilta saucis: ‚Tas zirgs mani apnicis, jāšu to ķēvi, kas tur mežā zviedz.‘ Drudzis tūlīt atstājies un uzklupis ganu meitai, kura trupat mežiņā, lopus ganīdama, dziedajusi.* „Kažkoks vaikinas apgavęs drugį. Jis palindęs po tiltu ir įbridęs iki lūpų vandenin, įsikibo sijos. Kažkas ant tilto sušukęs: ‚Tas manas arklys man jau įkyrėjęs, jodinėsiu tą kumelaitę, kuri ten miške žvengia.‘ Drugys tuojau apleidęs ir užklupęs piemenę, kuri ten pat miškelyje, gyvulius ganydama, dainavusi“ (LTT 1940: 372).

kėjo, kad būtybei, kuri nuo arklio persėda ant žmogaus, identifikuoti kol kas maža duomenų. Ar drugys tapatintinas su velniu, ar su *kokliku*, *slogučiu*, laume, ar tai savarankiška mitinė būtybė – klausimas lieka atviras.

ŠALTINIAI:

AT – The Types of Folktale: A Classification and Bibliography, Antti Aarnes Verzeichnis der Märchentypen (*Folklore Fellows Communications* 3), translated and enlarged by Stith Thomson. Iš: *Folklore Fellows Communications* 184, Helsinki, 1964.

BRMŠ III – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai* t. 3, parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2003.

BsĮT – Jonas Basanavičius. *Įvairi tautosaka iš rinkinių*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002

BsJK – Jonas Basanavičius. *Juodoji knyga*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

BsLP 2 – Jonas Basanavičius. *Lietuviškos pasakos. Antra knyga*. Vilnius: Vaga, 2003.

BsMTV – Jonas Basanavičius. „Medega mūsų tautiškai vaistininkystei“. Iš: Jonas Basanavičius. *Įvairi tautosaka iš rinkinių*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

FFC 267 – Marjatta Jauhiainen, „The Type and Motif Index of Finnish Belief Legends and Memorates“. Iš: *Folklore Fellows Communications* 267, Helskinki: Suomalainen Tiedeakatemia (Academia Scientiarum Fennica), 1998.

LBV – Kārlis Straubergs, *Latviešu buramie vārdi.* Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1939–1941.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas: Elektroninis variantas*, [t. I–XX, 1941–2002], prieiga per internetą: <www.lkz.lt>, cituojant nurodomas antraštinis žodis.

LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.

LT – *Lietuvių tautosaka: Smulkioji tautosaka. Žaidimai ir šokiai*. T. V . Vilnius: Mintis, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1968.

LTA – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus Tikėjimų kartoteka.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

LTRFt – Lietuvių tautosakos rankraštyno Fotografijų archyvas.

LTT – *Latviešu tautas ticējumi* 1–4, sakrājis un sakārtojis prof. P. Šmits. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums ar kulturas fonda pabalstu, 1940–1941.

ME I – *Medicinos enciklopedija,* t. 1 (A–M). Vilnius: Valstybinė enciklopedijų leidykla, 1991.

MT V – *Mūsų tautosaka* t. 5, redagavo prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas: Humanitarinių mokslų fakulteto Tautosakos Komisijos leidinys, 1932.

MT IX – *Mūsų tautosaka* t. 9, redagavo prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas: Humanitarinių mokslų fakulteto Tautosakos Komisijos leidinys, 1935.

VaLU – Daiva Vaitkevičienė. *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

LITERATŪRA:

Gervėčių pasakos 1997 = *Gervėčių pasakos*. Sudarė Adelė Seselskytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997.

Kacėnaitė 2011 = Radvilė Kacėnaitė. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

Trimakas 2008 = Ramūnas Trimakas. *Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai XIX amžiaus pabaiga–XX amžiaus pirmoji pusė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.

Valk 2001 = Ülo Valk. *The Black Gentleman. Manifestations of the Devil in Estonian Folk Religijon.* Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia/ Academia Scientiarum Fennica, 2001.

Vėlius 1987 = Norbertas Vėlius. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis.* Vilnius: Vaga, 1987.

Kerbelytė 2009 = Bronislava Kerbelytė. Folkloro duomenys – senosios raštijos žinių vertinimo priemonė. Iš: *Tautosakos darbai* XXXVII, 2009.

Razauskas 2008 = Dainius Razauskas. „Mėnuo kaktoje“. Laukis lietuvių tradicijoje ir kai kurios netikėtos sąsajos. Iš: *Tautosakos darbai,* XXXVI, 2008.

Усачева 2004 = В. В. Усачева. „Лихорадка. Iš: *Славянские древности: Этнолингвистический словарь под редакцией*, т. 3 (под редакцией Н. И. Толстого). Москва, 2004.

Marija Gimbutienė „Lietuvių liaudies meno simbolių klausimu“. <http://www.aidai.us/index.php?option=com_content&view=article&id=5914:is&catid=363:8-spalis&Itemid=412> (žiūrėta 2016-05-02).

“This horse could be mine if not for its white face” The images of riders and horses in the context of fever

Asta SKUJYTĖ-RAZMIENĖ

This article, based on 19th−mid 20th c. Lithuanian mythological tales, beliefs and folk medicine, discusses the anthropomorphic and zoomorphic forms of the *drugis* sickness (lat. *Febris intermittens* – fever); the aim is to reveal the mythical being behind it. It has been noticed that in folk medicine texts, as well as tales, there are two types of fever – *krečiamasis* and *šlapdrugis*. The first, krečiamasis, had the image of an anthropomorphic rider, riding the patient. Meanwhile, *šlapdrugis* is an internal fever, that needs to be drawn out of the patient. Attempts to deal with fever with include trickery (changing one’s appearance, imitating the actions of the fever, pretending to be dead, etc.), scare tactics and charms. The fever could be depicted as a horse, the so-called *arklinis drugys*; therefore, the image of the horse, as a chthonic-origin animal, in Lithuanian folklore is discussed. Nevertheless, there isn’t much data that could help us identify what mythic being is associated with the *drugis*. Whether fever can be associated with the devil, *kokliku*, *slogučiu*, *laume*, or if it is an independent mythological being – this is an open question.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, Vilnius,
e.paštas: *asta.skujyte@gmail.com*

Gauta 2016-05-01, įteikta spaudai 2016-06-20

Iš lietuvių etnografijos muziejinių rinkinių istorijos.

Kazio Griniaus (1866–1950) kolekcija

Miglė LEBEDNYKAITĖ

2016-ieji Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu paskelbti Kazio Griniaus metais. Šiais metais minimos Prezidento, Steigiamojo Seimo komiteto, rengusio Lietuvos Konstituciją, pirmininko, šeštojo Lietuvos ministro pirmininko, Seimo nario, gydytojo, knygnešio, varpininko, publicisto, Pasaulio tautų teisuolio (pripažintas 2015 m.), Lietuvos universiteto garbės daktaro 150-osios gimimo metinės[1].

Šiame straipsnyje siekiama suaktualinti Lietuvos dailėtyrininkų, kultūros istorikų, etnologų studijose išsamiau neaptartą K. Griniaus santykį su liaudies menu ir pristatyti jo sukauptos lietuviškų prijuosčių kolekcijos istoriją.

Straipsnyje atskleidžiama, kas lėmė šventadienės prijuostės populiarumą, kaip ji tapo tam tikru liaudies meno etalonu, ėmė reprezentuoti lietuvių tautinį stilių. Aiškinamasi, kaip šventadienės prijuostės buvo prilygintos profesionaliosios taikomosios dailės kūriniams. Atkreipiamas dėmesys į specifinį, tik nedidelei Lietuvos teritorijai būdingą suvalkietiškų kaišytinių prijuosčių ornamentą – lelijos motyvą, kuris išpopuliarėjo ir kitose liaudies meno srityse, profesionaliojoje dailėje.

Pasitelkti istorinis-kultūrinis ir faktografinis-analitinis metodai, rašytinė ir ikonografinė medžiaga.

Prasminiai žodžiai: Kazys Grinius, Joana Pavalkytė-Griniuvienė, kolekcionavimas, tradicinis liaudies kostiumas, prijuostė, pirmosios lietuvių dailės parodos (1907–1914), tarpukaris, M. K. Čiurlionio galerija.

Ankstesniuose tyrimuose liaudies tekstilės dirbinių pristatymas XIX a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės Lietuvos ir kitų šalių parodose ir jų kolekcionavimas aptartas tik fragmentiškai, todėl šiame straipsnyje, pasitelkus naujus faktus, bandoma iš naujo įvertinti ir aprašyti sociokultūrinius veiksnius, dėl kurių būtent prijuostės tapo eksponatu ir kolekcionavimo objektu. Darbe remtasi rankraštiniais šaltiniais[2], padėjusiais papildyti prijuosčių rinkinių sudarymo ir jų sklaidos parodose istoriografiją. Vertingos informacijos suteikė viešuosius muziejus organizavusių komisijų, draugijų tęstiniuose leidiniuose skelbiamos ataskaitos, periodikoje pasirodę parodų apžvalgos, publikuoti ir rakraščiuose išlikę amžininkų prisiminimai.

Nuodugniau suvokti XX a. pradžios–XX a. pirmosios pusės Lietuvos dailės gyvenimą, liaudies meno rinkinių kaupimo ir sklaidos istoriją padėjo Nastazijos Keršytės, Laimos Laučkaitės, Giedrės Jankevičiūtės, Jolitos Mulevičiūtės monografijos ir publikacijos (Keršytė 2003; Laučkaitė 2000, Laučkaitė 2002; Jankevičiūtė 2003, 2005; Mulevičiūtė 2001). Itin turtinga istoriografija pasižymi Lijanos Šatavičiūtės-Natalevičienės straipsniai, įvairiais požiūriais nagrinėjantys lietuvių dailės parodų ekspozicijas ir XX a. pradžios tautiškumo paieškas dailiuosiuose amatuose, atskleidžiantys, kaip lietuvių liaudies tekstilės ornamentai tapo tautinio stiliaus simboliais XX a. pirmosios pusės dekoratyvinėje Lietuvos dailėje, tarpukario miestiečių interjeruose (Šatavičiūtė 2001; 2002; 2005; 2007, 2010; 2014; 2014a: 231–232). Lietuvių dailės draugijos organizuo-

1. Paroda, skirta Kazio Griniaus jubiliejui paminėti. Parengė Saulius Žilys, Rūta Kazlaukienė. Iš: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*. Prieiga per internetą: http://www.mab.lt/lt/naujienos/1607.

2. Rašytinė ir ikonografinė medžiaga, saugoma BNDM, ČDM LMS, GNA, GŽ, LCVA, LDMA, LNMMB RKRS, LLMA, LTMKM , MAVB RS, MEK, REM, VUB RS, ŽMA.

tų lietuvių dailės parodų ir jų eksponatų analizei svarbus Auksuolės Čepaitienės straipsnis „Liaudies menas ir tautinio tapatumo kūrimas“, kuriame ne tik glaustai aptariamas laikotarpis tarp spaudos draudimo panaikinimo 1904–1905 m. ir Lietuvos valstybės sukūrimo 1918 m., bet ir pateikiamos dvi lentelės, sudarytos remiantis Lietuvių dailės draugijos 1912 metų veikimo apyskaitos ir I–VIII lietuvių dailės parodų katalogų duomenimis. A. Čepaitienė suskaičiavo, kiek liaudies meno meistrų pateikė parodoms prijuostes, tačiau nenurodė detalesnių duomenų: kas kiek pateikė prijuosčių, kam jos priklausė, kokioje vietovėje buvo surinktos/ austos/ dėvėtos, eksponatai tiksliau nedatuojami. Nors užsimenama, kad tarp jų „buvo datuotų XIX amžiaus pradžia ir net XVIII amžiumi, pavyzdžiui, penktoje dailės parodoje eksponuota prijuostė nuo 1750 m.“ (Čepaitienė 1999: 123). Siekiant išsamiau atskleisti prijuosčių sklaidą pirmosiose parodose, buvo dar kartą peržiūrėti I–VIII lietuvių dailės parodų katalogai[3], Lietuvos literatūros ir meno archyve (LLMA) saugomų Lietuvių dailės draugijos bylų duomenys[4], susipažinta su XX a. pr. periodikoje publikuotais atsiliepimais apie parodas (Totoraitis 1907; Čiurlionienė 1909; Basanavičius 1910; Nendrė 1914). Surinkti nauji duomenys apie liaudies meno eksponatus – prijuostes – rinkusius ir atsiuntusius asmenis, audėjas (nurodomi vardai ir pavardės), tikslų eksponatų skaičių, identifikuoti eksponatus įsigiję asmenys ir institucijos (tai labai svarbu, siekiant suprasti prijuosčių kolekcionavimo mastą ir jų tolimesnę sklaidą).

Straipsnio autorės naujai surinkti duomenys apie K. Griniaus kolekcionavimo veiklą papildo muziejininkių Aušros Kargaudienės ir Janinos Savickienės pradėtus Nacionaliniame M. K. Čiurlionio muziejuje saugomo J. Pavalkytės-Griniuvienės ir K. Griniaus prijuosčių rinkinio tyrimus (Kargaudienė 1997, 2003; Savickienė, Kargaudienė 1994). Apie K. Griniaus indėlį renkant nuotraukas, senus audinius, prijuostes (*prikyštes*), sodžiaus meno dirbinius 1900 m. pasaulinei parodai Paryžiuje sužinome iš korespondencijos (atvirlaiškių, laiškų), saugomos Vilniaus universiteto bibliotekos Mokslo ir kultūros paveldo Rankraščių skyriuje (VUB RS)[5]. Pirmą kartą atskleidžiami iki šiol mažai žinoti faktai apie 1927 m. lietuviškų prijuosčių parodą Kaune, jos svarbą prijuosčių kaupimo, klasifikavimo ir muziejinių liaudies tekstilės rinkinių sudarymo istorijoje. Duomenų šiuo klausimu ieškota tarpukario periodikoje (1927 m. lietuviškų prijuosčių parodos apžvalgos), remtasi medžiaga, surinkta LLMA[6], ČDM, GNA archyvuose.

Nuo šventadienio drabužio link tautiškumo simbolio ir kolekcionavimo objekto

XIX a. antroji pusėje–XX a. pradžioje augo susidomėjimas lietuvių liaudies meno paveldu. Tai paspartino draugijų ir viešų muziejų steigimąsi. Taip pat skatino to meto šviesuomenę rimčiau tyrinėti etnografinius dirbinius, pradėti juos kaupti ir sudarinėti rinkinius, rengti įvairias parodas. XIX a. antroje pusėje Rusijos imperijai priklausiusioje Lietuvoje (vadintoje Rusijos imperijos Šiaurės Vakarų kraštu) reikšmingą įtaką kaimo amatams ir kultūrai turėjo žemės ūkio draugijų veikla. Namie austi audiniai dažniausiai būdavo pristatomi žemės ūkio parodose (Šatavičiūtė 2010; Nėnienė, Kumpikaitė, Ragaišė 2013: 90–96). Jų dalyvės, pateikusios įdomesnių audinių, itin kokybiškų ir gražiai raštuotų kaimo drabužių, gaudavo piniginę premiją (iki 15 rublių) arba pagyrimo raštą, medalį. Todėl nenuostabu, kad „moterys savo darbais stengdavosi pralenkti kitas ir išmoko padaryti tokių audinių, kokių kitur nebūdavo“ (Knygnešys 1938: 106). Parodos paskatino lietuvių etnografinių rinkinių radimąsi. Į meniškus audinius atkreipė dėmesį privatūs kolekcininkai, naujų eksponatų įsigydavo muziejai[7]. Iš užsienio šalių muziejų vieną didžiausių ir seniausių lietuvių liaudies tradicinių drabužių rinkinių turi Rusijos etnografijos muziejus Sankt Peterburge. Šis rinkinys pradėtas kaupti 1867 m., kai Maskvos manieže buvo surengta pirmoji Rusijos imperijos tautų etnografijos paroda (SL 2009).

Lietuvoje iki Pirmojo pasaulinio karo tradicinių kaimo meistrų dirbinių rinkimu, parodų organizavimu,

3. *Antroji lietuvių dailės paroda*: Parodos katalogas. Kaunas: Sokolovskio ir Estrino spaustuvė, 1908; *III lietuvių dailės paroda*: Parodos katalogas. Vilnius, 1909; *IV Lietuvių dailės paroda*: Parodos katalogas. Vilnius: Juozapo Zavadzkio spaustuvė, 1910; *V lietuvių dailės paroda*: Parodos katalogas. Vilnius: LDD, 1911; *VI lietuvių dailės paroda*: Parodos katalogas. Vilnius, 1912; *VII metinė lietuvių dailės paroda*: Parodos katalogas. Vilnius: LDD, 1913; *VIII metinė lietuvių dailės paroda*: Parodos katalogas. Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, 1914. Iš: LNMMB RKRS, f. SB 30; *Pierwsza Litewska Wystawa Sztuk Pięknych w Wilnie*: Parodos katalogas. Wilna: A. Syrkina drukarnia, 1907. Iš: LNMMB RKRS, f. 205, vnt. 287.

4. LLMA, f. 33 – Jungtinis Lietuvos dailininkų organizacijų fondas (1906–1944 m.); LLMA, f. 397 – Kairiūkščių šeimos fondas.

5. VUB RS, F1–F. 362 – Lietuvių paroda Paryžiuje 1900 m.

6. LLMA, f. 33 – Jungtinis Lietuvos dailininkų organizacijų fondas (1906–1944 m.).

7. Halina Jacinienė-Kairiūkštytė. *Audininkystė senovės Lietuvoje*: Studija (rankraštis), III d., t. 1. Iš: LLMA, f. 397, ap. 1, b. 648, l. 38.

Tautos muziejaus idėjos puoselėjimu daugiausia rūpinosi 1907 m. įsteigtos visuomeninės organizacijos – Lietuvių mokslo draugija (toliau – LMD) ir Lietuvių dailės draugija (toliau – LDD). Pirmosiose lietuvių dailės parodose pabrėžta tautodailės reikšmė. Dailininkas ir kompozitorius Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911) apie II lietuvių dailės parodą parašė atsiliepimą, kuris buvo išspausdintas „Vilniaus žiniose“. Jis atkreipė dėmesį į kaimo audinių grožį: „Mergelė audžia juostas, žiurstus – ir kogi tenai nėra, beveik visos vaivorykštės spalvos, kašžin koki ženklai, papuošalai, eglelės, žolynai. O kam? Tiktai tam, kad būtų gražu. Šitai ir yra liaudies dailė, ji pakyla nejaučiamai iš neišvengiamo dvasios reikalo pagražinti per daug liūdną, pilką kasdienį gyvenimą.“ Parodos valdybos vardu M. K. Čiurlionis kreipėsi į „gyvenančias sodžiuje tautietes“, prašydamas „prisiųsti savo gražius išdirbius, kaip antai: juostas, divonus, žiurstus, papuoštus savotiškai, senovišku lietuvių būdu“, apgailestavo, kad pirmojoje dailės parodoje tokių tautodailės pavyzdžių buvo mažoka. Ir gana griežtai atsiliepia apie parodoje eksponuotas nertas staltieses ir skareles, „kadangi jos ne savotiškos ir ne lietuviškos. Yra tai darbas, o teisingiau sakant vadinamieji „darbeliai“, kurie vienodi pas beveik visas tautas, ir neturi nieko bendro su liaudies, o ypač lietuvių daile – užtai tokių dalykų prašome mums nesiųsti, o jų vietoj daugiau juostų, žiurstų, divonų ir t. t. ir tai juo greičiausiai“. Dailininkas rašė apie tautodailę kaip lietuvių dailės pamatą, iš jos „turi pakilti savotiškas lietuvių stilius, ji yra mūsų pasididžiavimas, nes tas gražumas, kurį turi savyj, yra grynas, savotiškas ir išimtinai lietuviškas“ (Čiurlionis 1908: 2).

Visose aštuoniose lietuvių dailės parodose (1907–1914) liaudies meistrų dirbiniai buvo eksponuojami greta profesionaliosios dailės. Remiantis Auksuolės Čepaitienės sudaryta lentele „Liaudies meno eksponatai ir jų autorių bei pateikėjų skaičius I–VIII lietuvių dailės parodose“, matyti, kad tautinių dirbinių skyriuose (nuo ketvirtosios parodos – tai „Liaudies dailės skyrius“ arba „Liaudies skyrius“) gausiausiai eksponuota etnografinė tekstilė – prijuostės ir juostos. Nuo penktosios lietuvių dailės parodos (1911) gausiau rodyta ir rankšluosčių, divonų ir divonėlių, staltiesių, lovatiesių ir kt. (Čepaitienė 1999: 117–118) Tačiau išskirtinio pripažinimo sulaukė suvalkiečių prijuostės ir juostos. Dailininkas Antanas Tamošaitis atkreipė dėmesį, kad LDD vykdyta švietėjiška parodinė veikla darė įtaką „tulpinių“ prijuosčių rinkimo vajui Suvalkijos (Sūduvos) krašte. Pasak A. Tamošaičio, „lietuviai

Kraitinė skrynia. XIX a. Suvalkija. GŽ.

sodiečiai turėjo tą gerą savybę saugoti pas save ateičiai savo pagamintus dailės dirbinius. Senos ir senoviškos tulpinės prijuostės sodiečių buvo sukrautos į jų pačių kraitines skrynias. Tai ir buvo pirmieji maži sodiečių muziejėliai, kurie išsaugojo bent dešimtmečius protėvių kūrybą“[8]. Pirmojoje lietuvių dailės parodoje Vilniuje 1907 m. „greta grynosios dailės ir liaudies meno kūrinių buvo išstatyta nemažas kiekis ir tulpinių prijuosčių. [...] Dar didesnis lietuvių intelektualų susidomėjimas tulpinėmis prijuostėmis prasidėjo rengiant 2-ąją Vilniaus parodą“[9]. Peršasi prielaida, kad didžioji dalis kolekcininkų išskirtinai domėjosi suvalkiečių prijuostėmis, kurios akį traukė „žydėte žydinčiais tulpiniais“ raštais[10].

Dailininkas Antanas Žmuidzinavičius savo atsiminimuose rašė, kad 1907 m. į I lietuvių dailės parodą „kai kurie gydytojai atsiuntė po du didelius maišus kapsių ir zanavykių audinių [...]. Buvo kalbama, kad jie tuo metu net honorarus už gydymą ėmė ne pinigais, bet prijuostėmis, juostomis [...] ir panašiomis vertybėmis“ (Žmuidzinavičius 1961: 110). Tyrimo metu su-

8. Antanas Tamošaitis. Knygos *Lithuanian Folk Art. Artifacts and Ornaments* (*Lietuvių liaudies menas. Dirbiniai ir ornamentai*) skyriaus „Audiniai. Tulpių rašto motyvai lietuvių sodiečių audiniuose“ rengimo medžiaga: Rankraštis [be metų]. Iš: GŽ, b. 45 (lapų – 48), l. 24.
9. Ten pat, l. 19, l. 22.
10. Ten pat, l. 25.

Liaudies meno dirbiniai vienoje iš pirmųjų lietuvių dailės parodų. XX a. pradžia. ČDM LMSF.

Pirmosios lietuvių dailės parodos salės vaizdas. Vilnius. 1907 m. ČDM ŽMA.

Šventadienių prijuosčių ekspozicija vienoje iš pirmųjų lietuvių dailės parodų. XX a. pradžia. ČDM ŽMA.

rinkti nauji duomenys rodo, kad I lietuvių dailės parodoje 8 asmenys pateikė 20 prijuosčių (*žiurstų*). Žinoma, kad į parodą prijuosčių atsiuntė skulptorius Petras Rimša, dalis jų parodoje buvo parduota[11]. II lietuvių dailės parodos (1908) kataloge nenurodyta, kiek tiksliai buvo eksponuota prijuosčių (*žiurstų*). III lietuvių dailės parodoje (1909) iš viso 12 asmenų pateikė 64 prijuostes. Parodai meniškų eksponatų iš savo rinkinio atrinko Joana ir Kazys Griniai. Parodos kataloge įrašyta, kad K. [Joana – M. L.] Griniuvienė į parodą atsiuntė trisdešimt aštuonis kaišytinius ir rinktinius *žiurstus* bei dešimt juostų iš Senapilės ir Pilviškių apylinkės. Ten pat pažymėta, kad *žiurstai* neparduodami[12]. Parodai prijuosčių taip pat surinko ir atsiuntė kunigai: Vincas Dvaranauskas iš Seinų, Mateušas Sakovičius iš Vilkaviškio, Juozas Švedas iš Keturvalakių[13]. Prijuostės parodoje buvo parduodamos po 2–3 rublius, sudėtingesnio audimo – ir po 4,5 rublio. IV lietuvių dailės parodoje (1910) 20 pateikėjų pateikė 38 prijuostes[14], dar viena audėja (Ona Gidonienė, Kauno apskr.) pateikė audinį *žiurstui* (Nr. 203). Dailės draugijos narys gydytojas Jonas Staugaitis ne tik surinko ir atsiuntė į parodą prijuosčių, bet ir skyrė antrosios vietos laimėtojui 10 rublių dovaną, kad kaimietės ir kaimiečiai noriau savo

11. Skulptoriaus Petro Rimšos 1907 m. balandžio 16 d. žinutė [ant popieriaus lapelio] A. Žmuidzinavičiui: „Likusius už parduotus mano darbus ir žiurstus du šimtu devyniolika rublių 45 k. priėmiau nuo p. A. Žmuidzinavičiaus ir šiuomi skaitau savo reikalus su parodos komitetu užbaigtais. P. Rimša.“ Iš: LLMA, f. 33, ap.1, b. 70, l. 136.
12. *III lietuvių dailės paroda*: Parodos katalogas. Vilnius: LDD, 1909, p. 10.
13. Kunigo Juozo Švedo iš Keturvalkių laiškas 1909 m. balandžio 5 d. / kovo 23 d. Kun. J. Švedas rašo, kad į parodą siunčia „24 juostas, 6 žiurstus, 3 abrusus (rankšluosčius), 2 ritinius naminio austo darbo. Visa tai surinkta iš kelių kaimų: Garlevos, Keturvalakių ir Vilkaviškio parapijų Suvalkų rėdybos, lietuvaičių sodiečių darbo. Juostas, abrusus ir žiurstus, jei atsirastų norinčių pirkti, galima parduoti. Ant kiekvieno daikto yra prisegta kortelė su pažymėta kaina. [...] Parodai pasibaigus meldžiu grąžinti atsiųstus daiktus, arba pinigus, jeigu kas būtų parduota žemiau padėtu adresu“. Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 70, l. 151.
14. Dvi aukštaičių prijuostes atsiuntė audėja Karolina Šutaitė iš Kamajėlių kaimo: „[...] Laikau sau už garbę dalyvaut parodai, prisiunčiu du rinktus žiurstus, vienas dėl pardavimo. Kaina 2 rub. Apie anų dailę aš negaliu spręst, jei pasirodys netinkamais į parodą! Meldžiu prisiųsti atgal su uždėtu mokesčiu. Su aukšta pagarba.“ K. Šutaitės 1910 vasario 13 d. laiškas parodos komitetui. Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 14, l. 12–13.

daiktus siųstų į parodą[15]. Šioje parodoje įdomiausiu iš visų „didžtulpinių“ *žiurstų* buvo pripažinta Bataičiukės (Naujamiesčio apskr.) išausta kaišytinė žalio dugno prijuostė (Basanavičius 1910: 2). Audėja parodoje eksponavo dvi prijuostes (Nr. 215–216).

Nuo IV lietuvių dailės parodos kataloguose žymima ne tik kas ką pateikė, bet ir vietovė, iš kur eksponatas gautas. Ši paroda buvo perkelta ir į Rygą. Jai papildomų eksponatų (iš viso 109 dirbinius) surinko ir atsiuntė J. Staugaitis: prijuosčių (55 vnt.), juostų (17 vnt.), rankšluosčių (28 vnt.), užtiesalų (6 vnt.), *divonėlį*, skarą ir *poterkinį* kaspiną (karolinę?)[16]. Lietuvių spaudoje pasirodė pranešimų, kad paroda Rygoje gausiai lankoma, o Latvių muziejus (dabar Latvijos nacionalinis istorijos muziejus) nupirko dalį eksponatų: Rušinauskiūtės ir Budvilaitės iš juostų susiūtus kilimus (*divonus*), kelias rinktines prijuostes ir kilimėlius, rankšluosčius ir medžio išdirbinius[17]. V lietuvių dailės parodoje (1911) iš viso 49 asmenys pateikė 104 prijuostes. Iš gydytojo J. Staugaičio (Šakiai, Suvalkų gub.) laiško sužinome, kad jis iš Vilkaviškio geležinkelio stoties į parodą pasiuntė tris maišus tekstilės dirbinių: apie 112 *žiurstų*, 136 juostas, 58 rankšluosčius, 16 kaspinų ir 10 užtiesalų[18]. Ten pat minima, kad iš Rugienės dar gavo įdomių *žiurstų* ir kitų daiktų, kuriuos išsiųs paštu. Nors abejojo, ar tikrai visi dirbiniai tiks parodai: „Aš beveik viską priimdavau, ką man bobos atnešdavo. Atmesdavau tik kai kuriuos prastus rankšluosčius. Jūsų dalykas yra, [...] kas iš prisiųstų daiktų parodai tiks, o kas netiks. Bet man rodos, kad didžiuma tiks.“[19] Parodos katalogе suregistruoti tokie Elžbietos Rugienės (Naumiesčio pavietas) eksponatai: keturios prijuostės (kat. Nr. 464–467), kaišytinis sijonas (kat. Nr. 468) ir užtiesalas (kat. Nr. 469) [20]. Susidomėjimas lietuvių tradiciniais dirbiniais augo, V lietuvių dailės parodos lankytojai iš Liaudies skyriaus išpirko didžiąją dalį prijuosčių. Jų įsigijo dvasininkai, žymūs visuomenės, mokslo ir kultūros veikėjai: Jonas Basanavičius, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, kunigas, ekonomikos daktaras, sociologas Fabijonas Kemėšis, bankininkas Česlovas Landsbergis, Petras Rimša, Antanas Žmuidzinavičius, Marija Žmuidzinavičienė, Jonas Vileišis, Ona Vileišienė, savo rinkinį papildė Lietuvių dailės draugija[21]. VI lietuvių dailės parodoje (1912) eksponuotos 48 prijuostės, gautos iš 21 asmens. Parodoje eksponatų įsigijo LDD[22]. VI lietuvių dailės paroda sudomino LMD narius, kurie, pildydami muziejaus Etnografijos skyrių, įsigijo liaudies meno dirbinių už 60 rublių, taip pat ir prijuosčių[23] (Jurginis 1975: 58). Iki Pirmojo pasaulinio karo LMD Etnografijos skyriuje buvo surinktos 57 prijuostės, dabar jos saugomos Lietuvos nacionaliniame muziejuje. VII metinėje lietuvių dailės parodoje (1913) 20 asmenų pateikė 44 prijuostes, viena moteris (Kr. Šilauskaitė iš Palangos) – tik audinį prijuostėms (kat. Nr. 141). Šio-

15. Lietuvių dailės draugijos nario, dr. Jono Staugaičio iš Šakių 1910 vasario 22 d. / kovo 7 d. laiškas 4-tos parodos dailės komitetui. Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 14, l. 34–35.
16. Dr. Jono Staugaičio laiškas IV lietuvių dailės parodos komitetui 1910 04 1/14. Sąrašas siunčiamų liet. Rygos parodon liaudies išdirbinių. Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 14, l. 69–69a.
17. „Ryga. Lietuvių dailės paroda“. Iš: *Vienybė*, 1910, Nr. 17, p. 261.
18. Jono Staugaičio iš Šakių, Suvalkų gub. laiškas 18/3 II/III 1911 m. Sąrašas liaudies išdirbinių siunčiamų Vilniun į V Lietuvių Dailės parodą. Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 17, l. 70.
19. Ten pat.
20. *V lietuvių dailės paroda*: Parodos katalogas. Vilnius: LDD, 1911, p. 21–22.
21. V lietuvių dailės parodoje pirkta prijuosčių iš Naumiesčio pavieto: J. Basanavičius pirko prijuostes iš Onos Maksvitienės (kat. Nr. 294), Agotos Bastienės (kat. Nr. 428) (Žr. V lietuvių dailės parodos liaudies meno eksponatų sąrašas ir sąrašas asmenų, pirkusių iš V ir VI lietuvių dailės parodų eksponatus. Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 20, l. 15; l. 26. Taip pat žr. *V lietuvių dailės paroda*: Parodos katalogas. Vilnius: LDD, 1911, p. 16; p. 20); S. Kymantaitė-Čiurlionienė pirko Agotos Naujokytės austą prijuostę (kat. Nr. 432) (Iš: Ten pat, l. 27 / Ten pat, p. 20); F. Kemėšis pirko audėjos Antaninos Guogutės prijuostę (Naumiesčio pav., kat. Nr. 444?), Magdalenos Vaitkevičienės (Voitkevičienės?) austą prijuostę (Barzdai, Naumiesčio pav., kat. Nr. 486?) (Iš: Ten pat, l. 27; l. 31 / Ten pat, p. 21; p. 22); Č. Landsbergis pirko Agnės Aleksytės (Aleksiutės) austą prijuostę (Naumiesčio pav., kat. Nr. 326?) (Iš: Ten pat, l. 18 / Ten pat, p. 18); P. Rimša pirko Jonieškos Butkytės (Naumiesčio pav., kat. Nr. 298) austą prijuostę (Iš: Ten pat, l. 17 / Ten pat, p. 17); A. Žmuidzinavičius pirko prijuostes – vieną iš audėjos Marijonos Grybienės (kat. Nr. 286), kuri parodoje už menišką prijuostę buvo apdovanota penkių rublių pinigine premija, kitą – Agnės Aleksytės (Aleksiutės) austą (kat. Nr. 325?) ir Elžbietos Rugienės austą prijuostę (kat. Nr. 466?) (Iš: Ten pat, l. 14; l. 18; l. 29 / Ten pat, p. 16; p. 18; p. 21); M. Žmuidzinavičienė pirko dvi prijuostes: Marcelės Dailydžiukės (kat. Nr. 342–343) ir Elžbietos Rugienės (kat. Nr. 467?) (Iš: Ten pat, l. 19; l. 29 / Ten pat, p. 18; p. 21); J. Vileišis pirko Marcelės Bacevičiukės (kat. Nr. 301) austą prijuostę (Iš: Ten pat, l. 15 / Ten pat, p. 17); O. Vileišienė pirko Elžbietos Rugienės (kat. Nr. 464?) austą prijuostę (Iš: Ten pat, l. 29 / Ten pat, p. 21); LDD pirko prijuostes iš Barboros Naujokaitienės (kat. Nr. 293), Ievos Bataitienės (kat. Nr. 296–297), Pavalkienės (kat. Nr. 309), Magdalenos Janušaičiutės (kat. Nr. 453), Marijonos Baltrušaitienės (kat. Nr. 454–455?), Agotos Kairaitienės (kat. Nr. 463?), Marcelės Stulgaičiukės (kat. Nr. 512?) (Iš: Ten pat, l. 15; l. 28; l. 29; l. 33 / Ten pat, p. 16; p. 17; p. 21; p. 24). LDD taip pat įsigijo juostų iš Marijonos Murauskytės (Naumiesčio pav., kat. Nr. 307) ir Marijonos Antanavičiukės (Naumiesčio pav., kat. Nr. 251) (Iš: Ten pat, l. 16; l. 15 / Ten pat, p. 17; p. 15).
22. LDD pirko prijuostę iš Onos Tarnauskytės (Naumiesčio pav., kat. Nr. 407) (Iš: Ten pat, l. 12 / *VI lietuvių dailės paroda*: Parodos katalogas. Vilnius, 1912, p. 27).
23. „Muziejaus rinkinių skaičius pasidaugino šiemet ypač tais daiktais, kuriuos dr-ja nupirko iš VI lietuvių dailės parodos (juostos, žiurstai ir t. t.).“ T. p. žr. Mokslo Draugijos suvažiavimas. Posėdis 1, 1913 m. birželio 10 d. Draugijos įstaigos. Iš: *Lietuvos žinios*, 1913 m. birželio 15 d. (28), Nr. 70, p. 1.

je parodoje liaudies skyriuje buvo prijuosčių iš Trakų, Marijampolės, Naumiesčio apskričių ir Palangos. VIII metinėje lietuvių dailės parodoje (1914) 6 pateikėjai pateikė 18 prijuosčių, viena iš jų – Marijona Šileikytė iš Jadagonių k. (Naumiesčio apskr.) – dvi prijuostes (kat. Nr. 210–211) ir iš prijuosčių pasiūtą *divoną* (kat. Nr. 214). Matyti, kad pirmosiose lietuvių dailės parodose iš liaudies tekstilės dirbinių gausiausiai eksponuotos prijuostės (iš viso 336 (350?) vnt.) (Lebednykaitė 2013: 270). Dominavo Sūduvos krašto prijuostės ir juostos, tad parodų lankytojai daugiausia įsigydavo šio regiono dirbinių.

Suvalkiečių prijuosčių raštų populiarumą liudija ir LDD išleisti atvirukai su tautiniais motyvais. I lietuvių dailės parodos atviruke įamžintas kaišytinės prijuostės fragmentas (iškaišyta saulutė). IV lietuvių dailės parodos atvirukui buvo panaudotas išilgadryžės rinktinės prijuostės dekoro elementas – pora simetriškų žemyn nusvirusių lelijos (tulpių) žiedų, kuriuos jungia koteliai. Prie kotelių iš abiejų pusių įkomponuota kvepiančių žirnelių. Išilgai prijuostės vertikaliose juostose ritmiškai kartojasi išdėstyti lelijų (tulpių) raštų ruožai, kuriuos vieną nuo kito skiria atlasinių ar ruoželiu austų siaurų dryželių grupės. Toks ornamento komponavimas būdingas XIX a. ankstyvųjų suvalkiečių prijuosčių puošybai. Jos dažniausiai siūtos iš skerso audinio. Įdomu, kad IV lietuvių dailės parodos atviruko reprodukcija buvo publikuota V lietuvių dailės parodos kataloge („Didžtulpiai iš audimo Naumiesčio pav.“). Galbūt ši prijuostė buvo eksponuota abiejose parodose, jos pateikėjo pavardės atsekti nepavyko. LDD atspaudas taip pat atkartojo lelijos žiedo siluetą[24].

XX a. pradžioje prijuosčių ir juostų raštai buvo labai populiarūs, įvairiai sugrupuotus lelijų (tulpių) ir rinktinių juostų ornamentus savo kūryboje naudojo liaudiškos medžio drožybos, kryždirbystės meistrai. Lietuviško ornamento dekoratyvumas traukė ir profesionalius dailininkus A. Žmuidzinavičių, P. Rimšą, M. K. Čiurlionį, Antaną Jaroševičių, Tadą Daugirdą ir kt. (Šatavičiūtė-Natalevičienė 2007: 68, 70). Pavyzdžiui, A. Žmuidzinavičius lelijų (tulpių) žiedų siluetu papuošė IV lietuvių dailės parodos (1910) ir VIII metinės lietuvių dailės parodos plakatus (1914), iliustravo IV lietuvių dailės parodos, vykusios Vilniuje (1910) ir Rygoje (1910), taip pat VIII metinės lietuvių dailės parodos (1914) katalogų

Pirmosios lietuvių dailės parodos atvirukas. 1907 m. ČDM ŽMA.

IV lietuvių dailės parodos atvirukas. 1910 m. ČDM ŽMA.

viršelius. Tradicinių audinių raštais buvo iliustruojamos knygos, periodiniai leidiniai ir plakatai (Šatavičiūtė-Natalevičienė 2014: 385). V lietuvių dailės parodoje buvo parduodami A. Jaroševičiaus sukurti pavyzdiniai prijuosčių (*žiurstų*) ornamentų projektai. Jie kainavo po 20 rublių. Panašiai buvo įvertintos dailininko akvarelės „Prietema“, „Saulės nusileidimas“, „Užkampis“ – po 15 rublių[25]. Reikia pabrėžti A. Jaroševičiaus indėlį

24. Virtuali paroda „Lietuvių dailės atgimimo šimtmetis“, skirta pirmosios lietuvių dailės parodos atidarymo ir LDD įkūrimo šimtmečiui. LDM. Prieiga per internetą: http://old.ldm.lt/LDM_naujos_parodos/Pirmoji_paroda_virt.htm [Žiūrėta 2016 m. balandžio 1 d.].

25. Antano Jaroševičiaus laiškas (be datos) Dailės D-jos Valdybai. Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 17, l. 4.

Antanas Jaroševičius. Prijuostės raštų piešinys (Kuprių k., Naumiesčio pav., Suvalkų gub.). 1911 m. XX a. I pusės grafikos rinkinys. LDM PGR.

į liaudies meno išsaugojimą, puoselėjimą ir gaivinimą. Dailininkas A. Jaroševičius XX a. pradžioje atliko panašų švietėjišką vaidmenį skleisdamas etninę kultūrą, kaip Antanas Tamošaitis 4-ajame dešimtmetyje. Nemažai etnografinių dirbinių išsaugojimo darbų buvo pradėta dar iki nepriklausomos Lietuvos atkūrimo. A. Jaroševičiaus ir jo mokinių piešti prijuosčių raštų projektų ir stilizuotų ornamentinių kompozicijų pavyzdžiai saugomi Lietuvos dailės muziejaus XX a. I pusės grafikos rinkinyje. Dar viena iniciatyva – „Lietuvių kryžių“ albumas (1912)[26]. Gali būti, kad šie piešiniai tapo pavyzdžiu liaudies meistrams kuriant tautinį kostiumą. O gal stilizuoti ornamentai buvo pritaikyti liaudiškame interjero dekore? Lelijos (tulpės) motyvas buvo populiarus ir tarpukario laikotarpiu. XX a. 3–4 dešimtmetyje stilizuoti liaudiški raštai naudoti profesionaliojoje Lietuvos tekstilėje, tautinių baldų, reprezentacinių objektų puošyboje, gyvenamųjų namų interjero dekore (Šatavičiūtė 2005, 2014a).

Šioje vietoje derėtų kiek stabtelėti prie XX a. pradžios parodų apipavidalinimo. Dailėtyrininkė Lijana Šatavičiūtė atkreipė dėmesį į rengiant ir eksponuojant parodas susiformavusią stereotipinę tautiškumo sampratą[27]. Lietuvių liaudies meno skyrių tekstilės ekspozicijose tautinį stilių reprezentavo tautinės juostos, kilimai, prijuostės bei stilizuoti lelijų (tulpių) ir rūtų motyvai. Pavyzdžiui, 1910 m. vasario mėn. Vilniuje vykusio „Tautų vakaro“ dalyviai lietuviai siekė kuo reprezentatyviau pristatyti „senovinius ir dabartinius“ tautinius drabužius. Akį traukęs lietuvių kioskas buvo „dailiausiai, estetiškiausiai ištaisytas“ juostomis ir raštuotomis prijuostėmis. Vieno rusų svečio nuomone, „lietuvių tautinė dailė turtinga, tik nėra lietuvių, kurie

26. Dailininko A. Jaroševičiaus piešti prijuosčių ornamentų piešiniai. Iš: XX a. I p. grafikos rinkinys, LDM.

27. Lijana Šatavičiūtė. *XX a. pradžios Lietuvos taikomoji dailė ir Lenkijos įtaka*: Rankraštis [be metų]. L. Šatavičiūtės-Natalevičienės asmeninis archyvas, p. 5.

pasirūpintų aikštėn iškelti ir parodyti savo tautos nepaprastą savitumą“[28]. Panašia stilistika pasižymėjo ir 1910 m. Peterburge bajorų klube surengtas keturiolikos Rusijos tautų etnografinis vakaras ir koncertas. Kaip papuošti salę lietuvišku stiliumi, rūpinosi dailininkas A. Žmuidzinavičius ir skulptorius P. Rimša. A. Žmuidzinavičius į Peterburgą atvežė „daugybę gražių lietuviškų žiurstų, juostų ir kitų liaudies meno dalykų“[29].

Itin svarbūs LDD buvo 1913 metai, kai ji surengė dvi atskiras lietuvių liaudies meno ekspozicijas Vilniuje ir Sankt Peterburge. 1913 m. Vilniaus ūkio draugijos rūpesčiu Vilniuje buvo organizuota pirmoji regioninė Lietuvos ir Baltarusijos gubernijų smulkiosios pramonės ir liaudies meno paroda. Prie jos rengimo daugiausia prisidėjo Lietuvių dailės draugija, kuri parodą iš dalies aprūpino ir savo muziejaus eksponatais. Parodos dekoratyviniu apipavidalinimu rūpinosi dailininkai A. Žmuidzinavičius ir Ferdinandas Rūščicas. Lietuvių skyriuje didžiausias ir įdomiausias buvo kultūros istoriko ir žemaičių dvarininko Mykolo Eustachijaus Brenšteino (1874–1938) privatus rinkinys. Pagrindinėje scenoje stovėjo trys manekenai, aprengti tradiciniais žemaičių moterų kostiumais iš Telšių apskrities: kasdieniu, šventadieniu ir vestuviniu. Jie buvo ypač spalvingi ir gražūs. Ekspoziciją papildė spalvingos augalinio rašto fabrikinės gamybos skaros. Tokių prašmatnesnių, brangesnių skarų būdavo įvežama iš Rytų Prūsijos, Tilžės miesto[30]. Pasiturinčios valstietės jų įsigydavo iš krautuvininkų ir keliaujančių pirklių. XIX a. antrojoje pusėje žemaitės mėgo apsigaubti plonos vilnos (kašmyro) ar šilko skara, puoštis kašmyro prijuoste. Apie 1860 m. Kvietinių kaime (Gargždų vls., Kretingos apskr.), Onos Keblienės (g. 1900) liudijimu, buvusi mada vestuvėms prijuostes (*kvartūgus*) siūtis iš plonų ir ryškiai gėlėtų fabrikinių audinių (Trinka 1935: 227). Panašus aprašymas saugomas LMA Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje. Jame užfiksuotas 1904 m. Telšių apskrityje dėvėtas nuotakos kostiumas. Jis buvo pasiūtas ir sukomplektuotas iš kašmyro sijono, liemenės, gėlėtos kašmyro prijuostės (baltame fone spausdinimo technika dekoruotos ryškiaspalvių gėlių su lapais motyvais, spalvos – avietinė, žalia), didelės vienspalvės (baltos) kašmyro skaros, marškinių, galvos dangos, karolių[31]. Matyti, kad net trys puošnios kostiumo dalys – sijonas, prijuostė ir skara – kašmyro audinio. Vadinasi, brangūs fabrikiniai audiniai buvo paklausūs, dėvėti ypatingomis progomis ir šventadieniais. Kintant papročiams, turtinei padėčiai, keitėsi ir tradicinis valstiečių kostiumas. Įtakos turėjo ir išplėtota prekyba, naujoviški dirbiniai, madingi vietinių dvarininkų ir miestiečių apdarai. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje šventadieniai drabužiai buvo dėvimi vis rečiau. O lietuvių nacionalinio sąjūdžio veikėjai, dairydamiesi tautinio meno pavyzdžių, atsigręžė į liaudies meno tradicijas ir ypatingą dėmesį skyrė prijuostei – vienai meniškiausių tradicinio kostiumų dalių, traukiančiai akį savo raštų ir spalvų įvairove. Pavieniai kultūros veikėjai ir draugijos skatino gaivinti dailiuosius amatus, pradėjo kaupti valstiečių išsaugotus drabužius, parodose populiarino prijuostes ir juostas, kaip potencialius tautiškumo simbolius.

Grįžkime prie LDD parodinės veiklos užsienyje. 1913 m. įvyko Antroji Rusijos smulkiųjų amatų paroda Sankt Peterburge[32]. Dailininko T. Daugirdo įrengtame lietuvių skyriuje buvo eksponuojama daug tradicinės tekstilės pavyzdžių. Į parodą buvo nusiųsta net 1216 eksponatų[33]. Iš LDD ataskaitos žinoma, kad skulptorius P. Rimša į parodą atsiuntė devynias prijuostes iš Pilviškių (Suvalkų gub.)[34]. Tuometinė spauda parodos ekspoziciją įvertino labai palankiai, ji buvusi graži, turtinga: buvo galima išvysti „audimų ir juostų stulpą“, „sienas kaurais [kilimėliais – M. L.], staltiesėmis, įvairių spalvų ir raštų juostomis ir prijuostėmis papuoštas“, „ant lubų didelį iš popieriaus ir šiaudelių sumezgiotą vorą“, „iš juostų sudarytą saulę, kuri į visas puses šviečia ir laimina mūsų sesučių darbus“ (Yčas 1913: 1; Šatavičiūtė-Natalevičienė 2014: 383). Tautiniais rūbais „apsirėdžiusi“ Peterburgo lietuvių veikėja Rakštienė „kuo ne visą laiką kasdien sėdėjo kioske, pardavinėjo eksponatus, rinko aukas sodietėms, atsiuntusioms savo dirbinių, ir iš viso daug padėjo taisyti to skyriaus“ (Yčas 1913: 1). Parodos dalyvė Marė Batutienė iš Lapainių k. (Kruonio vls., Trakų apskr.) gavo dovanų už dvi prijuostes (viena iš jų buvo nupirkta)[35]. M. Batutie-

28. Halina Jacinienė-Kairiūkštytė. *Audininkystė senovės Lietuvoje*: Studija (rankraštis), III d., t. 1. Iš: LLMA, f. 397, ap. 1, b. 648, l. 85.
29. Ten pat, l. 84.
30. Ten pat, l. 94–95.
31. *Ubiór kobiecy ślubny z pod Telszewskiego (1904)*. Iš: MAVB RS, f. 75–158, l. 20.
32. Širdingai dėkoju L. Šatavičiūtei-Natalevičienei padėjusiai identifikuoti ČDM LMSF surastą nuotrauką.
33. Iš viso buvo nusiųsta 1216 eksponatų. Visos Rusijos namų dirbinių parodos Peterburge eksponatų sąrašai, 1913 m. Lietuvių dailės draugijos skyriaus Peterburgo naminių dirbinių paroda, 1913 m. Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 29, l. 31–90.
34. Ten pat, l. 32–33.
35. Visos Rusijos namų dirbinių parodos Peterburge eksponatų sąrašai, 1913 m. Lietuvių dailės draugijos skyriaus Peterburgo naminių dirbinių paroda, 1913 m. Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 29, l. 38; Parodose parduotų eksponatų apyskaita ir kt., 1914–1915 m. Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 31, l. 248.

Dailininko Tado Daugirdo įrengtas lietuvių skyrius Antrojoje Rusijos smulkiųjų amatų parodoje Sankt Peterburge. 1913 m. ČDM LMSF.

nė garsėjo kaip puiki audėja, abi jos prijuostės jau buvo rodytos 1913 m. vykusioje septintojoje lietuvių dailės parodoje Vilniuje (kat. Nr. 60–61)[36]. Lietuviškų eksponatų įsigijo Peterburgo ir Maskvos muziejai (Rimkus 2007: 21). Prijuosčių pirko LMD[37], LDD[38], asmenines kolekcijas prijuostėmis papildė J. Basanavičius[39], A. Žmuidzinavičius[40] ir kiti.

Tad XX a. pradžioje parodose prijuostė buvo eksponuojama ne tik kaip sudėtinė tradicinio kostiumo dalis (juosiama ant manekeno), bet naudota ir parodų apipavidalinimui kaip savarankiškas dekoratyvus objektas: prijuostėmis dengtos sienos, kolonos, stalai ir pan. Liaudiškus audinius iš parodų pirko įvairių visuomenės sluoksnių bei profesijų žmonės: dailininkai, gydytojai, teisininkai, bankininkai, dvasininkai. Dauguma jų buvo Lietuvių mokslo ir Lietuvių dailės draugijų nariai. Taip prijuostės ir juostos pateko į skirtingus Lietuvos muziejus. Pavyzdžiui, Lietuvos nacionalinio muziejaus Etninės kultūros skyriuje saugomi eksponatai, perimti iš Stepono Batoro universiteto Etnografijos muziejaus ir LMD. Dalis suvalkiečių ir dzūkių prijuosčių, kurias iš parodų supirko LDD, pateko į Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno rinkinį[41]. LDD surengtos parodos padėjo atskleisti prijuosčių meninę vertę, jos sulaukė didelio pripažinimo, prijuostė tapo liaudies meno emblema ir reprezentante.

XX a. pradžios šviesuomenės diskusijos tautinio stiliaus klausimais atgijo 3–4 dešimtmetyje. Apsibrėžti, kas yra nacionalinė kultūra, tautinės vertybės, rūpėjo visiems po Pirmojo pasaulinio karo nepriklausomybę iškovojusiems kraštams. Tarpukariu nuvilnijusį etnocentrinį sąjūdį lydėjo dvasinius tautos pradus išryškinančios kultūros ir meno teorijos. Filosofas Antanas Maceina (1908–1987) teigė, kad „tautinis pradas šiandien įgyja tokios pat reikšmės, kokios viduriniais amžiais turėjo religija, o renesanso metu – žmogiškasis individas. Tatai atsistojo vietoj Dievo ir vietoj asmens. [...] Tauta darosi centras viso žmogaus mąstymo, viso jo veikimo ir jutimo. Šiandien jau galima kalbėti apie etnocentrinę doktriną, apie etnocentrinę praktiką ir apie etnocentrinius jausmus“ (Maceina 1934: 481, 484). Vienas žymiausių XIX a. pozityvistų Hippolyte’as Taine’as (1828–1893), dar neseniai modernistinės estetikos šalininkų kritikuotas dėl supaprastintos, vienpusiškos, deterministinės meno sampratos, tarpukario Lietuvoje tapo vienu skaitomiausių bei labiausiai cituojamų autorių. H. Taine’o aplinkos teorija, akcentavusi konkrečių gamtinių ir klimato sąlygų bei istorinių ir kultūrinių aplinkybių („bendro dvasios būvio“ ir „papročių“) įtaką menui, tapo puikia metodologine priemone tautinio stiliaus idėjai rutulioti (Mulevičiūtė 2001: 154).

Tarpukario Lietuvoje ir toliau buvo rūpinamasi tautiniu paveldu, jo sklaida, tęsiama prieš Pirmąjį pasaulinį karą pradėta veikla. Kilo visuotinis susidomėjimas liaudies meno dirbiniais, jie buvo intensyviai renkami. 3 dešimtmečio pabaigoje–4-ojo pradžioje Lietuvos kultūros ir visuomenės veikėjai jau buvo sukaupę nemenkas asmenines kolekcijas. Didžiąją jų dalį sudarė drabužių dalys: kaimo moterų išaustos prijuostės; pintinės, rinktinės, kaišytinės juostos; megztos pirštinės; taip pat interjero tekstilės dirbiniai (lovatiesės (*divo-*

36. *VII metinė lietuvių dailės paroda*: Parodos katalogas. Vilnius: LDD, 2013 [puslapiai nenurodyti]. Iš: LNMMB RKRS, SB 1793.
37. Visos Rusijos namų dirbinių parodos Peterburge eksponatų sąrašai, 1913 m. Lietuvių dailės draugijos skyriaus Peterburgo naminių dirbinių paroda, 1913 m. Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 29, l. 33, l. 34, l. 36.
38. Ten pat, l. 70, l. 86.
39. Ten pat, l. 44, l. 83.
40. Ten pat, l. 84, l. 86.
41. „Lietuvių dailės draugijos perduota Čiurlionies galerijai depozitan 1920 m.“ Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 26, l. 54–59.

Kaišytinė prijuostė. XIX a–XX a. pradžia. Lukšių k., Naumiesčio apskr. Perimta iš Lietuvos dailės draugijos rinkinio (1920 m.). Eksponuota 1925 m. II tarptautinėje dekoratyvinio meno parodoje Monzoje (Italija), 1927 m. pirmojoje Šiaurės ir Rytų Europos kilimų parodoje Paryžiaus dekoratyvinio meno muziejuje (Prancūzija). ČDM.

Kaišytinė prijuostė. XIX a.–XX a. pradžia. Marijampolės apskr. Perimta iš Lietuvos dailės draugijos rinkinio (1920 m.). Eksponuota 1927 m. pirmojoje Šiaurės ir Rytų Europos kilimų parodoje Paryžiaus dekoratyvinio meno muziejuje (Prancūzija). ČDM.

Rimantės Pranciškos Ropytės nuotraukos. 2012 m.

Aktorė, režisierė Unė Babickaitė-Graičiūnienė pasipuošusi tautiniais drabužiais Čikagoje. 1920 m. *Fotografas V. J. Stankūnas*. LTMKM.

nai); kilimėliai patalpoms puošti, pasiūti iš rinktinių juostų ar kaišytinių prijuosčių palų); dievdirbių droštos medinės šventųjų statulėlės; kryžiai; muzikos instrumentai; margučiai ir kt. Tai patvirtina rašytinė, ikonografinė medžiaga, amžininkų atsiminimai ir eksponatai iš etnografijos rinkinių, skirtingais keliais patekę į muziejų fondus.

Be kokių vardų neįsivaizduojama tradicinės valstiečių aprangos ir interjero tekstilės kolekcionavimo veikla XX a. pirmoje pusėje? Turimais duomenimis lietuviškų prijuosčių ir juostų rinkinius kaupė Kazys Grinius kartu su pirmąja žmona, visuomenės ir kultūros veikėja, knygneše Joana Pavalkyte-Griniuviene (1865–1918), gydytojas, mokslininkas, Lietuvių mokslo draugijos įkūrėjas Jonas Basanavičius (1851–1927), gydytojas, politinis bei visuomenės veikėjas Jonas Staugaitis (1868–1952), tapytojas Antanas Žmuidzinavičius (1876–1966)[42], skulptorius Petras Rimša (1881–1961) (Rimantas 1964), dailininkas, dailės istorikas ir pedagogas Ignas Šlapelis (1881–1955), rašytoja, literatūros ir meno kritikė, dramaturgė Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė (1886–1958), vargonininkas, architektas Povilas Čiurlionis (1884–1945) (Savickienė, Kargaudienė 1994: 36), politikas, publicistas, vertėjas Vladas Daumantas-Dzimidavičius (1885–1977) (Preišegalavičienė 2014: 257), grafikas, tapytojas, tekstilės dailininkas Antanas Tamošaitis (1906–2005)[43], operos solistė Vincė Jonuškaitė-Zaunienė (1901–1997)[44], aktorė, režisierė Unė Babickaitė-Graičiūnienė (Une Baye, 1897–1961), kultūros ir visuomenės veikėjos Magdalenos Avietėnaitės (1892–1984) sesuo dainininkė Izabelė Avietėnaitė-Gustainienė[45], kraštotyrininkė, etnografė ir muziejininkė Mikalina Glemžaitė (1891–1985)[46] ir kiti.

Kodėl prijuostės sulaukė tiek dėmesio? Kaip teigia dailėtyrininkas, muziejininkas ir pedagogas Paulius Galaunė (1890–1988), „[...] į tokį klausimą nėra taip lengva atsakyti. Paprastai meno, kultūros, buities paminklų rinkimas turi daugiau psichologinio pagrindo, negu mokslinio noro gelbėti tuos paminklus nuo pražūties. Jei kartais rinkėjas ir turi šių pastarųjų norų, tai psichologinis pagrindas visuomet juos prašoka, visuomet yra stipresnis akstinas – „ir dar vieną, ir dar vieną“... Tuomet

42. Dailininko A. Žmuidzinavičiaus prijuosčių rinkinys (120 vnt.) saugomas ČDM.
43. A. ir A. Tamošaičių galerijoje „Židinys“ Vilniuje saugomas unikalus XVIII a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių liaudies drabužių rinkinys. A. Tamošaitis dar būdamas Kauno meno mokyklos mokinys aktyviai įsitraukė į M. K. Čiurlionio galerijos organizuotas ekspedicijas, rinkusias tautodailę 1926–1940 m. ir buvo vienas geriausių rinkėjų. Tuo laikotarpiu ČDM pradėjo kaupti eksponatus ir formuoti savo liaudies meno kolekciją. A. Tamošaitis dalį paties surinktų prijuosčių (31 vnt.) yra perleidęs ČDM, juostų (per 100 vnt.) – LNM.
44. Žymios tarpukario operos solistės V. Jonuškaitės-Zaunienės surinkta XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių tradicinių šventadienių drabužių (du sijonai, prijuostės, tarp jų iš nebenaudojamų suvalkiečių kaišytinių prijuosčių pasiūtas kilimėlis, du fabrikinio žakardinio audimo šilkiniai kaspinai nuo galionų, skarelė, aukštaičių nuometas – baltas lininis su galuose įaustais 3 cm pločio rinktiniais raudonų žičkų ruožais) ir audinių fragmentų kolekcija (30 vnt.) saugoma Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose. 2001 m. muziejui ją padovanojo V. Jonuškaitės-Zaunienės dukra Giedrė Zauniūtė. Virtualios parodos prieiga per internetą: http://vdkm.limis.lt/virtualios-parodos/-/virtualExhibitions/view/98310?s_tab=&listDisplayMode=simple&backUrl=&page=2&rowsOnPage=0. [Žiūrėta 2016 m. vasario 19 d.].
45. 1967 m. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus įsigijo keturias prijuostes iš Izabelės Avietėnaitės-Gustainienės kolekcijos: ČDM E 3759, ČDM E 3760, ČDM E 3761, ČDM E 3762. Informacija 2012 m. kovo 28 d. gauta el. paštu iš ČDM Liaudies meno skyriaus tekstilės rinkinių saugotojos Jurgos Valatkaitės.
46. 1962 m. kovo 31 d. Lietuvos kultūros ministerijos sudarytos komisijos aktu iš seserų Stefanijos, Mikalinos ir Elvyros Glemžaičių perimtas ir į Kupiškio muziejų perduotas XIX a.–XX a. pirmosios pusės lietuviškų drabužių rinkinys.

Kaišytinė prijuostė. XIX a.–XX a. pradžia. Unės Babickaitės-Graičiūnienės rinkinys. LTMKM. *Vytauto Širvinsko nuotrauka*. 2015 m.

galo jau nesimato. Tik to rūpesčio dėka Europa šiandien turi puikiausių muziejų [...]. Mokėti gėrėtis ir džiaugtis kiekvienu nauju atspalviu, kiekvienu nauju rašto brūkšneliu gali tik atskiri asmenys. O šiuo atžvilgiu mūsų prijuostės duoda turtingos medžiagos“ (Galaunė 1927: 65–66; 1970: 149). Didelei daliai šviesuomenės liaudies meno kolekcionavimas buvo pomėgis, siejamas ne su materialine nauda, o su tautinės tapatybės paieškomis, patriotinėmis idėjomis, tautiškumo reprezentacijomis. 1931 m. gruodžio 27 d. U. Babickaitė-Graičiūnienė iš Prancūzijos rašė 1921 m. įsteigtos M. K. Čiurlionio galerijos vedėjui Pauliui Galaunei (1890–1988) ir prašė padėti jai įsigyti tikrai gražius tautiškus rūbus Tarptautinės poezijos vakarui Paryžiuje – „ne savęs papuošimui, bet patriotiniais sumetimais pasirodyti scenoje“[47]. Pasak aktorės, ji turinti „pasisiuvus juos iš visokių škotiškų taftų, bet argi tai lietuviški?! Vienas įžeidimas Lietuvos!“ P. Galaunė apgailestavo, kad „lietuviškiems kostiumams medžiagos Kaune negalima gauti; [...] ponios jos ieško kaimuose. Čiurlionies Galerija kostiumo dalių turi, bet jų, žinoma, neparduoda“ (Broga, Brogienė 2005: 153). Netrukus P. Galaunė pavedė tuomet galerijoje dirbusiam dailininkui Antanui Rūkštelei (1906–1990) paruošti ikonografinę medžiagą apie lietuvių liaudies kostiumą. 1932 vasario 4 d. A. Rūkštelė išsiuntė į Paryžių 4 negatyvus, 4 pozityvus, 2 piešinius su paaiškinimais (už 40 litų). Tautinio kostiumo iš Kauno tada nesulaukta. Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejuje saugomas U. Babickaitės-Graičiūnienės lietuvių liaudies meno rinkinys, kurį sudaro kaišytinės prijuostės (7 vnt.), šilkiniai kaspinai, juostos, yra liaudies skulptūrų, sukauptų padedant P. Galaunei bei įsigytų iš Adomo Varno, Kazio Varnelio ir kitų.

Kaip prijuostės tapo kolekcionavimo objektu 1927 metais yra pasakojęs A. Žmuidzinavičius: „Pirmutinė jų kolekcija buvo išstatyta Lietuvių dailės draugijos parodoje Vilniuje lygiai prieš 20 metų. Daug tada tų prijuosčių atvežė skulptorius Rimša ir Dr. Staugaitis; prisiuntė jų ir šiaip iš provincijos. Parodos lankytojai tomis „keistenybėmis“ domėjosi, ir dėl to jos būdavo dažnas parodų eksponatas. Prijuostės būdavo nebrangios: rublis, pusrublis, o kad jau 3–4 rubliai – tai prijuostė kuo puikiausia. Ne vienas tada ir susidarė savas kolekcijas. Dailės draugija turi apie 100“ (J. A. 1927: 5). Tuo metu A. Žmuidzinavičius buvo sukaupęs apie 150 prijuosčių (Broga 2001: 277). Periodiniame tarpukario leidinyje „Lietuvis“, kuriame A. Žmuidzinavičius rašė apie 1927 m. Kaune vykusią lietuviškų prijuosčių parodą, nurodyta dar viena prijuosčių rinkinių kaupimo priežastis – jų gelbėjimo misija: „tik šio šimtmečio pradžioje, dėka lietuvių dailės draugijos, pavieniai liaudies meno mėgė-

47. Unės Baye [Babickaitės] 1931.XII.27 laiškas iš Paryžiaus P. Galaunei, kuriame prašo parūpinti jai tautinius drabužius. Autografas su parašu, 1931 m. Iš: GNA. P. Galaunės dokumentinės-rankraštinės medžiagos rinkinys ir sąrašas, Nr. 965, p. 113 (K. Galaunienė, 2003 m. rugsėjo 10 d.); Broga 2001: 277.

Grinių šeima. Pirmoje eilėje iš kairės sėdi: Ona Griniuvienė, Vincas Grinius, stovi dr. Kazio Griniaus vaikai – Kazys ir Gražina, sėdi jo žmona Joana; antroje eilėje iš kairės stovi: Jonas Grinius, Ona Griniūtė ir dr. Kazys Grinius, apie 1908 m. *Fotografas nenurodytas*. LCVA.

jai pradėjo rankioti kandžių bei pelių naikinamus audinių ornamentus – mūsų tautiškos ornamentikos pažibą“[48]. Kita vertus, šie žodžiai liudija, kad jau XX a. pradžioje lietuvių inteligentija suvokė, kad prijuostės ir juostos, kaip tautinio stiliaus pavyzdžiai, yra vertos išskirtinio dėmesio. Žavėjo jų ornamentai, jų proporcijų, kompozicijos, ornamento ir fono santykis, spalviniai deriniai.

Joana ir Kazys Griniai – įtakingi Sūduvos krašto prijuosčių rinkėjai

Lietuvos kultūros istorijoje J. ir K. Griniai yra ypatingos XIX a.–XX a. pradžios Sūduvos krašto prijuosčių kolekcijos autoriai. Jie daug prisidėjo prie prijuosčių populiarinimo, tyrinėjimo, tapo pirmąja kolekcininkų pora, kurių sukaupta asmeninė liaudies drabužių kolekcija buvo įsigyta M. K. Čiurlionio galerijos. Apie tai šiek tiek vėliau. Suprasti J. ir K. Grinių kolekcionavimo veiklą padės jų domėjimosi liaudies menu istorija. Žinoma, kad 1898 m., prieš kuriam laikui išvykdamas gyventi į Pilviškius[49], gydytojas K. Grinius Marijampolėje jau turėjo sukaupęs nemažai etnografinių dirbinių (Tarasenka 1928: 33–34). 1898–1902 m., gyvendamas Pilviškiuose, kartu su pirmąja žmona Joana Pavalkyte-Griniuviene jis privačiai kolekcijai rinko vietinių moterų išaustas meniškas prijuostes (Kargaudienė 1997: 24; 2003: 54). Artėjant 1900-iesiems, lietuvių išeivijos iniciatyva, lietuviai dalyvavo Pasaulinėje parodoje Paryžiuje. Lietuviško skyriaus organizavimu rūpinosi Paryžiaus komiteto sekretorius Juozas Bagdonas. Jis užmezgė ryšius su buvusiu bendražygiu, publicistu Juozu Lozoraičiu, kuris nuo 1897 m. taip pat gyveno Pilviškiuose (Dankevičiūtė-Brazauskienė 2012: 81–82). Suvalkų gubernijos valsčiuose rinkti etnografinius dirbinius J. Lozoraičiui padėjo gydytojas K. Grinius, Antanas Naujokaitis, fotografas Viltrakis ir kiti. Tikėtina, kad kaip tik tada K. Grinius pradėjo kolekcionuoti suvalkiečių prijuostes. Išgirdęs, kad kas turi meniškų liaudies dirbinių, prašydavo juos paskolinti rengiamai parodai arba parduoti. Kaimo moterų audinius, drabužius jis rinko ir lankydamas ligonius Pilviškių apylinkėse. Susirašinėdamas su J. Bagdonu dėl parodos jis būgštavo, ar suspės laiku surinkti eksponatų, nes „daugumas nenori duoti daigtų, nes girdi, gali pražūt. Tiesa sakant, mes nelabai galime spėt, ko jums labiausiai tenai reikalinga ir kaip ilgai galima da siųst“[50]. Tame laiške jis dar rašo: „Guodotinas Viešpa-

48. Lietuviškų prijuosčių (*žiurstų*) paroda. Iš: *Lietuvis*, 1927 m. sausio 12 d., p. 3.

49. 1896 m. gegužės mėnesį iš Marijampolės išsikėlė į Virbalį, 1896 m. spalio mėnesį iš Virbalio išsikėlė į Naumiestį, 1898 m. birželio mėnesį iš Naumiesčio persikėlė į Pilviškius, 1902 m. rugsėjo mėnesį iš Pilviškių sugrįžo į Marijampolę (Ilgūnas 2000: 570).

50. Dr. K. Grinevičiaus [dr. K. Griniaus] iš Pilviškių, Suvalkų gub. (Russie) 1900 m. vasario 7 d. laiškas Juozui Bagdonui. Iš: VUB RS, F1–F. 362. l. 68 [p. 39].

Pirmojo viešo spektaklio „Amerika pirtyje“ Marijampolėje dalyviai. Antroje eilėje iš kairės: 2-a Joana Griniuvienė, 3-ias dr. Kazys Grinius ir kiti. Marijampolė, 1905 m. *Jokūbo Skrinsko nuotrauka*. LCVA.

tie! Siunčiame šiuo žygiu fotografijas [...], toliau pasiųsime parėdymui parėdų išaustų lietuvaičių rankomis, kaip antai: kokį sijoną, prikyštę, šėp audimų“[51]. Lietuviškų etnografinių dirbinių išsiuntimu rūpinosi J. Lozoraitis. Jis slapta per sieną pervežė juos į Prūsiją ir perdavė Zauniams, o šie išsiuntė į Paryžių Lietuvos skyriaus rengėjams. 1900 m. gegužės 15 d. Trocadéro rūmuose, Etnografijos muziejaus Europos sekcijoje, Rusijos imperijos paviljone buvo atidarytas Lietuvos skyrius (Ilgūnas 2000: 75). Joje liaudies meistrų dirbiniai buvo gausiai eksponuojami šalia draudžiamų lietuviškos spaudos leidinių. Ekspozicijoje buvo įrengtas lietuviško namo interjeras su autentiškais kaimo buities reikmenimis. Troboje šeši manekenai, aprengti suvalkiečių šventadieniais drabužiais, vaizdavo piršlybų sceną. Galima teigti, kad šis pasirodymas buvo svarbus įvykis, pradėjęs lietuvių liaudies meno rinkinių kaupimo istoriją ne tik Lietuvoje, bet ir Prancūzijoje. Didžioji dalis lietuvių ekspozicijos dirbinių iš Trocadéro Etnografijos muziejuje vykusių parodų (1900, 1935)[52] šiuo metu yra saugoma Europos ir Vidužemio jūros šalių civilizacijų muziejuje Marselyje (MuCEM) ir Lietuvos nacionaliniame muziejuje (Lebednykaitė 2013a).

XX a. pradžioje Sudūvos krašto šviesuomenė rūpinosi liaudies meno rinkimu ir sklaida. Joana ir Kazys Griniai prijuostes iš asmeninės kolekcijos rodė pirmosiose lietuvių dailės parodose Vilniuje, populiarino viešuose renginiuose. 1904 m. svarbiu įvykiu Lietuvos kultūroje tapo lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimas. 1905 m. J. ir K. Grinių pastangomis Marijampolėje įvyko pirmasis viešas lietuviškas vakaras – suvaidinta Juozo Vilkutaičio-Keturakio komedija „Amerika pirtyje“[53]. J. Griniuvienė ieškojo spektakliui mėgėjų „artistų“, pati vaidino pasipuošusi kaišytinių raštų prijuoste. Iš Jokūbo Skrinsko darytos nuotraukos matyti, kad spektaklio vaidintojai įamžinti su suvalkiečių šventadieniais drabužiais.

1911 m. Marijampolės ūkininkų draugovė ir ūkininkams atstovavusi žemės ūkio organizacija „Žagrė“ Ma-

51. Ten pat.
52. 1900 m. pasaulinė paroda Paryžiuje, 1935 m. Baltijos šalių liaudies meno paroda Paryžiuje.
53. Juozas Vilkutaitis-Keturakis (1869–1948) – teisininkas, dramaturgas, visuomenės veikėjas. 1908 m. J. Vilkutaitis buvo išrinktas Marijampolės apskrities teisėju, iki 1915 m. tarnavo Marijampolės apygardos teisme Balbieriškyje. Keturakio slapyvardžiu pasirašyta komedija „Amerika pirtyje“ buvo išspausdinta Tilžėje lietuviškos spaudos draudimo metais (1895), viešai pastatyta 1899 m. Palangoje (tuo metu Palanga priklausė Kuršo gubernijai, kur lietuvių kalbos draudimas negaliojo ir vaidinimo rengėjai gavo oficialų leidimą). Plačiau žr. Martišiūtė-Linartienė 2014.

rijampolėje surengė žemės ūkio parodą (Lukoševičius 2004). Jos metu vyko kultūros renginiai. J. Griniuvienė su jau uždarytos „Šviesos“ draugijos (įsteigta 1905 m.) teatro grupe surengė šventinį vakarą. Jį organizuojant paaiškėjo, kad salės scenai nepavyks gauti uždangos. J. Griniuvienė sugalvojo išeitį – atnešė prijuosčių, kurias buvo surinkusi ar nusipirkusi Pilviškiuose, ir, sukvietusi talkininkes, paprašė jas susiūti. Per naktį buvo sukurta tikrai unikali, liaudies raštų margumynais švytinti scenos uždanga. Vakaras pavyko, programa buvo pakartota ir kitą dieną (Ilgūnas 2000: 168–169). Tai buvo iš tiesų originalus reprezentacinis prijuosčių panaudojimo būdas. Reikia paminėti, kad J. ir K. Griniai populiarino suvalkiečių drabužius ne tik Suvalkijoje, bet ir Lenkijoje. 1912 m. K. Grinius Krokuvos etnografijos muziejui padovanojo keletą moteriškų drabužių dalių (liemenę, žvaigždutėmis iškaišytą prijuostę, galvos apdangalą) iš Marijampolės apskrities, taip papildydamas dar iki Pirmojo pasaulinio karo Krokuvoje pradėtą formuoti lietuviškos etnografijos eksponatų rinkinį (Lebednykaitė 2013b: 52).

K. Grinius atsiminimuose rašo, kad 1914–1919 m. turėjo išsikraustyti iš Marijampolės. Prasidėjus Pirmajam pasauliniui karui su šeima nuo fronto linijos pasitraukė į Rusiją[54], atvyko į Šiaurės Kaukazą, Nalčiką, iš ten persikėlė į Grozną[55], vėliau į Kislovodską[56]. 1919 m. gegužės mėnesį su sūnumis Kaziu ir Jurgiu išvyko iš Kislovodsko ir anglų laivu „War Pointer“ iš Novorosijsko per Stambulą atvyko į Marselį, o iš ten į Paryžių. Čia prisistatė Taikos konferencijos lietuvių delegacijai. Netrukus jam buvo pasiūlyta vadovauti lietuvių repatriacijos komisijai, kurios pagrindinė užduotis buvo grąžinti į tėvynę lietuvius, tarnavusius Rusijos armijoje ir pakliuvusius į vokiečių nelaisvę, bei kitus Prancūzijoje atsidūrusius lietuvius (Ilgūnas 2000: 207–208). Pasak K. Griniaus, 1914 m. su šeima traukdamasis iš Marijampolės, jis išsivežė nemaža daiktų, tarp kurių buvo „surinkta Pilviškių ir Marijampolės apylinkių senoviškų rankų darbo lietuviškų prijuosčių (žiurstų) kolekcija. Joj buvo netoli 100 egzempliorių“ (Grinius 1967: 214). Taip K. Grinius aplinkiniais keliais atsivežė prijuostes į lietuvių delegacijos patalpas Paryžiuje ir ant vienos iš sienų surengė prijuosčių ekspoziciją.

Tuo metu lietuvių delegacijoje diplomatiniu redaktoriumi dirbo poetas Oskaras Milašius. Sužavėtas prijuosčių raštų ir spalvų derinių, jis užsidegė surengti Paryžiuje jų parodą. O. Milašius minėjo, kad liaudies menu domisi Serbijos karalienė Natalija, kuri galbūt galėsianti būti parodos mecenate. Netrukus į Bayard’o gatvę Nr. 24 apžiūrėti prijuosčių ir pasitarti dėl parodos galimybės buvo pakviesti prancūzų dailininkai. Kaip rašė Grinius, „mums lietuviams tuomet svarbu buvo pagarsinti Lietuvos gerą vardą“ (Grinius 1967: 214). Deja, prancūzai pasižiūrėjo gana šaltai – esą kolekcija per maža eksponuoti Paryžiuje ir pasisekimo nei tarp lankytojų, nei spaudoje neturės. 1919 m. lapkričio mėn. K. Grinius su sūnumi Kaziu grįžo į Lietuvą, kur tuo metu jau buvo ruošiamasi pirmiesiems demokratiniams Steigiamojo Seimo rinkimams. O. Milašiaus prašymu, prijuosčių kolekciją jis laikinai paliko Paryžiuje, šis vylėsi vis dėlto surengti jų parodą, tačiau to padaryti nepavyko. 1921–1923 (?) m. prijuostės buvo sugrąžintos K. Griniui[57].

Iš 1921 m. archyvinės fotografijos matyti, kad gyvendamas Kaune, kaip ir Paryžiuje, K. Grinius prijuostėmis buvo uždengęs savo darbo kabineto duris, spintos šonus, minkštus baldus (Ilgūnas 2000: 234; Lebednykaitė 2013: 139; Preišegalavičienė 2014: 261–262). Ministras pirmininkas nuomojosi butą Laisvės al. 49, kuris priklausė Mykolui Sleževičiui[58]. K. Grinius karštai propagavo idėją tautiniu stiliumi įrengti namų interjerą, o prijuostes panaudoti kaip madingus miestiečio buities atributus. Pasak dailėtyrininkės Lijanos Šatavičiūtės-Natalevičienės, „tautiniu stiliumi įrengti reprezentaciniai tarpukario Lietuvos interjerai – tik viena galingo neoromantinio sąjūdžio grandis. To sąjūdžio, kuris 3–4-ajame dešimtmetyje žadino tautinę visuomenės savimonę, grąžino gyveniman lietuvių liaudies meno vertę, išpopuliarino etnografinius dailiuosius amatus ir verslus, iškėlė tautinio drabužio grožį“ (Šatavičiūtė 2002: 56). Dailėtyrininkė, analizuodama tautinio stiliaus stereotipus tarpukario Lietuvos interjeruose, atkreipė dėmesį, kad „tarp įvairių pažiūrų meninės inteligentijos liaudies meno elementai

54. 1914 m. spalio mėn. kaip karo pabėgėlis apsigyveno Jeleco mieste (Lipecko sr.), nuo 1914 lapkričio mėn. pradėjo dirbti Suchiničių (Kalugos sr.) geležinkelio ruožo gydytoju. 1915 m. vasario mėn. atleistas iš gydytojo pareigų.
55. 1915 m. birželio mėn. pradėjo dirbti Zemsojuzo karo ligoninės prie Goriačevodsko vyriausiuoju gydytoju.
56. 1918 m. spalio 8 d. Kislovodske buvo nužudyta žmona Joana ir mirtinai sužeista dukra Gražina.
57. K. Griniaus registracijos sąsiuvinyje „Joanos Grinienės ir dr. Kazio Griniaus lietuviškų prijuosčių ir aprėdalų kolekcija 1902–1927 m.“ [K. Grinius aprašą pasirašė 1927 m. spalio 20 d., Kaune] įrašyta, kad prijuostės grąžintos. 1923 m. Iš: ČDM LMS archyvas, inv. Nr. ČDM La 2474. Kitame šaltinyje, K. Grinius rašo, kad jam išvykus iš Paryžiaus prijuostės į Lietuvą buvo sugrąžintos apytikriai po metų, t. y. apie 1920–21 m. (Grinius 1967: 214).
58. Dr. Kazio Griniaus kambarys Mykolo Šleževičiaus bute Laisvės al. 49. Kaunas, 1921 m. Iš: LCVA, saug. vien. Nr. A117-P8.

Ministro pirmininko dr. Kazio Griniaus kambarys Mykolo Sleževičiaus bute Kaune (Laisvės al. 49), 1921 m. *Fotografas nenurodytas*. LCVA.

ir tautinė dvasia gyvenamojoje aplinkoje buvo aukštai vertinama“ (Šatavičiūtė 2002: 55; Šatavičiūtė 2014a). Kaip pagal to laikmečio estetinius idealus buvo skatinamas liaudies dirbinių naudojimas buityje, puikiai atskleidžia tuometinė spauda. Dailininko ir dailės istoriko Igno Šlapelio žmona Laura Karužaitė-Šlapelienė dalijasi nugirstu pokalbiu bažnyčioje:

Praeitą vasarą, vieną sekmadienio rytą atvažiavo iš kaimo Kaunan į bažnyčią vežimas žmonių, tarp jų buvo viena moterėlė visai nemadnai apsirėdžiusi, nes jos sijonas buvo namie austas (rodos žalias, bet kai moteriškė pasijudina, tai rodės gelsvas, tai – rausvas, tarytum gražiausias šilkas), žiurstas ne kreivo margo rašto dirbtuvės perkaliukas, bet senas tulpėmis kaišytas audinys, kuris iš tolo mirgėjo. Jos balta, plonutės drobės bliuska buvo raudonais užaudiniais papuošta. Įėjus bažnyčion ši moterėlė atsistojo greta dviejų miestietiškų panelių. Mergaitės pradėjo tarp savęs šnabždėtis: „Kad turėčiau tokį sijoną tuojau jį išardyčiau ir užtiesčiau mūsų sofą namie. Kaip gražiai ji atrodytų. Po to padaryčiau keletą spalvotų paduškėlių ant jos padėti. Ir štai tau originalus daiktas! O aš iš to sijono padaryčiau staltiesę ir išsiuvinėčiau kraštus tokiomis tulpėmis, kurios buvo ant jos žiursto, tas būtų taipgi gražu! [...] Miestietiškos panelės mokėjo įkainuoti tikrai gražų dalyką.“ (Šlapelienė 1927: 51–52)

Beje, pasitaikydavo ir visiškai kurioziškų situacijų. Negaliu nepaminėti humoristinės scenos, kurią dailėtyrininkė Jolita Mulevičiūtė pateikia savo monografijoje *Modernizmo link: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940* (Mulevičiūtė 2001: 38). Štai kaunietis Antanas Matulevičius palaikė gana artimus ryšius su Vincu Grybu: susirašinėjo su skulptoriumi kaip jo mokslų Paryžiuje rėmėjas. Nuoširdžiai tikėdamasis dailininko pritarimo, jis 1928 m. laiške su meiliu skrupulingumu nupasakojo, kaip Lietuvos nepriklausomybės dešimtųjų metinių proga išdabinęs savo žmonos parduotuvės vitriną: „raudono popieriaus fone įkomponavęs V. Grybo darbo reljefą – baltą gipsinį Jono Basanavičiaus atvaizdą, jį apkaišęs tautine juosta, apačioje patiesęs liaudišką prijuostę, iš šonų pastatęs dvi tiražinės gamybos statulėles, o aplinkui išdėliojęs duoną, sūrį, sviestą, lašinius, kiaušinius ir obuolius“[59]. Globėjas džiūgaudamas savo triūsu gėrėjosi nepakartojamu vaizdu – „o visgi be galo originalu“! J. Mulevičiūtė atkreipė dėmesį, kad ne visada romantinis susižavėjimas ir aplinkos dekoravimas tautiniais atributais atitikdavo estetinius lūkesčius, nes dažno ekonominę iniciatyvą turinčio asmens požiūris į meną buvo atvirai merkantilinis.

K. Grinius aktyviai dalyvavo tarpukario kultūrinėje veikloje. 1927 m. Lietuvių dailės draugijos surengtoje lietuviškų prijuosčių parodoje Kaune jis viešai pristatė savo prijuosčių rinkinį, kurį per Rusiją ir Prancūziją vėl parsigabeno į Lietuvą. Apie tai bus kalbama kitame „Liaudies kultūros“ leidinyje.

59. Antano Matulevičiaus laiškas Vincui Grybui. Kaunas, 1928 m. vasario 19 d. Iš: VUB RS, F. 109, b. 48, l. 1–2.

SANTRUMPOS:

ČDM = Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus; E – šio muziejaus eksponatų numeris.
ČDM LMS – ČDM Liaudies meno skyrius.
ČDM LMSF – ČDM LMS fototeka.
ČDM ŽMA = ČDM Antano Žmuidzinavičiaus kūrinių ir rinkinių muziejaus archyvas.
Gn = Adelės ir Pauliaus Galaunių namai.
GNA = Gn archyvas; Gnf – Gn istorinės vaizdo medžiagos rinkinys.
GŽ = Anastazijos ir Antano Tamošaičių galerija „Židinys“.
LCVA = Lietuvos centrinis valstybės archyvas.
LDD = Lietuvių dailės draugija.
LDM = Lietuvos dailės muziejus.
LDMA = LDM archyvas.
LDM PGR = LDM XX a. I pusės grafikos rinkinio pagalbinis fondas.
LMD = Lietuvių mokslo draugija.
LLMA = Lietuvos literatūros ir meno archyvas.
LNM = Lietuvos nacionalinis muziejus.
LNMMB RKRS = Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius.
LTMKM = Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus; A, AD – šio muziejaus eksponatų numeriai.
MAVB RS = Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius.
MEK = Krokuvos Severyno Udzielos etnografijos muziejus (lenk. *Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie*); MEK – šio muziejaus eksponatų numeris (Lenkija).
REM = Rusijos etnografijos muziejus Sankt Peterburge (ru. *Российский Этнографический музей*); РЭМ – šio muziejaus eksponatų numeris (Rusija).
VUB RS = Vilniaus universiteto bibliotekos Mokslo ir kultūros paveldo centro Rankraščių skyrius.
BNDM = Baltarusijos nacionalinis dailės muziejus Minske (brus. *Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь*, ru. *Национальный художественный музей РБ*); (НХМ РБ) КП – šio muziejaus eksponatų numeris (Baltarusija).

PUBLIKUOTI ŠALTINIAI:

Antroji lietuvių dailės paroda: Parodos katalogas. Kaunas: Sokolovskio ir Estrino spaustuvė, 1908.
III lietuvių dailės paroda: Parodos katalogas. Vilnius, 1909.
IV Lietuvių dailės paroda: Parodos katalogas. Vilnius: Juozapo Zavadzkio spaustuvė, 1910.
V lietuvių dailės paroda: Parodos katalogas. Vilnius: LDD, 1911.
VI lietuvių dailės paroda: Parodos katalogas. Vilnius, 1912.
VII metinė lietuvių dailės paroda: Parodos katalogas. Vilnius: LDD, 1913.
VIII metinė lietuvių dailės paroda: Parodos katalogas. Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, 1914. Iš: LNMMB RKRS, f. SB 30.
Broga 2001 = *Unė Babickaitė-Graičiūnienė. Atsiminimai. Dienoraštis. Laiškai*, sudarytojas Linas Broga. Vilnius: Scena, 2001.
Broga, Brogienė 2005 = *Laiškai. Amžininkų atsiminimai. Unė Babickaitė-Graičiūnienė*, sudarė Linas Broga, Romana Brogienė. Vilnius: Aidai, 2005.
Galaunė 1970 = Paulius Galaunė. Prijuosčių paroda. Iš: *Dailės ir kultūros baruose*: Straipsnių rinkinys. Vilnius: Vaga, 1970.
Grinius 1967 = Kazys Grinius. Atsiminimai apie Milašių. Iš: *Aidai*. 1967, Nr. 5(201).
Rimantas 1964 = Juozas Rimantas. *Petras Rimša pasakoja*: [Skulptoriaus atsiminimai]. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964.
Pierwsza Litewska Wystawa Sztuk Pięknych w Wilnie: Parodos katalogas. Wilna: A. Syrkina drukarnia, 1907. Iš: LNMMB RKRS, f. 205, vnt. 287.
Žmuidzinavičius 1961 = Antanas Žmuidzinavičius. *Paletė ir gyvenimas*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1961, p. 110.

LITERATŪRA:

Basanavičius 1910 = D-ras Jonas Basanavičius. Apie „tautadailę“ IV-je Lietuvių Dailės Parodoje. Iš: *Viltis*. 1910 m. balandžio 7 d., Nr. 41.
Čepaitienė 1999 = Auksuolė Čepaitienė. Liaudies menas ir tautinio tapatumo kūrimas. Iš: *Primityvumas mene*. Vilnius: Gervelė, 1999, p. 106–131.
Čiurlionienė 1909 = Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė). Tautiškasis skyrius III Lietuvių Dailės Parodoj. Iš: *Viltis*. 1909 m. balandžio 22 d., Nr. 45.
Čiurlionis 1908 = Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Antroji lietuvių dailės paroda. Iš: *Vilniaus žinios*. 1908 m. sausio 30 d. (vasario 12 d.), Nr. 25.
Dankevičiūtė-Brazauskienė 2012 = Dalia Marija Dankevičiūtė-Brazauskienė. Vienos nuotraukos istorija. Iš: *Kultūros barai*. Vilnius, 2012, Nr. 2, p. 81–82.
Galaunė 1927 = Paulius Galaunė. Meno parodos. Priejuosčių paroda. Iš: *Pradai ir žygiai*: Literatūros, meno kritikos žurnalas. Kaunas: Faustas Kirša, 1927, Nr. 1 (9).
Ilgūnas 2000 = Gediminas Ilgūnas. *Kazys Grinius*. Vilnius: Pradai, 2000.
J. A. 1927 = J. A. [Jaroševičius Antanas] Apie lietuviškas prijuostes. Iš: *Lietuva*, 1927 m. sausio 25 d., Nr. 19, p. 5.
Jankevičiūtė 2003 = Giedrė Jankevičiūtė. *Dailė ir valstybė. Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*. Kaunas: M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003.
Jankevičiūtė 2005 = Giedrė Jankevičiūtė. Kryžių ir rūpintojėlių šalis ar moderni Europos valstybė? Lietuva XX amžiaus pirmos pusės tarptautinėse parodose. Iš: *Reprezentacijos iššūkiai*. Vilnius: Tarptautinė dailės kritikų asociacija (AICA), Lietuvos sekcija, 2005, p. 9–15.
Jurginis 1975 = Juozas Jurginis. Lietuvių mokslo draugija [1907–1938]. Iš: *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 8, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1975, p. 37–118.
Jurkuvienė 2008 = Teresė Jurkuvienė. *Lietuvių tautinis kostiumas*. Vilnius: Baltos lankos, 2008.
Kargaudienė 1997 = Aušra Kargaudienė. Joanos ir Kazio Grinių prijuostės ir aprėdai. Iš: *Kauno diena*. Kaunas, 1997 m. vasario 11 d.
Kargaudienė 2003 = Aušra Kargaudienė. Joanos Grinienės ir Kazio Griniaus lietuviškų prijuosčių ir aprėdalų kolekcija (1902–1927). Iš: *Liaudies kultūra*. Vilnius: LLKC, 2003, Nr. 3, p. 52–57.
Keršytė 2003 = Nastazija Keršytė. *Lietuvos muziejai iki 1940 metų: Lietuvos muziejų raida XVI–XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2003.
Knygnešys 1938 = *Knygnešys*, 1864–1904, t. 1, redaktorius Petras Ruseckas. Kaunas, 1938.
Laučkaitė 2000 = Laima Laučkaitė. Paryžius, 1900. Iš: *Naujasis Židinys-Aidai*. Vilnius, 2000, Nr. 9–10, p. 501–503.
Laučkaitė 2002 = Laima Laučkaitė. *Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Baltos lankos, 2002.
Lebednykaitė 2013 = Miglė Lebednykaitė. *Šventadienės prijuostės Lietuvos kultūroje. XIX a.–XX a. pirmoji pusė* (*Festive Aprons in the Lithuanian Culture. 19th Century–Early 20th Century*): Daktaro disertacija, mokslinė vadovė – dr. Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė. Vilnius: VDA, LKTI, 2013.
Lebednykaitė 2013a = Miglė Lebednykaitė. Lietuviškų prijuosčių rinkinys Europos ir Viduržemio jūros šalių civilizacijų muziejuje Marselyje (MuCEM), Prancūzijoje (Collection of Lithuanian Aprons at the Museum of European and Mediterranean Civilisations (MuCEM), in Marseille, France). Iš: *Liaudies kultūra*. Vilnius: LLKC, 2013, Nr. 2 (149), p. 26–47.
Lebednykaitė 2013b = Miglė Lebednykaitė. Lietuviškų prijuosčių rinkinys Krokuvos Severyno Udzielos etnografijos muziejuje (Collection of Lithuanian Aprons at the Seweryn Udziela Ethnographic Museum in Krakow). Iš: *Liaudies kultūra*. Vilnius: LLKC, 2013, Nr. 1 (148), p. 45–57.

Lietuviškų prijuosčių (žiurstų) paroda. Iš: *Lietuvis*, 1927 m. sausio 12 d., p. 3.

Lukoševičius 2004 = Vincentas Lukoševičius. Marijampolės ūkio paroda. Iš: *Pinigų studijos*. Vilnius, 2004, Nr. 3, p. 62–72.

Maceina 1934 = Antanas Maceina. Nacionalizmo pagrindai. Iš: *Židinys*, t. 19. Kaunas: akcinės bendrovės „Žaibas“ spaustuvė, 1934, Nr. 5–6, p. 480–488.

Martišiūtė-Linartienė 2014 = Aušra Martišiūtė-Linartienė. Juozas Vilkutaitis-Keturakis: gyvenimo ir kūrybos kelias. Iš: *Notariatas*. Vilnius: Lietuvos notarų rūmai, 2014, Nr. 17, p. 6–10.

Mokslo Draugijos suvažiavimas. Iš: *Lietuvos žinios*, 1913 m. birželio 15 d. (28), Nr. 70, p. 1.

Mulevičiūtė 2001 = Jolita Mulevičiūtė. *Modernizmo link: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje, 1918–1940*. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2001.

Nendrė 1914 = Nendrė [Marija Lubicz-Zaleska]. Aštuntoji Lietuvių dailės paroda Vilniuje. Iš: *Vairas*, 1914, Nr. 5, p. 2–3; Nr. 6, p. 4–6, Nr. 7, p. 7–8.

Nėnienė, Kumpikaitė, Ragaišė 2013 = Inga Nėnienė, Eglė Kumpikaitė, Audronė Ragaišė. *Audimų raktas. Melanijos Gukovskos kolekcija*: Etnografinis šaltinis ir jo tyrinėjimai. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2013.

Preišegalavičienė 2014 = Lina Preišegalavičienė. Kolekcininko interjeras tarpukario Kaune (1918–1940). Iš: *Pasaulietiniai interjerai: idėja, dekoras, dizainas* (*Secular Interiors: Idea, Décor, Design*), sudarytoja dr. Dalia Klajumienė. Vilnius: VDA leidykla, 2014, p. 250–267.

Rimkus 2007 = Vytenis Rimkus. Liaudies menas ir pirmosios lietuvių dailės parodos. Iš: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 45: Iš šimtmečio perspektyvos. XX a. pradžios Lietuvos dailė, sudarytojas Vidmantas Jankauskas. Vilnius: VDA, 2007, p 19–26.

Šatavičiūtė 2001 = Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė. Dailė žemės ūkio parodose XIX a. pabaigoje–XX a. I pusėje. Iš: *Menotyra*. Vilnius: LMA, 2001, Nr. 4 (25), p. 23–28.

Šatavičiūtė 2002 = Lijana Šatavičiūtė. Tautinio stiliaus stereotipai tarpukario Lietuvos interjeruose. Iš: *Menotyra*. Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 2002, Nr. 3 (28), p. 51–57.

Šatavičiūtė 2005 = Lijana Šatavičiūtė. Užnemunės ornamentų atgimimas profesionaliojoje dailėje. Antano Tamošaičio kūryba. Iš: *Užnemunė: visuomenė ir davasinio gyvenimo procesai*, sudarytoja Skirmantė Smilingytė-Žeimienė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005, p. 334–335.

Šatavičiūtė 2007 = Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė. Lietuvių dailės parodos ir tautiškumo paieškos XX a. pradžios dailiuosiuose amatuose. Iš: *Metraštis*, t. 12. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2007, p. 62–76.

Šatavičiūtė 2010 = Lijana Šatavičiūtė. Vilniaus dailieji amatai XX a. pirmojoje pusėje. Iš: *Acta Academia Artium Vilnensis*, t. 57: *Meninis Vilnius: įtakos ir įvaizdžiai* (Artistic Vilnius: Influences and Images), sudarytoja Rūta Janonienė. Vilnius: VDA leidykla, 2010, p. 169–189.

Šatavičiūtė 2014 = Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė. Liaudies tekstilės raštų interpretacijos XX a. pirmosios pusės dekoratyvinėje Lietuvos dailėje. Iš: *Ornamentas: XVI–XX a. I pusės paveldo tyrimai*: Mokslo straipsnių rinkinys, sudarytoja Aleksandra Aleksandravičiūtė. Vilnius: LKTI, 2014, p. 379–402.

Šatavičiūtė 2014a = Lijana Šatavičiūtė. Gyvenamieji tarpukario interjerai: tarp idealo ir galimybių. Iš: *Pasaulietiniai interjerai: idėja, dekoras, dizainas* (*Secular Interiors: Idea, Décor, Design*), sudarytoja dr. Dalia Klajumienė. Vilnius: VDA leidykla, 2014, p. 217–235.

Savickienė, Kargaudienė 1994 = Janina Savickienė, Aušra Kargaudienė. Kaišytinės prijuostės iš kapsių ir zanavykių skrynių. Iš: *Liaudies kultūra*. Vilnius: LLKC, 1994, Nr. 4, p. 34–38.

SL 2009 = *Senoji Lietuva: paroda Lietuvos nacionaliniame muziejuje, 2009 09 17–2009 11 30*: Katalogas. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, Rusijos etnografijos muziejus. Koncepcijos autoriai Olga Fišman, Birutė Kulnytė, Elvyda Lazauskaitė. Vilnius–Sankt Peterburgas [i. e. Vilnius]: LNM, 2009.

Šlapelienė 1927 = Laura Šlapelienė. Kur mūsų moterų menas? Iš: *Moteris*, 1927 m. balandis, Nr. 4, p. 50–52.

Tarasenka 1928 = Petras Tarasenka. *Lietuvos archeologijos medžiaga / Materialien für litauishe Archeologie*. Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos leidinys, 1928, Nr. 147.

Totoraitis 1907 = Dr. J. Totoraitis. Įspūdžiai iš pirmosios lietuvių dailės parodos. Iš: *Šaltinis*. 1907, Nr. 23, p. 356–358.

Trinka 1935 = Vladas Trinka. Medžiaga lietuvių tautiniams rūbams pažinti (Gargždų vls., Kretingos apskr.). Užr. Jonelaičių mokytojas V. Trinka. Iš: *Gimtasai kraštas*. Šiauliai: Šiaulių kraštotyros draugija, red. Peliksas Bugailiškis, 1935, Nr. 5, Sausis–Kovas, p. 225–229.

 Yčas 1913 = Martynas Yčas. Lietuvių dailės draugijos skyrius antrojoj rusų mažuomenės dalykų Peterburgo parodoj. Iš: *Viltis*. 1913 m. gegužės 15 d. (28), Nr. 55, p. 1.

PRIEIGOS PER INTERNETĄ:

Paroda, skirta Kazio Griniaus jubiliejui paminėti. Parengė Saulius Žilys, Rūta Kazlaukienė. Iš: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*. Prieiga per internetą: http://www.mab.lt/lt/naujienos/1607. [Žiūrėta 2016 m. vasario 20 d.].

Virtuali paroda „Lietuvių dailės atgimimo šimtmetis“, skirta pirmosios lietuvių dailės parodos atidarymo ir LDD įkūrimo šimtmečiui. Iš: *LDM*. Prieiga per internetą: *http://old.ldm.lt/LDM_naujos_parodos/Pirmoji_paroda_virt.htm.* [Žiūrėta 2016 04 01].

Liaudies meno lobiai – Vincės Jonuškaitės-Zaunienės kolekcija. Prieiga per internetą: http://vdkm.limis.lt/virtualios-parodos/-/virtualExhibitions/view/98310?s_tab=&listDisplayMode=simple&backUrl=&page=2&rowsOnPage=0. [Žiūrėta 2016 02 19].

From the history of Lithuanian ethnographic museum collections. The collection of Kazys Grinius (1866−1950)

Miglė LEBEDNYKAITĖ

In commemorating the 150th birth anniversary of Kazys Grinius – the third president of the Republic of Lithuania, sixth prime minister, public figure, collector – his relationship with folk art is discussed, the history of his collection of Lithuanian aprons is presented. The article reveals the origin of the popularity of holiday aprons in the first decades of the 20th c., how they became a piece of folk art valued by the cultured people of the time and were a collector's item, a certain benchmark of art, representing Lithuania's national style. Holiday aprons were equated to professional pieces of applied art. Folk art exhibitions are presented; as of 2012 they have been organised outside of Lithuania's borders.

Vilniaus dailės akademija
Maironio g. 6, Vilnius, LT-01203
E. paštas: *lebednykaite_migle@yahoo.com*

Gauta 2016-04-05, įteikta spaudai 2016-06-20

Medvilionių dvaras: nuo bajorkaimio iki kultūros židinio

Ernestas VASILIAUSKAS

Šiame straipsnyje pristatoma vieno įdomesnių Šiaurės Lietuvos dvarų – Medvilionių (Madvilionių) istorija. Išlikę duomenys atskleidžia ilgą šio dvaro raidą – nuo bajorkaimio iki dvaro, kuris XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje buvo svarbus kultūros ir švietimo židinys. 1992 m. uždarius jame veikusią mokyklą neprižiūrimas pastatas dėl aplinkos poveikio ir piktavalių savivalės sparčiai nyko. Nepaisant to, kad dvaro sodybos pastatas šiuo metu avarinės būklės, 2015 m. vietos valdžios netgi ketintas nugriauti[1], kultūros žmonių jis yra mėgstamas, čia tebėra gyva prieš šimtmetį įsižiebusi tautinės kultūros, teatro, švietimo dvasia: vyksta poezijos skaitymai, teatrų pasirodymai, dvarų kultūros žaidimai, knygnešystės stovyklos, žygiai, koncertai, konferencijos. Tačiau ar dvarvietei, kaip kultūrinės atminties vietai, išsaugoti to pakanka?

Prasminiai žodžiai: Medvilionių dvaras, Madvilioniai, von Goesai, Šiaurės Lietuva.

Tyrimui pasitelkti šie archyvai: Šiaulių „Aušros“ muziejaus (paseniūnio Nagurskio 1724 m. susirašinėjimas su Hermanu von Goesu dėl pabėgusio baudžiauninko grąžinimo[2], 1910 m. Medvilionių dvaro nuotraukos), Pakruojo krašto „Žiemgalos“ muziejaus Žeimelyje (Daugėlų XX a. trečiojo dešimtmečio nuotraukos), Kupiškio etnografijos muziejaus (Mikalinos Glemžaitės nuotraukos). Taip pat naudotasi Lietuvos valstybės istorijos archyvu (1775, 1790 m. dūmų, 1848 ir 1868 m. žemvaldžių sąrašai, 1860 m. mažamečių Nagorskių globos dokumentai, Medvilionių dvaro 1888–1890 m. įkeitimo Vilniaus žemės bankui dokumentai, 1820 m. Kriukų parapijos vizitacijos bei kt.), Mokslų akademijos biblioteka (atsiminimai, laiškai, genealoginiai duomenys)[3], Lietuvos centriniu valstybės archyvu (1921–1925 m. Goesų sklypų planai), Lietuvos literatūros ir meno archyvu (Lietuvių dailės draugijos archyvas[4]), Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštynu (Medvilionių pradinės mokyklos 1976 m. nuotraukos), Joniškio r. sav. J. Avyžiaus viešosios bibliotekos Kraštotyros skyriaus rankraštynu, Pašvitinio, Kriukų[5] ir Joniškio[6] RKB archyvais (metrikų knygos, parapijiečių sąrašai – saugomi LVIA ar konkrečių bažnyčių archyvuose) bei kt.

Medvilionių dvarininkų Stanislovo ir Teresės von Goesų švietėjiška, kultūrinė veikla nagrinėta Gedimino Samulionio (Samulionis 1999: 109), mokytojų Stasės Venislovienės ir Daivos Lukienės (Venislovienė, Lukienė 1999: 48–50), bibliotekininkės Eglės Šukienės (Šukienė 2000; Šukienė 2003: 50–51; Šukienė 2004; Šukienė 2004a: 33–39), istorikės Vidos Girininkienės (Girininkienė 2016: 29–31; Girininkienė 2016a: 25; Girininkienė 2016b: 24–27). Kriukų apylinkių švietimo istorija – mokytojos Stasės Sinkevičienės (Sinkevičienė 2012). Dvaro sodybos parkas glaustai apžvelgtas parkotyrininko Kęstučio Labanausko (Labanauskas 2004: 155), Medvilionių kaimo ir dvaro istorija – istoriko Kazio Misiaus (Misius 2011: 85), kraštotyrininko Aleksandro Šimoliūno (Šimoliūnas 2013: 64–65) ir kt. Nemažai informacijos teikia to meto periodika[7], Pe-

1. 1992 m. uždarius pradžios mokyklą jis buvo nuniokotas, 2013 m. jis teismo pripažintas bešeimininkiu, o 2015 m. gegužės 21 d. Joniškio r. savivaldybės buvo priimtas sprendimas pastatą nugriauti, tačiau sprendimas atšauktas 2015 m. gruodžio 22 d., o 2016 m. vasario 10 d. jis įtrauktas į Kultūros vertybių registrą. Unikalus kodas – 39375, komplekso dalys – Madvilionių dvaro sodybos fragmentų dvarininko namas (39376) ir Madvilionių dvaro sodybos fragmentų namas (39377)
2. ŠAM, I-R 9240, 9241, 9243, 9252.
3. MAB, f. 37-11505–11507; 11509–11516 (Lietuvių inteligentijos A. Smetonos, P. Višinskio, dailininko A. Varno, Liudo Giros ir kt. laiškai S. Goesui bei T. Goesaitei, 1905–1911 m., 25 lap.); f. 12-4812. Žr. (Petkevičiūtė 1974: 29–30).
4. LLMA, f. 33
5. LVIA, f. 1198
6. RKB (LVIA, f. 1196)
7. *Rygos garsas,* 1909-10-24, Nr. 32, p. 3*; Lietuvos žinios,* 1911-02-01, p. 1*;* 1911-08-27(09-09), Nr. 99, p. 1–3; (Petkevičaitė 1924: 1–2); (Šalčius 1916); (Šalčius 1937: 6); (Sruogienė 1974: 25–45) (sudarytoje M. Šalčiaus bibliografijoje šių pozicijų nėra – žr.: Turčinavičienė 2000). Išsamesnę bibliografiją žr.: Šukienė 2004: 55–58.

Medvilionių dvaro gyvenamasis pastatas. 2016 m. *Ernesto Vasiliausko nuotrauka*.

likso Bugailiškio atsiminimai (Bugailiškis 1994: 154, 156,193, 258) ir kt.

Goesai – sena Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystės vokiečių kilmės baronų giminė, kurios pradininku Kurše laikomas Eberhardas von Goesas (apie 1540–1551 m., žmona Elisabeth von Doenhoff)[8], o Livonijoje ji žinoma nuo XIV–XV a. (Grawrok-Goes 2003: 48–49). Šiai linijai oficialiai pagal to meto tvarką priskirti Švedijos (nuo 1672 m.) ir Lietuvos (apie 1800 m., pradininkas Evaldas, Hermano sūnus) von Goesai (LVVA)[9]. Herbe – skyde, geltoname fone vaizduojamas ožio ragas (Klingspor 1882: 76).

Lietuvoje žinių apie juos turime nuo 1800 metų – Pašvitinio RKB archyve rasto įrašo apie Evaldui von Goesui ir Marijonai Daunoravičiūtei[10] gimusius vaikus Joną Martyną (1800-11-09, Miciūnuose), Baltramiejų Kajetoną (1802-08-07, Pociūnuose), Ferdinandą Teofilių (1804-06-04, Pamūšyje), Juozapą Nikodemą (1805-12-25, Pociūnuose). Vyriausi sūnūs Jonas ir Baltramiejus liko Pociūnų-Mišeikių bajorkaimiuose (jų palikuonys čia gyvena iki šiol[11], LCVA išliko Pociūnų ir Mišeikių akalicų 1914 m. valdų planai su pažymėtomis Goesų valdomis, kaimo kapinėmis[12]), jauniausias Juozapas persikėlė į Joniškį (1825 m. lapkričio 24 d. vedė Julijoną Pervainaitę). Pasak kai kurių tyrėjų (P. Bugailiškis ir kt.), Kuršo–Švedijos–Lietuvos (nuo XVI a.) Goesų linija yra susijusi su Portugalijos–Flandrijos–Austrijos Goesais (nuo XIII–XVI a.), tačiau šiam teiginiui patvirtinti ar paneigti reikalingi papildomi genealoginiai ir istoriniai tyrinėjimai.

Dvaro sodybos statiniai, architektūra

Medvilionių dvaras yra Joniškio r. sav., Kriukų sen. Šiuo metu dvaro sodyboje, 2 ha plote, išliko 9 pastatai: gyvenamasis namas, medinis vasarnamis, kalvė, kumetynas, arklidė, karvidė, klojimas, sargo namelis ir kt. Dvaro parkas – sunykęs, jame užaugę savaiminiai medžiai. Išlikę dvaro sodybos pastatai statyti Stanislovo von Goe-

8. LVVA, f. 640, ap. 1, b. 2364 (Kurzemes bruņniecības arhīvs. Goes Adelsbeweise etc. Des kurl. Adels).
9. Latvijos valstybės istorijos archyve saugomi įvairūs XVI–XIX a. dokumentai (LVVA, f. 1100, ap. 13, b. 597, b. 598–602. (Muižnieku dzimtu dokumenti (kolekcija) Gesu dzimta).), XIX a. sudarytos genealoginės lentelės (LVVA, f. 640, ap. 3, b. 101 (Kurzemes muižniecības ģenealoģiskas tabulas: Goes), Lietuvos atšakos kilmės dokumentai) LVVA, f. 640, ap. 1, b. 2364 (Kurzemes bruņniecības arhīvs. Goes Adelsbeweise etc. Des kurl. Adels).
10. 1790 m. Upytės pavietų dūmų registre Pociūnų akalicoje (Okolica Pacuny) tarp 14 dūmų minimas savininkas Bonaventūra Daunoravičius. Išvardinti B. Daunoravičiaus, Tado Staškevičiaus, Juozapo Pleijerio, Jono Surinto, Ignoto Pleierio, Andriaus Klebako, Andriaus Surinto, Mykolo Pleijerio, Jokūbo Stadnieko, Nikodemo Časino, Juozapo Beinoravičiaus, Andriaus Survilos, Karolio Jackevičiaus Jono Elzbūto dūmai (LVIA, f. 11, ap., 1, b. 707 (SA-3370), l. 9).
11. Žr. (Vencevičius 2014: 658–670).
12. LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 748, 778.

so laikais, tikriausiai po 1890 m. (kituose šaltiniuose nurodomi 1885 m., žr. žemiau). Tai nevienalaikiai pastatai. Dvaro sodybos molinis fachverkinis gyvenamasis namas – Kuršo gubernijai ir Šiaurės Lietuvai būdingos architektūros, stačiakampio plano. Namas vieno aukšto su pastoge, šiaurinio fasado priestatu ir rūsiu po šiaurvakarine statinio dalimi. Iki XX a. pab. pagrindinio korpuso vakariniame fasade buvo karkasinės konstrukcijos medinis prieangis, dengtas dvišlaičiu stogu, su tvorele, gausiai puoštas drožiniais. Stogas – dvišlaitis, dengtas skarda, pietinis jo fasadas – pusvalminis, Pamatas – su skelto akmens mūro cokoliu; sienos – molio; šiaurinio ir pietinio fasadų skydų fachverko konstrukcijos, sudarytos iš medinių rąstų karkaso su molio užpildu, rūsio mūro lėkštas cilindrinis skliautas, lubų apdaila – medinių vožtinių lentų. Daugiau nei 125 metus atlaikiusios sienos ir stogo konstrukcija byloja apie jį stačiusio meistro profesionalumą (iki šiol jo tapatybė nenustatyta).

Dvaro istorija

Pirmasis iki šiol žinomas jo paminėjimas siekia 1775 m., kai Upytės pavieto dūmų surašyme buvo paminėtas Madvilionių bajorkaimis – *akalica* (*Okolica Madwiłani*), kuriame surašyti 2 dūmai (savininkai nenurodyti), o gretimame Lieporų bajorkaimyje (*Okolica Lepary*) – 3 dūmai[13]. Tikrinant Kriukų RKB gimimo, santuokos ir mirties metrikų knygą (1763–1799 m.) toks vietovardis neaptiktas, bet dažni gretimo Lieporų bajorkaimio įrašai su Leparskių pavarde. 1725 m. Pašvitinio parapijos inventoriuje išvardytų kaimų sąraše nėra minimas nei Lieporų bajorkaimis, nei Medvilioniai[14]. Šią gyvenvietę (*Okolica Mendwelany*) randame 1790 m. Upytės pavieto dūmų surašyme, kur surašyti 2 dūmai, priklausę Pranciškui Gosickui ir Dominykui Buivydui. Palyginimui Lieporų bajorkaimyje surašyta 11 dūmų (Jurgio Sabanskio, Onos Lieparskienės, Mykolo Gosicko, Rafaelio Kojalavičiaus, Rafaelio ir Juozapo Minginų, Juozapo Sadtkovskio (Satkausko), Jonas Gierlaukio, Martyno ir Vaitiekaus Leparskių, Jurgio Butkevičiaus)[15]. 1820 m. Žemaičių vyskupystės Joniškio dekanato parapijų vizitacijoje Kriukų parapijoje minimas Medvilionių vienkiemis (apyrubis) (*Obręb Medwilany*) su 1 dūmu (visi 11 priėję išpažinties) ir Lieporų *akalica* (*Okolica Lepary*) su 10 dūmų (70 priėję išpažinties, o 25 – ne)[16]. 1848 m. Panevėžio apskr. dvarų surašyme paminėta Medvilionių *akalica* (*ок. Медвиланы*), kurio savininke nurodyta velionio Stanislovo Nagorskio žmona Emerencija. Dvaras tuomet apėmė 90 dešimtinių žemės, surašyti 8 reviziniai valstiečiai[17]. Palyginimui, 1848 m. surašant Šiaulių aps. dvarus, gretimoje Lieporų *akalicoje* buvo surašyti bajorų Servatijaus Gosicko (60 dešimtinių, 7 valstiečiai), Gravrogkienės (30 dešimtinių, 7 valstiečiai), Jono Satkovskio (32 dešimtinės, 2 valstiečiai), Vincento Mingino (30 dešimtinių, 4 valstiečiai)[18] ūkiai bei to paties pavadinimo Karolio Brašo ir Aleksandro von Grothuso stambesni dvarai.

LVIA saugomas minėtosios Emerencijos Nagorskienės nepilnamečių vaikų 1860–1861 m. globos reikalų byla, kurioje minimas Medvilionių dvaro nuomininkas ir globėjas 1855–1857 m., velionis titulinis patarėjas Danilas Karženauskas: jis globotiniams negrąžinęs 50 sidabro rublių skolos. Minimi ir ankstesni Medvilionių palivarko pusės savininkai Ignas ir Pelanija Novalinskai, kuriems jis atiteko pagal 1843 m. Buivydo testamentą, o šie jį su neišmokėta 700 rub. suma (vėliau skola išaugo iki 2250 rub.) 1845 m. pardavė Stanislovui Nagorskiui (I. Novalinskas 1860 m. už nesumokėtas skolas įšaldė mažamečių Nagorskių pinigus –158 rub. 25 ¾ kap.). Kauno gubernijos valdyba 1861 m. nusprendė Nagorskių Medvilionių palivarką parduoti viešame aukcione ir už gautas pajamas padengti susikaupusią 492 rublių ir 2 ½ kapeikų skolą[19]. Šias pavardes randame 1849–1864 m. Kriukų RKB gimimo metrikų knygose (LVIA, f. 1198, ap. 1, b. 22–23). Jose minimi Medvilionyse gimę šių ir kitų bajorų vaikai: Igno ir Pelagijos Eidynaitės Novalinskų – Scholastika (1849 m.), Mykolas (1851 m., krikšto tėvai Valentinas Karženauskas ir Leontina Mykolo Cerpinsko žmona), Igno ir Teofilės Pačkočėnaitės Chržčionavičių – Ona (1861 m., krikšto tėvai Jonas Satkovskis su Vincento žmona Ona) bei Juozapo ir Grasildos Sabanskytės Karženauskų – Aleksandras (1859 m., krikšto tėvai baronas Aleksandras von Grothusas ir Juozapota Kozlovskaitė), Edvardas (1861 m.). O 1849–1886 m. jungtuvių knygoje (LVIA, f. 1198, ap. 1, b. 21) minimi 1858 m. susituokę Aleksandras Karženauskas ir Veronika Šiškevičiūtė iš Medvilionių (vėliau, 1863 m., nu-

13. LVIA, SA-18617, l. 47.
14. LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 424, l. 8.
15. LVIA, f. 11, ap. 1, b. 707, l. 9.
16. LVIA, f. 669, ap. 2, b. 223, l. 151v.
17. LVIA, f. 378, BS-1848, b. 2119, l. 657–658.
18. LVIA, f. 378, BS-1848, b. 2118, l. 147, 726, 730, 898.
19. LVIA, f. 708, ap. 2, b. 3286.

1865 m. Kauno gubernijos žemėlapio X-3 lapo fragmentas su Kriukų, Nociūnų (Žeimelio) valsčių dvarais.

rodoma, kad Joniškio bažnyčioje pakrikštyta jų dukra Liudvika, tuomet jie gyveno Nociūnų kaime), 1860 m. susituokę Pranciškus Budzinauskas ir Eleonora Sabaliauskaitė – abu iš Medvilionių dvaro. 1858 m. Medvilioniai (*Модвиляны*) įvardinti kaip dvaras, 1860 m. – kaip vienkiemis, o 1861 m. – kaip kaimas. Tikrintuose 1849–1861 m. įrašuose fiksuoti vos dviejų valstiečių vaikų gimimai, matyt, Medvilioniuose gyveno keletas samdomų laisvųjų valstiečių šeimų.

Bajorystę pasitvirtinusių 1798–1817 m. Vilniaus gubernijos bajoriškų giminių abėcėlinėje rodyklėje Upytės paviete 1798 m. randame Buivydų (herbas *Dolęnga*), Gosickų šeimas (herbas *Kiviel*)[20]. Karženauskai (Korzeniowski, herbas *Waga*) – sena LDK giminė, žinoma nuo XVI a. (Niesieskiegi 1840: 260–261). Tame pačiame 1798–1817 m. registre 1804–1806 m. Karženauskus (Korzeniewski) (herbai *Leliwa*, *Natęncz*)[21] randame Braslavo, Kauno, Vilniaus apskrityse, 1667 m. Žemaitijos padūmės tarifų surašyme dviejų Karženauskų (Korzeniewski, Korzeniowski), Martyno Adomo ir Vaclovo, dūmai be pavaldinių minimi Karšuvos ir Patumšių paviete, jie turėjo herbus *Leliwa*, *Natęncz, Waga* (Błaszczyk 2014: 216–217). Apie Novalinskų, Nagorskių, Budzinauskų herbus duomenų kol kas neaptikta. Išsamesnį vaizdą apie kai kurias šiame tekste minimas šeimas (Leparskių, Minginų, Karženauskų, Chržčonovičių ir kt.) padeda susidaryti LVIA saugomos genealoginės lentelės, skelbiamos 1832 m. pasitvirtinusiųjų bajorystę sąvaduose[22]. Medvilionių dvarelį randame ir 1868 m. Panevėžio apskrities lenkų kilmės žemvaldžių sąraše („владелец Иосифь Гоес, Медвиланы, 61 десятина удобной земли, 25 десятин леса“)[23] bei XIX a. pabaigos – XX a. pradžios statistiniuose leidiniuose. 1881 m. Kauno gubernijos žemvaldžių sąraše nurodyta, kad Medvilionių (*Медвиланы*) dvarą (Panevėžio apskr., Nociūnų vls.) S. Goesas paveldėjo 1877 m. Jis apėmė 82 dešimtines geros žemės, 4 – pievų, 22 – miško, dvaro reikalus tvarkė savininkas (*Алфавитный список* 1881). 1902 m. Kauno gubernijos vietovių registre nurodoma, kad Medvilionių (*Медвиланы*) dvare (Panevėžio apskr., Nociūnų vls.) tuomet gyveno 19 gyventojų, nuo apskrities centro jis nutolęs per 79 varstus, o nuo valsčiaus centro – 6 varstus. Lieporų bajorkaimyje gyveno 98 gyventojai (*Алфавитный список* 1903: 318, 403).

20. LVIA, f. 391, ap. 6, b. 7, l. 4, 37 (Bajorystę patvirtinusių 1798–1817 metais Vilniaus gubernijos bajoriškų giminių abėcėlinė rodyklė).
21. LVIA, f. 391, ap. 6, b. 7, l. 63v, 65, 66.
22. LVIA, f. 708, ap. 2, b. 1192, l. 135–136, 204–209, 430–431, 542–543.
23. LVIA, f. 378, BS, 1868, b. 3457, l. 26v.

Medvilionių bajorkaimio planas. 1869 m. *Sudarė A. Pervainis*.

Taigi, šiuose dokumentuose nurodoma dvaro administracinė priklausomybė Panevėžio apskričiai, Nociūnų valsčiui. Palyginimui – gretima Lieporų akalica priklausė jau Šiaulių apskričiai (1868 m. Servatijus Gosickis valdė 34,5 deš. dirbamos žemės ir 2 deš. miško, Mykolas Gosickis – 34,5 ir 2 deš. (l. 23), Dominykas Kojelavičius – 27,5 ir 1 deš. (l. 44), Vincentas Minginas – 25,5 ir 1 deš., Julija Mingilienė – 34,5 ir 2 deš. (l. 60), Baltramiejus Stanevičius – 11 deš., Ona Stanevičienė – 23 ir 1 deš., Jonas Satkovskis – 28,5 ir 1 deš., Ipolitas Stankevičius – 23 ir 1 deš. (l. 91))[24].

1843 m. Šiaulių apskrities žemėlapyje šioje vietoje pažymėti tik Lieporų bajorkaimis, dvarai su valdomis[25]. 1865 m. Kauno gubernijos 3 varstų žemėlapyje (X-3 lapas) pateiktas išsamesnis vaizdas – Lieporų bajorkaimis (*Ок. Лепары*) su 10 sodybų, o greta – Medvilioniai (*Ок. Модвиланы*) su 2 sodybomis.

LVIA išlikęs 1869 m. matininko A. Pervainio[26] sudarytas detalus Medvilionių (*Медвиляны*) bajorkaimio planas su išdėstytais pastatais, ariama žeme (47,12 deš.), pievomis (12,15 deš.), miškais (22,102 deš.), sodyba (2,14 deš.), keliais (1,3 deš.), vandenimis (0,24 deš.)[27]. (Informacijos, kaip galėjo atrodyti Kriukų vls. mediniai dvareliai, suteikia XX a. pirmosios pusės ikonografija. Pavyzdžiui, Lenkų architektūros parodoje 1916 m. eksponuota Kriukų apylinkių dvarelio (tuometiniame Kriukų vls. buvo tik vienas Lieporų bajorkaimis) nuotrauka iš T. Pyczo rinkinių (*Materiały...* 2016: 184) ar Stasio Gosicko (jo senelė buvo Julija Goesaitė (g. 1851 m.)) gyvenamasis namas Lieporų bajorkaimyje (Šimoliūnas 2013: 63).

Pasak istoriko Zigmo Kiaupos, tyrinėjusio 1733–1795 m. laikotarpį, bajorkaimiuose, vadinamosiose *akalicose* (*okolica*), gyvenančių smulkiųjų bajorų sodybos mažai kuo skyrėsi nuo valstiečių kiemų. Tik jos būdavo laisvai išsimėčiusios bajorkaimio erdvėje, kartais tai buvę plačiai išsimėtę viensėdžiai. Šie dūmai – tai bajorų, kurie neturi valstiečių ir dažniausiai patys dirba žemę, vadinamųjų plikbajorių, sodybos. Jų ir valstiečių kasdienybė, sodybos ir gyvenamoji aplinka mažai kuo skyrėsi. Kai kurių tokių bajorų žemės buvo įsiterpusios į didesnę valdą, kiti gyveno bajorkaimiuose ar viensėdžiuose, vadinamuosiuose užusieniuose (*zaścianek*). Tokiame bajorkaimyje susitelkdavo iki 10 sodybų, jo išvaizda primindavo valstiečių gyvenamąjį kupetinį kaimą (Kiaupa 2012: 162, 233).

Žinoma, kad 1864 m. Medvilionių bajorkaimį (jame buvo 2 sklypai) su 90 dešimtinių dydžio valda, gyvenamaisiais ir ūkiniais pastatais iš varžytinių nusipirko Joniškyje gyvenęs aktyvus miesto visuomenės ir politikos veikėjas Juozapas Nikodemas von Goesas, Evaldo (1805–1877). Jis Joniškyje jau valdė 3 ariamos žemės sklypus Žemaičių skersgatvyje, Inflantų gatvės laukuose nuo miesto pusės (9 dešimtinės, įsigyta 1847 m. iš kolegijos patarėjo Daujoto), be antrosios žmonos Brigitos Čepulevičiūtės nuosavybės (sodybos su pastatais Šiaulių g.), jis turėjo gyvenamąjį namą su kitais ūkiniais pastatais ir sklypu toje pačioje gatvėje, tarp Mikutavičiaus sklypo ir kelio į Kepalių dvarą. Taip pat turėjo ariamosios žemės vadinamuosiuose Šiaulių ir Upytės

24. LVIA, f. 378, ap. 76, b. 3455 (*Kauno gubernijos Šiaulių apskrities lenkų kilmės žemvaldžių sąrašas*. 1868-10-25).
25. LVIA, f. 526, ap. 7, b. 5444.
26. Andriaus ir Teresės Pervainių kapas su akmeniniu kryžiumi yra Kalnelio kapinių į PV nuo koplyčios.
27. LVIA, f. 544, ap. 1, b. 4377, l. 1.

Kriukų valsčiaus dvarelis XX a. pradžioje (*Materyały...* 2016: 184).

laukuose (41 dešimtinė), prie Šiaulių gatvės (1 margas) ir tarp Tado Mikutavičiaus ir Kajetono Bytauto sklypų (1/3 dešimtinės), kuri buvo paveldėta pagal pirmosios žmonos Julijonos Pervainaitės 1843 m. spalio 20 d. testamentą[28]. 1868 m. Kauno gubernijos Šiaulių apskrities lenkų kilmės žemvaldžių sąraše nurodoma, kad J. von Goesas valdė 50,5 dešimtinių dydžio valdas Joniškio mieste[29]. Pagal 1873 m. lapkričio 1 d. tėvo sudarytą testamentą, kuris buvo užregistruotas Kauno civiliniame ir baudžiamajame teisme 1878 m., viską paveldėjo vienintelis sūnus Stanislovas Juozapas von Goesas (1844–1916): 3 sklypus Joniškyje (50 dešimtinių) ir 2 sklypus Medvilionyse (*Монтвиланы, Медвиланы*) (90 dešimtinių), iš viso – 140 dešimtinių, su gyvenamaisiais ir ūkiniais pastatais, 4000 rublių, kilnojamą turtą ir gyvulius už 500 sidabro rublių. Stanislovas buvo įpareigotas 4 seserims – Julijonai, Teresei, Brigitai, Viktorijai – paskirstyti kraičio po 1/14 turto, t. y. po 1500 sidabro rublių, po 10 stambių ir smulkių gyvulių – 100 rublių vertės, po arklį – 80 rublių vertės, taip pat jas išlaikyti ir skirti pastogę, kol jos ištekės, o visas kitas kilnojamas turtas liko jam. Dukroms iš pirmosios santuokos Veronikai Leparskienei ir Konstancijai Čepulevičienei (pagal antrąją santuoką – Simonavičienei), kurios buvo gavusios kraitį (jis užregistruotas 1853 m. Šiaulių miesto rotušėje), nepaliekama nieko, o antrajai žmonai Brigitai, kaip gerai motinai, pavesta rūpintis ūkiu už atitinkamą išlaikymą[30].

Pagal šį testamentą ir Joniškio RKB archyve saugomus 1839–1840, 1853 m. parapijiečių sąrašus (1839–1840 m. sodyba nurodyta Šiaulių g., 1853 m. – Upytės skg., taip pat nurodyti testamente minimi kaimynai Mikutavičiai Upytės skg. ir Bytautai – Šiaulių g.), galima lokalizuoti von Goesų (buv. Pervainių) sodybą Joniškyje – ji buvo dabartinėje V. Kudirkos g., prie Šiaulių Senosios ir Pašvitinio g. sankryžos. Štai 1865 m. Kauno gubernijos 3 varstų žemėlapyje (X-3 lapas), – dabartinės V. Kudirkos g. 67 vietoje matyti atitraukta nuo gatvės sodyba. Labai tikėtina, kad tai ir buvo von Goesų namai.

LCVA saugomi 1921 ir 1925 m. Joniškio užmiesčio valdų planai. 1921 m. pažymėtos Stasio Goeso įpėdinių Antano ir Julijono Gravrogkų bei Jadvygos Gosickienės, Marijos Misiūnienės valdos (pastaroji vėliau raudonu rašalu nubraukta ir pažymėta Antano ir Juliaus Gravrogkų valda Nr. 204) (51,7164 ha)[31]. 1925 m. plane pažymėtos Goeso valdos Joniškio mieste Žemaičių g. ir prie Sabačiūnų, Šlapakių kaimų (51,4638 ha)[32]. Abiejuose planuose nebėra valdos su sodyba dab. V. Kudirkos g., Livonijos g. Matyt jos kaž-

28. LVIA, f. 544, ap. 1, b. 4377, l. 37.
29. LVIA, f. 378, ap. 76, b. 3455 (Kauno gubernijos Šiaulių apskrities lenkų kilmės žemvaldžių sąrašas. 1868-10-25), l. 26v.
30. LVIA, f. 544, ap. 1, b. 4377, l. 38.
31. LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 13/114, l. 4, 5, 7.
32. LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 13/150; b. 114, l. 4, 7.

kuriuo metu parduotos. Apie 1910 m. S. von Goesas padovanojo 2,2 dešimtinių (1 dešimtinė – 1,0925 ha) dydžio sklypą (pažymėtas 1925 m. plane) Joniškio mokyklai statyti (dabar tai Joniškio „Aušros“ gimnazija), o seserys Teresė ir Viktorija Goesaitės – žemės sklypą Medvilionių pradžios mokyklai. 1923 m. Medvilionių valdos planas (94,069 ha) su dovanotu sklypu pradžios mokyklai saugomas LCVA[33].

Išliko 1888 m. Medvilionių valdų įkeitimo Vilniaus žemės bankui aprašas: sodyba užėmė 2,58 dešimtinių, ariama žemė – 47,5, pievos – 12,62 (viso 62,7), vandenys – 0,1, bloga žemė – 1,12, miško – 22,42, iš viso – 86,34 dešimtinių. Minimi drenažo kanalai. Tuo metu laikyta 37 stambių ir 30 smulkių galvijų, derliaus vidutiniškai gauta: kviečių – 10, rugių – 9, miežių – 12, avižų – 7–8 pūdų (nuo kokio žemės vieneto skaičiuojama, nenurodyta – aut. past.), miškas buvęs 15–35 metų amžiaus, geros būklės, augo drebulės, beržai, uosiai ir kt. Tuomet Joniškio turguje kviečių pūdas vidutiniškai kainavo 1 rublį, rugių – 0,6, vyrui už darbo dieną mokėta 0,45 rublio, moteriai – 0,35. Surašyti pastatai: gyvenamasis medinis pastatas, akmeniniais pamatais, dengtas šiaudais, ?, klėtis, dengta gontais, kita dengta šiaudais, ?, daržinė, tvartas, darbininkų namas (visi be pamatų, mediniai, dengti šiaudais). Dvaras įvertintas 7334 rublių suma. Tais metais gauta 354,39 rublių pajamų[34]. Kaip matyti iš šio sąrašo, tuo metu dvaro sodyba dar nebuvo perstatyta.

Ryškiausiai Lietuvos istorijoje šis dvaras įsirėžė XIX a. pabaigoje – 1915 m. Tai buvo vienas iš Šiaurės Lietuvos kultūros, švietimo centrų, jame veikė pirmoji slaptoji Joniškio krašto lietuviška mokykla, kurioje Teresė Goesaitė (1853–1911) ėjo mokytojos („daraktorkos“) pareigas, biblioteka, kurią sudarė knygos lietuvių, rusų, lenkų, prancūzų kalbomis, įvairūs žurnalai ir laikraščiai, knygynėlis. Biblioteka buvusi saugi draudžiamųjų lietuviškų knygų slaptavietė ir platinimo centras spaudos draudimo metais: Povilas Višinskis (1875–1906) Medvilionis pasirinko slaptosios spaudos platinimo centru. Čia rinkdavosi jaunimas diskutuoti, aptarti lietuvybės reikalus, repetuoti vaidinimus. Beveik 20 metų Teresė mokė jaunimą, skiepydama savo auklėtiniams tėvynės meilę, pagarbą gimtajai kalbai. Šioje mokykloje daugelis gavo pirmąjį šviesos spindulį. Drauge su broliu Stanislovu jie rėmė gabesniųjų savo mokyklos mokinių studijas Rusijos ir užsienio aukštosiose mokyklose. S. ir T. von Goesų sodyboje visais laikais spietėsi plačios apylinkės jaunimas, o per vasaros atostogas kasmet susiburdavo nemažas būrys iš aukštųjų mokyklų sugrįžusių studentų: P. Višinskis, trečios kartos giminaitis Adomas Varnas (1878–1979), Vladas Požėla (1879–1960), Zigmas Skirgaila (1882–1962), Augustinas Janulaitis (1878–1950), Matas Šalčius (1890–1940) ir kiti. Čia lankėsi prof. Jonas Jablonskis (1860–1930), Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis (1852–1916), Antanas Smetona (1874–1944), Gabrielė Petkevičaitė-Bitė (1861–1943), Papilės mokytoja Mikalina Glemžaitė (1891–1985), dab. Latvijos teritorijos, vėliau Kriukų mokytojas Feliksas Daugėla (1887–1967), Žeimelio gydytojas, lietuviškos spaudos veikėjas Adomas Sketeris, Jonas Sabas (Siabas, Siabanskis) (m. 1907 m.), Pavirčiuvės dvaro savininkas Vladislovas Jaloveckis[35]. 1900 m. erdviame svečių kambaryje Medvilionyse suvaidintas pirmasis spektaklis tuometinėje Kauno gubernijoje – Žemaitės (1845–1921) ir G. Petkevičaitės-Bitės komedija „Velnias spąstuose“. Taigi, ši vieta yra ir Lietuvos bei Joniškio krašto teatro ištakos. Stanislovas priklausė varpininkams, vėliau – tuo metu veikusiai Lietuvos demokratų partijai. Teresė buvo socialdemokratų partijos narė. Teresė, Viktorija ir Stanislovas von Goesai buvo Lietuvių mokslo ir dailės draugijų tikrieji nariai: seserys nuo 1909, o brolis – nuo 2011 metų (Dailės draugijoje 1912 m. registruoti 241 nariai) (Lietuvių dailės draugija 1913), Viktorija Goesaitė-Gravrogkienė – nuo 1909 m. Jie talkino Joniškio apylinkėse renkant liaudies meno dirbinius. Surinkti eksponatai buvo siunčiami į Dailės draugijos, veikusios 1907–1915 m. Vilniuje (vėliau – Kaune), parodas. Pavyzdžiui, Viktorija Gravorgkienė (gyv. Vilniuje, Kaštonų g. 15-19) 1914 m. Vilniuje organizuojamai Lietuvių dailės draugijos parodai perdavė iš Paulinos Levanytės (Левонисъ Павлина) (Nociūnų km., Kriukų vls., Šiaulių apskr.) gautus 2 užvalkalus (rankšluosčius (?)), pirštines[36]. S. Goesas aktyviai rėmė kooperacijos idėją, 1907 m. įkūrė kooperacijos bendroves Joniškyje ir Žeimelyje, pats buvo jų pirmininkas (*Памятная книжка* 1907: 150; 1908: 154), pirmasis miesteliuose pakabino lietuviškas iškabas. Pirmojo Pasaulinio karo metais von Goesų šeima pasitraukė į Rusiją (Valdajus), ten 1916 m. lapkričio 7 d. ir mirė paveldėtojas Stanislovas.

33. LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 13/265.
34. LVIA, f. 544, ap. 1, b. 4377, l. 2, 12–12r, 13, 14v, 19.
35. Informaciją suteikė Pakruojo r. J. Paukštelio viešosios bibliotekos darbuotoja Genė Juodytė.
36. LLMA, f. 33, ap. 1, b. 32, l. 30; (*Литовская художественная выставка* 1914: 17).

Paulina ir Mikalina Glemžaitės pas mokytojus Kriukuose (Medvilioniuose) apie 1909–1910 m. Saugoma Kupiškio etnografijos muziejuje.

Iki šiol plačiau ir išsamiau nebuvo nagrinėtas von Goesų polinkis į lietuvybę. M. Šalčius savo atsiminimuose rašo:

> Jie parėjo iš bajorų, nelietuviškos kilmės, berods iš Vokietijos. Jo prabočiai seniai jau buvo apsigyvenę mūsų krašte ir, anų laikų mada sulenkėję, o nuo „Aušros“ ir „Varpo“ laikų sulietuvėjo. Jo šeimyna susidėjo iš jo pačio – jaunikio ir jo netekėjusios sesers Teresos, kuri mirė 1911 metais. Kas anuodu atvertė į lietuvybę gerai nežinoma. Bet reikėtų manyti, kad tai daugiausiai gerb. Gabr. Petkevičaitės (Bitės) nuopelnas, kuri buvo labai drauginga su a. a. Teresa Goesyčia, drauge su ja rengė „lioterijas“ naujai įsikūrusio tuomet „Žiburėlio“ naudai ir dalyvavo drauge su ja visose anų laikų lietuvių konspiracijose: leidime lietuvių laikraščių užsienyj – Prūsuose, gabenime per sieną ir platinime per žmones, taipogi studentų suvažiavimuose, rengime pirmųjų lietuviškų teatrų. (Šalčius 1916)

Šiuo atžvilgiu koreguotinas vis dar istoriografijoje nusistovėjęs teiginys apie Goesų šeimos „vokiškumą“ XX a. (Jakubavičienė 2011: 415), vargu ar galime kalbėti apie šios šeimos vokiškumą ir XIX a. Apie šaltus santykius su kaimyninių vokiškų dvarų (von Grothusų ir von Brašų Lieporų, Kaizerlingų Malgūžės ir kt. – *aut. past*.) savininkais savo atsiminimuose užsimena ir Viktorija Gravrogkaitė-Švambarienė: „Dvarai čia priklausė daugiausia vokiečių baronams, kurie su lietuviais gyventojais nebendravo, juos niekino.“ (Gravrogkaitė-Švambarienė 2004 : 47) P. Bugailiškis rašo, kad „mokytojaudamas Pavirčiuvės dvare (Kriukų vls.) pas dvarininką V. Jaloveckį, P. Višinskis gana vykusiai organizavo tautinę-kultūrinę veiklą, įtraukdamas į ją, be moksleivijos, mokytojus ir apylinkės bajoriją, pirmiausia jau seniau susipratusią G. Petkevičaitę-Bitę iš Puziniškio, pačius Jaloveckius, Medvilionių Goesus, jų kaimynus, Sabianskį (Sabą) ir kt. [...] Dėl Goesų įtakos sulietuvėjo, tapo visuomeninkais daugelis tos apylinkės sulenkėjusių bajorų, kaip antai: Jonas Siabas, du broliai gydytojai Jaloveckiai, M. Janušauskas, D. Zubovo ūkvedys ir kiti“ (Bugailiškis 1994: 154, 193). V. Gravrogkaitės-Švambarienės atsiminimuose atsiskleidžia ir to meto Joniškio miesto Šiaulių Senosios gatvės kasdieninio gyvenimo akimirkos: „Kaip ir visur tais laikais Lietuvoje, dvarų ir miestelių šviesuomenė kalbėjo namuose lenkiškai, valdžios įstaigose – rusiškai. Taip buvo ir Goesų šeimoje. Joniškyje

tuomet gyveno daug žydų, teko su jais bendrauti, ir motina [Viktorija] iš mažens išmoko jų kalbą. Į Goesų kiemą subėgdavo daug žydaičių žaisti su mergaitėmis, kurios anksti pažino smulkių pirklių bei amatininkų vargingą gyvenimą, papročius. Iš prigimties labai jautri, mano motina visuomet užjautė skriaudžiamą bei persekiojamą žydų tautą.“ (Sruogienė 1974: 29) Daug pasako Stanislovo Goeso atsiminimai apie mokslus 1857–1863 m. Šiaulių gimnazijoje, kur jautėsi esąs lietuvis: „Dvasia mokykloje viešpatavo lenkiška, dar tada niekas ir nemąstė apie lietuvių atgimimą, nors kiekvienas viduje jautė lietuviu esąs. Bet vis dar šį jausmą išreikšdavo lenkų kalba. Ir tame nieko ypatingo nebuvo, nes dauguma mokinių buvo bajoraičiai, kurių tėvai laikė priederme su vaikais kalbėti tik lenkiškai, nors tarp savęs vien tik lietuviškai šnekėjosi, bent taip buvo su mano tėvais“[37]. Tėvas Juozapas (g. 1805 m. gruodžio 25 d. Pociūnų bajorkaimyje (Pakruojo r.) buvo iš smulkiųjų bajorų luomo, o motina joniškietė Brigita Čepulevičiūtė, Jono (susituokė 1844 m. sausio 18 d.) – iš miestiečių luomo (nors santuokoje nurodyta, kad esanti iš bajorų luomo – *Urodzonych*)[38]. Vėliau (1847 m. sausio 21 d.) Stanislovo netikra vyriausioji sesuo iš pirmosios santuokos Konstancija 1847 m. ištekėjo už motinos Brigitos brolio Martinijono Čepulevičiaus, Jono (Šiaulių g.) (čia jaunasis nurodytas iš miestiečių luomo – *Sławetnych*). 1840–1846 m. Joniškio savivaldos atgavimo byloje minimi pasirašę bajorai ir iš grafo Zubovo priklausomybės išlaisvinti žemdirbiai, tarp jų Martinijonas Čepulevičius, Kazimieras Varnas bei kiti, už kuriuos kaip neraštingus pasirašė kiti asmenys[39]; vėliau, XIX a., jie įvardijami kaip miestiečiai. Goesai giminiavosi su kitomis Joniškio bajorų ir miestiečių giminėmis. Tėvas Juozapas pirmąkart vedė bajoraitę Julijoną Pervainaitę (1825 m.), jai mirus, minėtą miestietę B. Čepulevičiūtę (1844 m.)[40], ištekino giminaitę Kotryną už bajoro Stanislovo Čižo (1837 m.), dukrą Veroniką – už bajoro Aleksandro Leparskio, Konstanciją – už miestiečio M. Čepulevičiaus (1847 m.), o šiam mirus – už Simonavičiaus. Dailininko A. Varno atsiminimuose rašoma, kad jį su Goesais siejo 3-os kartos giminystės ryšiai (Girininkienė 2016b: 24), tikriausiai per Čepulevičius. Goesai, be abejonės, bendravo su kitomis šio krašto lietuvių kilmės bajorų, miestiečių šeimomis. Taigi, lietuvių kalba ir lietuvybės dvasia gyvavo jų gyvenamoje bei šeimos aplinkoje, buvo juntama to meto švietimo ir kultūros iniciatyvose, lietuviškai buvo bendraujama su kitomis šeimomis.

Išliko V. Gravrogkaitės-Švambarienės atsiminimai apie Medvilionių dvarą:

> Kadangi Medvilionių apylinkėse didelių miškų jau seniai nebuvo, gyventojai statydavosi namus iš molio. Toks molinis namas buvo ir Medvilionyse. [...] Stanislovas Goesas [...] vietoje senojo, ten stovėjusio namo, pastatydino naują, molinį, šešių kambarių su gryčia plūkta asla. Namas buvo pradžioje dengtas čerpėmis, vėliau skarda. Namas buvo tinkuotas su labai aukštomis lubomis, dideliais langais ir labai didelėmis krosnimis, kuriose sukūrendavo daug malkų. Baldai visur – paprasti. Priemenėje stovėjo didžiulė kraičio skrynia, kurioje laikytos pagalvės, antklodės ir kiti atsarginiai daiktai. Erdviame salone, kur senu dvaro papročiu galėjo šokti nemažai iš apylinkės susirinkusių porų, buvo pilna gėlių [...]. Salone stovėjo didelis mamos fortepijonas [...]. Sienose kabėjo Adomo Mickevičiaus portretas, vėliau A. Žmuidzinavičiaus ir A. Varno paveikslai. Tarp gėlių pagarbioje vietoje buvo laikomas Frederiko Šopeno biustas. Valgomajame stovėjo ilgas ąžuolinis stalas, sienoje kabėjo senoviškas laikrodis su švytuoklėmis [...]. Dėdės Stanislovo kambary buvo didelė spinta su knygomis, rašomasis stalas. Per langą buvo matomi ūkiniai pastatai [...]. Miegamieji, kukliai apstatyti, turėjo savo gyventojų individualinių žymių – mamos, tetos Teresės, pagaliau, mūsų mergaičių. Į gryčią vedė ilgas koridorius, o iš jo – įėjimai į rūsį, į sandėliukus. Viršuje per visą namą buvo erdvus aukštas, kur šeimininkės džiovindavo baltinius. Įėjimas į namą vedė per gonkas, apipintas laukinėmis vynuogėmis, kurios rudenį žėrėjo gražia raudona spalva. Kitas įėjimas buvo pro gryčią. Prie gonkų vasaros metu akis džiugino gėlynas, apskrita klomba, apsodinta crateguso gyvatvore [...]. Ūkio pastatai – didelė daržinė šienui (ten mes vasarą miegojome), karvidė ir kiaulidė supo erdvų diendaržį. Arklių dėdė laikė nedaug [...]. Jauja, daržinė javams, stovėjo tolėliau [...]. Arčiausiai namų stovėjo svirnas. Turėjome šulinį su svirtimi, prie kurio augo krūmai su baltais, kaip perlai, vaisiais. Visa sodyba apsupta šimtamečiais

37. MAB, F37-11505 (Stanislovo Goeso 1857–1862 m. atsiminimai, XX a. pradž.).
38. 1800 m. nurodyti bajorai Čepulevičiai, herbas *Pobog* (žr. LVIA, f. 391, ap. 6, b. 7 (Bajorystę patvirtinusių 1798–1817 m. Vilniaus gubernijos bajoriškų giminių abėcėlinė rodyklė. Nurodyti herbai ir apskritys), tačiau vėlesniuose apyrašuose to nerandame (LVIA, f. 708, ap. 2).
39. РГИА, ф. 1287, оп. 37, д. 353 (По прошению об учреждении в м. Янишках Ш. у. К. губ. ратуши и городского управления. 1845–1846).
40. V. Gravrogkaitė-Švambarienė nurodo, kad B. Čepulevičiūtė „buvo du kartus ištekėjusi – pirmąjį kartą už dvarininko Leparskio, antrąjį – už Goeso...“ (Sruogienė 1974: 29).

Gravrogkų šeima Medvilioniuose 1911 m. Pirmoje eilėje iš kairės: O. Gravrogkaitė-Daugėlienė, V. Goesaitė-Gravrogkienė (O. Daugėlienės motina, Konstantino Gravrogko našlė, S. Goeso sesuo), jauniausioji V. Goesaitės-Gravrogkienės ir Konstantino Gravrogko duktė Sonia (mirė paauglystėje), žilabarzdis vyras – Kristupas Gravrogkas (našlaujantis Konstantino Gravrogko vyresnysis brolis, kuris buvo vedęs S. ir V. Goesų seserį Juliją Goesaitę-Gravrogkienę), priklaupusi moteris, ryšinti baltą kaspiną – Kristupo Gravrogko ir J. Goesaitės-Gravrogkienės jaunesnioji duktė Marija Gravrogkaitė-Misiūnienė. Antroje eilėje iš kairės: Julijonas Gravrogkas (Kristupo Gravrogko ir J. Goesaitės-Gravrogkienės jaunesnysis sūnus), Viktorija Gravrogkaitė-Švambarienė (Konstantino ir V. Gravrogkų vidurinioji duktė), Antanas Gravrogkas (Kristupo Gravrogko ir J. Goesaitės Gravrogkienės vyresnysis sūnus), Jadvyga Gravrogkaitė-Gosickienė (Kristupo Gravrogko ir J. Goesaitės-Gravrogkienės vyresnioji duktė). *Iš Olavos Gravrogkaitės-Strikulienės asmeninio archyvo.*

medžiais – ąžuolais, topoliais, išlikusiais iš senosios sodybos. [...] Prie tų medžių glaudėsi nuošaliai pastatyta pirtis. [...] Sodas užėmė apie 2 ha plotą. Ištisos alėjos slyvų, didelis vyšnynas, įvairios rūšys obelų ir kriaušių, serbentų ir kitų uogų krūmai. [...] Sodo gale tebėra tvenkinys, apaugęs sidabriniais gluosniais, o už sodo – miškelis, mėgiamiausia mano, biologijos studentės, vieta [...]. (Sruogienė 1974: 36)

Šiuos atsiminimus papildo M. Šalčius:

Medvilionys buvo labai graži vieta. Netoli nuo didelio, gražaus barono von Brašo [Lieporų, dabar Lazdyniškių] dvaro, ant kalniuko, didelė, raudonų čerpių stogu mūrinė bajorų troba, dideliais langais, aukštu plačiu prieangiu, apaugusi tankiais plačialapiais vijokliais su suolais po jais pasėdėti ir pailsėti. Priešais namą naujoviškai padarytas gražus gėlių darželis apvaliomis klombomis ir kiemelis, žvyru nupiltas, su patogia vieta kroketui lošti. Už namo tuojau sodnas ir daržas, toliau Ropėdos miškelis. Sodne suoleliai, dvi aukštos eglės su pririštuoju tarp jų tramaku. [...] Paskui eidavome į vidų, į aukštus, ruimingus kambarius. Čia didelėje salėje būdavo fortepijonas. [...] „Tetula“ [Teresė] tuom tarpu paruošia ir patiekia ant ilgo stalo vakarienę. [...] Po vakarienei einame į saloną – ir tuoj prasideda tikras jaunimo darbas. Tas jaunimas nuo 1908 metų pradedant surengė savo apylinkėje – Kriukų, Pašvitinio, Linkuvos, Lauksodžio miesteliuose daug lietuviškų vakarų-teatrų, tai Medvilionyse darydavo repeticijas. (Šalčius 1916)

Svečiai ir savininkai dvaro prieangyje apie 1925 m. Iš kairės antras stovi F. Daugėla, šeštas – Jaloveckas (Paviršiuvės dvaro savininkas), paskutinė – V. Goesytė-Gravrogkienė. Antra iš kairės sėdi Danutė Daugėlaitė, O. Graurogkaitė-Daugėlienė, Jonas Daugėla. Kiti nenustatyti. *Saugoma Pakruojo krašto „Žiemgalos“ muziejuje*.

Pirmojo pasaulinio karo metais, Goesams ir Gravrogkams pasitraukus į Rusijos gilumą, 1915–1918 m. dvarą prižiūrėjo ir jame ūkininkavo (nuomojo žemę) žymios lietuvių dailininkės Marcelės Katiliūtės (1912–1937) šeima (Jurgis Katilius su Prudencija Čepulevičiūte-Katiliene) (Brazauskas 2006: 17), kurią su Goesais per Čepulevičius siejo giminystės ryšiai (Konstancija Goesaitė-Čepulevičienė buvo Marcelės prosenelė).

Dvaro sodyba pagal 1923 m. planą (LCVA, žr. aukščiau), kaip ir valdos Joniškyje (žr. aukščiau), mirus Stanislovui von Goesui, buvo padalinta tarp palikuonių – V. Gravrogkienės (grįžo iš Rusijos 1919 m.) ir Brigitos Mastauskienės (vėliau šios sodybos dalies savininku nurodomas Antanas Gravrogkas). Dvarininkų gyvenamasis namas atiteko Feliksui Daugėlai, 1914 m. vedusiam Stanislovo sesers Viktorijos Goesaitės-Gravrogkienės vyriausią dukrą Oną Gravrogkaitę[41]. Jų sūnus Jonas Daugėla, po Pirmojo pasaulinio karo grįžęs su šeima į Lietuvą, taip aprašė savo įspūdžius: „Medvilionius Daugėla rado visai tuščius. Abudu Goesai jau buvo palaidoti Lieporų kaimo kapinaitėse. Nors jie nebuvo patyrę žemės ūkio tvarkyme, bet ryžosi Medvilionių neapleisti, pradėjo ūkininkauti ir tęsė gražias Goesų tradicijas. Medvilioniai vėl pasidarė visos apylinkės visuomeniškos veiklos centru. Nors buvo odontologijos aukštuosius mokslus baigusi Ona Daugėlienė, bet turėjo įgimtus ūkininkavimo gabumus. Per trumpą laiką Medvilionyse įkūrė pavyzdingą žemės ūkį. Įsigijo geriausią visoje apylinkėje galvijų bandą, aprūpino ūkį moderniškomis mašinomis bei įrankiais“ (Daugėla 1977: 23). Kaip byloja įvairūs atsiminimai, nuotraukos, dvare gyvenimas po 1918 m. neapmirė, jame dažni svečiai buvo įžymūs Šiaulių krašto, Lietuvos politikos, visuomenės ir kultūros atstovai. Šis dvaro istorijos tarpsnis, kaip ir Felikso Daugėlos veikla, nusipelno atskiro tyrimo. 1943 m. Medvilionių dvare, jau F. Daugėlos sodyboje, kaip ir kitose Šiaulių apskrities vietovėse (Šiauliuose,

41. Apie F. Daugėlą žr.: V. (Vaitiekūnas 1998: 183–184) (perspausdinta iš (Vaitiekūnas 1969: 290–291); (Bugailiškis 1994: 14, 193, 239, 246, 292, 314, 325, 356, 429, 466); (Sinkevičienė 2012: 21–25).

Gruzdžių, Kairių, Kuršėnų, Kurtuvėnų, Kužių, Meškuičių, Papilės, Šakynos, Šiaulėnų, Žeimelio bažnyčiose ir klebonijose, Auksučių k. Papilės vls., Beržininkų k. Joniškio vis., Bridų k. Šiaulių vis., Medvilionių k. Kriukų vis., Ramonaičių k. Lygumų vis. ir kt. vietose.) buvo slepiami Šiaulių „Aušros“ muziejaus eksponatai (keramika, knygos, etnografijos archyvas, KPA, meno kūriniai, ginklai) (Vaitiekūnas 1969: 291). Jų dalis (trūko keliolikos geresnių tapybos paveikslų – A. Varno, M. Dobužinskio ir kt.) prapuolė, kai eksponatus be muziejaus žinios, F. Daugėlai protestuojant, vis dėlto perėmė iš Joniškio atvykęs NKVD karininkas (Bugailiškis 1994: 429). Karo metais, 1941–1944 m., čia rado prieglobstį ir žydų tautybės asmenys – čia F. Daugėla, Antanas Gravrogkas (1880–1958), Jonas Poliakas (1909–1993) slėpė Lietuvos nepriklausomybės kovų dalyvį, šaulį, matininką Jokūbą Barilką-Ulmišek, Mozės (g. 1898-11-11 Vilniuje).[42]

Vėliau, 1924 m. birželio 24 d., Kriukų vls. valdybos nuspręsta Medvilionių palivarko sodyboje atidaryti pradžios mokyklą[43] (kitur nurodytos įsteigimo datos – 1919 m. ir 1923 m.). Ji veikė nuomojamoje dešinėje gyvenamojo pastato pusėje, turėjo von Goesų dovanotą 1 ha žemės (vėliau nurodytas 3 ha plotas[44]). Pastatas buvęs nacionalizuotas po Antrojo pasaulinio karo, o Daugėlų gyvenamojoje dalyje (kairėje pusėje) buvo įrengti mokytojų butai. 1948–1949 m. Medvilionių kaimo pradžios mokyklos apyraše teigiama, kad į mokyklą, gyvenamajame name įsteigtą 1930 m., tuo laikotarpiu ėjo tuometinės Joniškio apskr. Kriukų vls. Dovidaičių, Indriliūnų, Bitužių, Karklynės ir Lazdyniškių, Lieporų, Migūnų, Narsučių ir Ropėdų, Veikšių kaimų, išsidėsčiusių 0,25–4 km spinduliu, vaikai. Minimi ir kiti pastatai: tvartas, klėtis, vištidė, pirtis, sargo namelis. Nurodyta rūmų statybos data – 1885 m. (ji nesutampa su aukščiau pateiktais kitais duomenimis), minimos koklinės krosnys, skardinis stogas, apšvietimas žibalinėmis lempomis, patalpos užėmė 184 m^2 plotą[45]. Mokykla veikė dešinėje pastato pusėje, o gyvenamoji dalis liko kairėje. Ji veikė iki 1992 m.

Biblioteka ir jos likimas

Ir didesni, ir mažesni dvarai garsėjo savo bibliotekomis, kurių nemaža dalis nukentėjo per XX a. kataklizmus. Panašus likimas ištiko ir Medvilionių biblioteką – dalis jos pateko į 1921 m. įkurtą Šiaulių miesto biblioteką. P. Bugailiškis mini ir kitų dvarų bibliotekas, kurios pateko į minėtąją Šiaulių biblioteką: „Nemaži knygų lobynai bei rinkiniai, kai kur dar su savo knygų spintomis, vėliau buvo aptikti šiuose Šiaulių ir Žemaitijos rajonų dvaruose: Ropų – Pakruojyje, Kaizerlingo – Malgužėje, Karpių – Joniškėlyje, [...], S. Goeso – Medvilionyse (Kriukų vls.) [...]“ (Bugailiškis 1994: 256, 258) Pasak palikuonės Olavos Gravrogkaitės-Strukulienės, „sovietmečiu Goesų biblioteka buvo perkelta į dvi vietas. Dalis bibliotekos buvo saugojama pas Jadvygą Gravrogkaitę-Gasickienę prie Medvilionių buvusiame vienkiemyje. Kita dalis bibliotekos saugota Medvilionių dvaro Gravrogkų vasarnamyje. Čia biblioteka buvo įrengta pirmame aukšte. Siauroje patalpoje iki pat lubų buvo lentynos, prikrautos knygų, o kai kurios knygos tiesiog supakuotos į ryšulius ir paguldytos ant grindų, nes lentynose netilpo. Bibliotekos patalpos langas buvo į miško pusę. Kai vasarnamis buvo parduotas, ta bibliotekos dalis, kuri buvo Medvilionių vasarnamyje, pervežta į J. Gravrogkaitės-Gasickienės, A. Gravrogko sesers, namus. Jadvyga jau buvo mirusi. Tad biblioteka atiteko čia gyvenusiai J. Gravrogkaitės-Gasickienės sesers Marijonos dukters Marijonos Misiūnaitės-Gasiūnienės šeimai. Čia biblioteka buvo antrajame namo gale, vadinamojoje seklyčioje. Knygos saugotos knygų spintose su įstiklintomis durimis. Knygos buvo vertingos, tarp jų H. Ibseno, Bairono, Servanteso, Dostojevskio ir kt. Iš lietuvių autorių atsimenu A. Vienuolio romaną „Viešnia iš šiaurės“. Dalis knygų dar buvo parašytos lenkiškai ar carine kirilica. Tad kai dėl elektros tinklų per laukus tiesimo kėlėsi iš vienkiemio į Lieporų gyvenvietę, paliko knygas vienkiemyje, kuris buvo ekskavatorių nugriautas ir su žeme sulygintas“.

Istorinė ir kultūrinė atmintis

Atlikus pirminį tyrimą (žodinę informaciją pateikė mokytojos Ilona Gylytė, Ligita Eitkevičienė, S. Sinkevičienė), nustatyta, kad dvaro istorinė ir kultūrinė atmintis susijusi su jau minėta jo savininkų Stanislovo, Teresės, Viktorijos von Goesų švietėjiška, kultūrine

42. Žr.: (Vaitiekūnas 1998: 291); (Šimoliūnas 2013: 64); (Rudnickienė 2016: 1) 3; LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1682, l. 187.
43. LCVA, f. 331, ap. 3, b. 58, l. 150.
44. LCVA, f. 1584, ap. 5, b. 272, l. 27, 45.
45. ŠAA, f. 357, ap. 1, b. 1, l. 61–62.

Medvilionių pradinė mokykla. 1967 m. *Juozo Šliavo nuotrauka.* Saugoma VUB.

veikla, knygnešyste, teatru ir kt. Tais laikais dvaras buvo vienas iš Lietuvos tautinio atgimimo centrų.

Medvilionių dvaro atminties įamžinimas 1997–2015 m.:

- 1997 m. Joniškyje S. Goeso vardu buvo pavadinta gatvė šalia Joniškio „Aušros“ gimnazijos.
- 1998 m., minint Viktorijos Goesaitės-Gravrogkienės 135-ąsias gimimo ir Teresės Goesaitės 145-ąsias gimimo metines, Joniškio r. savivaldybės J. Avyžiaus viešojoje bibliotekoje parengta paroda „Įžymios mūsų krašto moterys“.
- 1999 m. Joniškio viešosios bibliotekos darbuotoja E. Šukienė ir Joniškio 2-osios vid. mokyklos mokiniai (vadovaujami istorijos mokytojos S. Venislovienės ir D. Lukienės) paminėjo Stanislovo Goeso 155-ąsias gimimo metines.
- 2004 m. E. Šukienė Šiauliuose išleido knygelę „Bajorų fon Goesų gyvenimo priedermė – kultūra ir švietimas“.
- 2004 m. Lieporų kaime S. Goeso vardu pavadinta gatvė šalia Medvilionių dvaro.
- Nuo 2006 m. Joniškio kultūros centro Kriukų filialo mėgėjų teatras, tęsdamas šiame dvare puoselėtą teatro tradiciją, Medvilionių dvaro sodyboje rengia spektaklius.
- 2007–2008 m. surengtose šventėse „Bajorų von Goesų istorijos puslapius praskleidus“ skaityta poezija, žaistas dvaro damų mėgtas kroketas, vaidintas spektaklis.
- 2009 m. Joniškyje ir prie Medvilionių dvaro vyko „Poezijos pavasaris“.
- 2012 m. Joniškio rajono Kriukų pagrindinės mokyklos moksleiviai (mokytoja L. Eitkevičienė), minėdami Judriąją Europos savaitę, surengė dviračių žygį ir aplankė savo rajono dvarus ir parkus.
- Nuo 2013 m. Kriukų pagrindinė mokykla (mokytoja L. Eitkevičienė) Knygnešio dieną organizuoja naktinį žygį knygnešių takais.
- 2014 m. Joniškio Jono Avyžiaus viešosios bibliotekos Kriukų filialo darbuotoja V. Navickienė ir Kriukų pagrindinė mokykla surengė konferenciją „Viduje suvis jautės lietuviu esąs“, skirtą Stanislovo Goeso 170-osioms gimimo metinėms.
- 2015 m. Goesų nuopelnai prisiminti Kriukų seniūnijos renginyje „Dvarai amžių tėkmėje“.
- 2015 m. pabaigoje Joniškio krašto gyventojai ir kraštiečiai sujudo prieš Joniškio r. sav. tarybos sprendimą nugriauti šį tautinio atgimimo atminties simbolį.

Pasidomėjus, ar dažnai Goesai ir Medvilioniai minimi spaudoje[46], paaiškėjo, kad 2003–2015 m. Medvilionių dvaras ir S. Goesas paminimi kasmet po 1–2 kartus (daugiausia Loretos Ripskytės straipsniuose), daugiau informacijos pasirodė E. Šukienei 2004 m. išleidus knygelę „Bajorų von Goesų gyvenimo priedermė – kultūra ir švietimas“ bei suteikus S. Goeso vardą Lieporių kaimo gatvei. Dažniausiai dvaras minėtas 2015 m., kai visuomenė protestavo prieš Joniškio r. savivaldybės tarybos sprendimą nugriauti Medvilionių dvarą. Literatas Jonas Ivanauskas dvaro atminimą įamžino eilėraščiuose „Medvilionių dvare“ ir „Pavasarinė medžių sodinimo šventė Mindaugiuose (2009 m. balandžio 29 d.)“ (Ivanauskas 2000: 18; Briedytė 2012: 54).

Matyti, kad Medvilionių dvaras minimas dažniau nei Žagarės (šis dvaras žinomas kaip kultūros renginių vieta, tačiau jo istorinė atmintis iki šiol nėra išgryninta), tačiau gerokai rečiau nei Joniškio sinagogų kompleksas (Joniškio bendruomenės ir valdžios pastangomis jis buvo restauruotas ir perduotas Joniškio istorijos ir kultūros muziejui).

Kriukų pagrindinėje mokykloje pagarbiai saugomas von Goesų stalas, kurio dvigubame dugne buvo slepiama draudžiamoji lietuviška spauda. Jo istoriją papasakojo mokytoja S. Sinkevičienė: „Iš mokytojos E. Bučienės buvau girdėjusi, kad tuo metu, kai dirbo Medvilionių pradinėje mokykloje, ji matė seną stalą, kuriame buvo slepiama draudžiama lietuviška spauda. [...] Atgimimo metais, kai ypač garsiai skambėjo tautiškumo styga, aš tą mintį turbūt pasakiau ką tik pradėjusiam dirbti mokyklos direktoriui Vaclovui Martinaičiui. Jis iš karto pasiūlė nuvažiuoti į Medvilionių dvaro sodybą. Pasirodė, kad tuo metu tame kaime gyvenusi Jono Poliako šeima tikrai turėjo tą stalą. Poliakai iš Gavrogkų tuo metu nuomojo žemę. Kitą pusę žemės dirbo Daugėlos. Stalas tuo metu buvo pas giminaičius A. ir P. Poliakus Kriukuose. Apsidžiaugėme, kai kriukiečiai Poliakai leido jį pasiimti. Taip jis atsidūrė Kriukų vidurinėje mokykloje, mano kabinete, kur buvo naudojamas kaip vaizdinė priemonė, kaip tautiškumo simbolis. [...] Be to, papasakojo ir kitą istoriją. [...] Karo metais, į sodybą netikėtai užsuko vokiečiai, o tuo metu Daugėlos slapstė žydų tautybės žmogų. Kaip tik tuo metu jis buvo jų namuose [...]. Pasakojama, kad jis buvo paslėptas po stalu [...]. Vokiečiai prie to stalo sėdėjo [...]. Bet viskas baigėsi laimingai. Reikia manyti, kad prie to stalo sėdėjo ir visi, kurie lankėsi pas Goesus XIX a. pirmoje pusėje.“

46. Ieškota reikšminių žodžių *Goesas, Goesaitė, Medvilioniai*. Duomenys rasti sistemoje www.libis.lt, 2003–2015 m. rajoninėje („Joniškio dienos“, „Sidabrė“), apskrities („Šiaulių kraštas“), žinybinėje („Tarp knygų“) ir respublikinėje („Valstiečių laikraštis“, „Vakaro žinios“) spaudoje.

SANTRUMPOS IR LITERATŪRA:

LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas.
LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas.
LLMA – Lietuvos literatūros ir meno archyvas (Lietuvių dailės draugijos archyvas).
MAB – Mokslų akademijos biblioteka.
PKŽM – Pakruojo krašto „Žiemgalos“ muziejus.
RKB – Romos katalikų bažnyčia.
ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus.
VUB – Vilniaus universiteto biblioteka.

Briedytė 2012 = *Audruvė: Joniškio literatų klubo almanachas,* sud. R. Briedytė. Šiauliai, 2012.

Błaszczyk 2014 = G. Błaszczyk. *Herbarz szlachty Żmudzkiej*, t. III. Warszawa: DIG, 2014.

Brazauskas 2006 = J. Brazauskas. *Dailininkė Marcė Katiliūtė*. Kaunas, 2006.

Bugailiškis 1994 = P. Bugailiškis. *Gyvenimo vieškeliais*. Šiauliai, 1994.

Daugėla 1977 = J. Daugėla. Savosios tautos tarnyboje (Felikso Daugėlos mirties dešimtmečio proga). Iš: *Sėja*, 1977.

Girininkienė 2016 = V. Girininkienė. Medvilionių dvaras: griauti ar išsaugoti. Iš: *Literatūra ir menas*, 2016-02-12.

Girininkienė 2016a = V. Girininkienė. Atsakymas Venantui Mačiekui. Iš: *Literatūra ir menas*, 2016 02 26, Nr. 8(3556).

Girininkienė 2016b = V. Girininkienė. Tarp Medvilionių, Krokuvos ir Paryžiaus: Adomas Varnas ir Zigmantas Skirgaila. Iš: *Literatūra ir menas*, 2016-04-08, Nr. 3562.

Gravrogkaitė-Švambarienė 2004 = V. Gravrogkaitė-Švambarienė. Prisiminimai. Iš: *Bajorų von Goesų gyvenimo priedermė – kultūra ir švietimas*, sud. E. Šukienė, 2004.

Grawrok-Goes 2003 = Ch. Grawrok-Goes. Von Goesai: giminės istorijos puslapiai. Iš: *Žiemgala,* 2003, Nr. 1.

Ivanauskas 2000 = J. Ivanauskas. *Kur karaliaus menė*. Kaunas, 2000.

Jakubavičienė 2011 = I. Jakubavičienė. Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais. Iš: *Lituanistica,* 2011, t. 57, Nr. 4(86).

Kiaupa 2012 = Z. Kiaupa. *Lietuvos istorija. Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.).* Vilnius, 2012, t. VII, d. 1.

Klingspor 1882 = C. A. Klingspor. *Baltisches Wappenbuch Wappen sämmtlicher, den Ritterschaften von Livland, Estland, Kurland und Oesel zugehörigen Adelsgeschlechter*. Stockholm, 1882.

Lietuvių dailės draugija 2013 = *Lietuvių dailės draugija. 1912 metų veikimo apyskaita*. Vilnius, 1913.

Labanauskas 2004 = K. Labanauskas. Lietuvos Žiemgalos parkai Lietuvos parkų kontekste. Iš: *Senosios Žiemgalos istorinis ir etnokultūrinis paveldas*. Vilnius, 2004.

Materiały… 2016 = *Materyały do architektury polskiej. T. 1: Wieś i miasteczko*. Warszawa, 2016.

Misius 2011 = K. Misius, Vietovės. Iš: *Joniškio krašto enciklopedinis žinynas*. Kaunas, 2011.

Niesieskiegi 1840 = K. Niesieskiegi. *Herbarz Polski*. Lipsk, 1840, t. V.

Petkevičaitė 1924 = G. Petkevičaitė-Bitė. „Žiburėlio“ atsiradimo tikra istorija. Iš: *Lietuvos žinios*, 1924-09-21, Nr. 213.

Petkevičiūtė 1974 = D. Petkevičiūtė. Darbas laukia (surasti nežinomi Povilo Višinskio laiškai). Iš: *Mokslas ir gyvenimas*, 1974, Nr. 1.

Rudnickienė 2016 = L. Rudnickienė. Žmogiškumo triumfas. Iš: *Sidabrė* [Joniškio r.], 2016-03-23.

Salatkienė 1993 = *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, teksto aut. ir sud. B. Salatkienė. Šiauliai, 1993.
Samulionis 1999 = G. Tamulionis. Iš Joniškio miesto mokyklų istorijos. Iš: *Žiemgala. Žiemgalos krašto praeitis*. Kaunas, 1999, t. 2.
Sinkevičienė 2012 = *Kriukų mokykla: praeitis, atverta ateičiai*, sud. S. Sinkevičienė. Šiauliai, 2012.
Sruogienė 1974 = V. Sruogienė. Lietuvos bajorų palikuonys. Viktorijos Goesaitės-Gravrogkienės gyvenimas ir darbai. Iš: *Sėja*, 1974, Nr. 3.
Šalčius 1916 = M. Šalčius. Šviesios atminties S. Goes. Iš: *Ateitis*, 1916-06-01, Nr. 66.
Šalčius 1937 = M. Šalčius. Daug pasidarbavusi šeima. Goesų šeimai atminti. Iš: *Lietuvos žinios*, 1937-04-07.
Šimoliūnas 2013 = A. Šimeliūnas. Iš Joniškio krašto kaimų istorijos. Kriukų valsčiaus kaimai. Iš: *Žemygala*, 2013, Nr. 1–2(15–16).
Šukienė 2000 = *Jų gyvenimo priedermė – remti ir skleisti švietimą. Stanislovas, Teresė ir Viktorija Goesai* [rankraštis], sud. E. Šukienė. Joniškio viešoji biblioteka, 2000.
Šukienė 2003 = E. Šukienė. Piliečių priedermė. Stanislovo ir Teresės von Goesų veikla. Iš: *Žiemgala*, 2003, Nr. 1.
Šukienė 2004 = *Bajorų von Goesų gyvenimo priedermė – kultūra ir švietimas*, sud. E. Šukienė. Šiauliai, 2004.
Šukienė 2004a = E. Šukienė. Povilo Višinskio veiklos atgarsiai Joniškio apylinkėse. Iš: *Aštuntieji Povilo Višinskio skaitymai*. Šiauliai, 2004.
Turčinavičienė 2000 = *Matas Šalčius. 1890–1940. Bibliografijos rodyklė*, sud. N. Turčinavičienė. Vilnius, 2000.
Vaitiekūnas 1998 = V. Vaitiekūnas. *Rinktiniai kraštotyros darbai*. Šiauliai, 1998.
Vaitiekūnas 1969 = V. Vaitiekūnas. Žemėtvarkininkas ir kraštotyrininkas Feliksas Daugėla. Iš: *Kraštotyra*, 1969. Vilnius, 1969.
Vencevičius 2014 = V. Vencevičius. Valsčiaus pietinio pakraščio kaimų likimai. Iš: *Pašvitinys*. Vilnius, 2014.
Venislovienė, Lukienė 1999 = *Joniškio rajono istorinės praeities paminklai*, sud. S. Venislovienė, D. Lukienė. Joniškis, 1999.
Алфавитный список 1881 = *Алфавитный список землевладельцев Ковенской губернии (по 1-е сентября 1881 года)*. Ковно: Типография губернского правления, 1881, l. 92.
Алфавитный список 1903 = *Алфавитный список населенных местъ Ковенской губернии, (Ковна: Ковенский губернский статистический комитет)*. Ковно: типография губернского правления, 1903.
Литовская 2014 = *Литовская художественная выставка. „Lietuvių dailės draugija“. VIII годичная литовская художественная выставка*. 1914 г., Вильно, 1914.
Памятная книжка 1907 = *Памятная книжка Ковенской губернии на 1908 год*. Ковно, 1907.
Памятная книжка 1908 = *Памятная книжка Ковенской губернии на 1909 год*. Ковно, 1908.

Medvilioniai manor: from a manor village to a cultural centre

Ernestas VASILIAUSKAS

The article covers the history of Medvilioniai manor. At the end of the 19th c.−early 20th c. (to 1915), it was one of the centres of Northern Lithuania's cultural, educational, national rebirth, This was the location of the first secret Lithuanian school in the Joniškis region (teacher – Teresė Goesaitė (1853–1911)), a library (books in Lithuania, Russian, Polish, French, various journals, newspapers; during the years of the press ban, it was a centre for the distribution of banned Lithuanian books (under the care of Povilas Višinskis (1875–1906)). Here young people would gather to discuss issues of Lithuanian identity, prepare plays. The lords of the manor supported the studies of talented individuals in Russia and foreign schools of higher education.

Of the remaining buildings, the manor farmstead's clay *Fachwerk* home is characteristic of the Kuršo province and Northern Lithuanian architecture; there are several other buildings still standing as well. In 1992, having closed down the primary school that had been set up there, the building was abandoned and destined for demolition, but under the care of the local community it was preserved and, in 2016, included in the Registry of Cultural Property.

The first known mention of this place – in the 1775 registry of the Upytė district *duma* – Medvilioniai manor-village (*Okolica Madwiłani*). In 1790 this settlement (*Okolica Mendwelany*) belonged to Pranciškus Gosickus (Franciszek Gosicki) and Dominykas Buivydas (Dominik Buywid). In 1820, during the visitation of the Samogitian bishopric Joniškis deanery parishes at the Kriukiai parish, the Medvilioniai homestead was mentioned (*Obręb Medwilany*). In 1848, a registry of the manors in Panevėžys d. mentioned Mevilioniai *akalica* (*ок. Медвиланы*), its owner – the widow of Stanislovas Nagorskis, Emerencija (Emerencia Nahorska). The manor had 90 tithes of land. In 1864 it was purchased in an auction by Juozapas Nikodemas von Goesas (1805–1877), an active public and political figure who lived in Joniškis. In 1878 it was inherited by his son Stanislovas Juozapas von Goesas (1844–1916).

The Goesai were an old noble family of Kuršo and Žiemgalė duchy, founded in Kuršo by Eberhard von Goes (circa 1540–1551, his wife – Elisabeth von Doenhoff), while in Livonia it was known as far back as the 14th−15th c. This noble line can be officially associated with the Swedish (from 1672) and Lithuanian (circa 1800, founded by Ewald, son of Hermann) van Goes. Their coat of arms – a shield, on its yellow background – a goat horn. In Lithuania the Goesai were known from 1800 – the Pašvitiniai church heritage books include information on the children of Ewald von Goes and Marijona Daunoravičiūtė: Jonas Martynas (1800), Baltramiejus (1802), Ferdinandas Teofilas (1804), Juozapas Nikodemas (1805).

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas,
Herkaus Manto g. 84, 92294 Klaipėda
E. paštas: *ernestas@inbox.lv*

Gauta 2016-05-12, įteikta spaudai 2016-06-20

Aronas GUREVIČIUS

Ragana kaime ir teisme
(kaip magiją suprato liaudis ir mokytieji)

Aronas Gurèvičius (Арон Яковлевич Гуревич, 1924–2006) – vienas žymiausių pasaulyje XX a. antrosios pusės ir XXI a. pradžios Rusijoje (Maskvoje) gyvenusių ir rusiškai rašiusių viduramžių kultūros istorikų. Mokslų daktaras, profesorius nuo 1992 m. vadovavo Pasaulinės kultūros instituto prie Maskvos valstybinio universiteto Viduramžių ir šiuolaikinės kultūros bei mokslo skyriui. Skaitė paskaitas garsiausiuose Anglijos, Danijos, Italijos, JAV, Norvegijos, Prancūzijos, Švedijos, Vokietijos universitetuose. Rusijos Humanitarinių tyrimų akademijos tikrasis narys, Amerikos medievistikos akademijos narys korespondentas, Renaissance Academy of America, Société Jean Bodin (Belgija), Norvegijos Karališkosios mokslo draugijos, Didžiosios Britanijos Karališkosios istorikų draugijos, Nyderlandų Karališkosios mokslų akademijos užsienio narys, Lundo universiteto (Švedija) filosofijos daktaras honoris causa. Per šešiolikos knygų ir galybės mokslo straipsnių autorius.

Lietuviškai išleistos dvi Arono Gurevičiaus knygos: Viduramžių kultūros kategorijos *(Vilnius: Mintis, 1989) ir* Individas viduramžių Europoje *(Vilnius: Baltos lankos, 1999).*

Teikiame lietuvių skaitytojui dar vieną Arono Gurevičiaus darbą – didelės apimties straipsnį apie vadinamosios raganų medžioklės priežastis, ištakas, prigimtį ir pamokas. Liaudies kultūra *ypač siūlo atkreipti dėmesį į tai, kokią vietą Arono Gurevičiaus nupieštoje raganų persekiojimo istorijoje užima ir kokią reikšmę įgauna liaudies kultūra.*

1.

Masinė raganų medžioklė, išplitusi Vakarų ir Vidurio Europoje XVI–XVII a., seniai traukia tyrinėtojų dėmesį. Pastaraisiais laikais, augant istorikų susidomėjimui socialine psichologija ir paprastos liaudies pasaulėžiūra, ši problema tapo ypač aktuali[1]. Vis dėlto, nepaisant daugelio specialistų pastangų, vargu ar galima ją laikyti nuodugniai išaiškinta. Istorikai šį reiškinį įvardija kaip „mįslingą“[2], mūsų žinias apie jį – kaip nepakankamas[3], o tyrimų rezultatus – kaip „negatyvius“[4]. Vienas iš pirmaujančių XVII a. Prancūzijos raganų procesų specialistų Roberas Mandru (Robert Mandrou), neseniai rašė: „Aš įsitikinęs, kad mes nesugebėsime pateikti visiškai patenkinamo jų paaiškinimo.“[5] Pats Mandru linkęs grįžti prie Žiulio Mišle (Jules Michelet) teorijos, esą į neviltį puolusios užuitos viduramžių moterys sudarė savotišką „antivisuomenę“ prieš vyrų priespaudą, įkū-

1. Vargu ar gali kelti abejonių tai, kad iškilią vietą istorijos tyrimų problematikoje ši tema užėmė dar ir dėl XX a. istorinės patirties. Vokiečių autorių prisipažinimu, raganų mežioklės tema aktuali pasidarė ir dėl nacių naikintų žydų, ir dėl Vakaruose įsisiūbavusio feminizmo judėjimo. Žr.: H. Wunder. Hexenprozesse im Herzogtum Preussen während des 16. Jahrhunderts. Iš: *Hexenprozesse: Deutsche und skandinavische Beiträge*, hrsg. von Chr. Degn, H. Lehmann, D. Unverhau. Neumünster, 1983, p. 181. „Kontrkultūros“ sąvoka, paskirų istorikų taikoma raganavimu kaltintų asmenų elgesiui ir nuotaikoms apibūdinti, vėlgi yra perimta iš šiuolaikinių socialinių-kultūrinių aplinkybių. Žr.: *Die Hexen der Neuzeit: Studien zur Sozialgeschichte eines kulturellen Deutungsmusters*, hrsg. von C. Honegger. Frankfurt am Mein, 1978, p. 23.

2. *Europen Witchkraft*, ed. by E. W. Monter. New York, 1969, p. 191 ir t.

3. H. C. E. Midelfort. *Witch Hunting in South Western Germany 1562–1684*. Stanford, 1972, p. 7.

4. G. Schormann. *Hexenprozesse in Nordwestdeutschland*. Hildesheim, 1977, p. 155.

5. R. Mandrou. *Possession et sorcellerie au XVIIe siècle: Textes inédits*. Paris, 1979, p. 9.

nytą kaimo kiurė ir senjoro[6]. Tačiau kažin ar kiti mokslininkai palaikytų Mandru. Jo bandymas prikelti daugiau nei šimtmečio senumo romantines fantazijas tik patvirtina, kad sunkumus, su kuriais susiduria istorikai, aiškindami sudėtingus praeities masinės psichologijos reiškinius, įveikti ne taip lengva.

Vienas iš jų – tai, kad demonologijos ir demonomanijos antplūdis sutampa su vėlyvuoju Renesansu, baroko laikotarpiu ir Švietimo pradžia. Savaime kyla klausimas: kaip kultūros reiškiniai, radikaliai atnaujinę Europos dvasinį gyvenimą, derėjo su didžiausiu prietaringumu ir tamsybiškumu? Šis stulbinantis paradoksas trikdo mokslininkus – naujųjų laikų pradžios Europos kultūra, apnuoginus jos nedarną, akivaizdžiai praranda nemažą dalį savo spindesio ir optimizmo. Pastarųjų metų literatūroje ne kartą įvairiomis formomis teigta, jog demonologiją ir raganų medžioklę Renesansas bei Reformacija pagimdė todėl, kad „pratęsė viduramžių kosmologijos gyvavimą“[7], „išlaisvino intelektą iš jausmo ir tuo būdu sudarė galimybę žmonėms ramia sąžine prarasti žmoniškumą“[8], apnuogino Renesanso žmogaus „titaniškumo antrąją pusę“, kuri ir pagimdžiusi inkviziciją[9], arba „išjudino viduramžių sąmonės atramas“ ir taip sukėlė „audringas iracionalumo ir baimės bangas“[10]. Kol kas susilaikysime nuo šių požiūrių vertinimo, tik pažymėdami: paradoksas akivaizdus ir reikalauja ramios bei visapusės analizės.

Pridursime, kad nuo XVI a. pabaigos įsiplieskusią masinę raganų medžioklę neteisinga būtų laikyti ankstesnio laikotarpio persekiojimų tiesiogine tąsa. Palyginti neseniai buvo įrodyta, kad Džeimso Hanzeno (James Hansen) ir Vilhelmo Gotlybo Zoldano (Wilhelm Gottlieb Soldan)[11] kitados pasitelkti duomenys apie masinius susidorojimus su raganomis, neva vykusius XIII a. pabaigoje ir XIV a. pradžioje, yra ne kas kita kaip falsifikatai, sufabrikuoti XV–XVI a. ir XIX a. pradžioje[12]. Reformacijos epochoje prasidėję persekiojimai buvo beprecedentis reiškinys, kurį reikia aiškinti remiantis būtent šio laikotarpio aplinkybėmis, o ne tariama ilgaamže tradicija.

XIX ir XX a. pradžios mokslininkams pavykdavo nuo minėto paradokso išsisukti „išskirstant“ jo dėmenis po įvairius nesusisiekiančius indus: raganų persekiojimas pavadintas „tamsiųjų viduramžių“ atgyvena, o pasaulietinio mokslo ir kultūros raida susieta su naujos, pažangios dvasios kilimu. Dabar tokio pobūdžio operacijos pasidarė nebepriimtinos – tiek dėl to, kad liberalioji evoliucionistinė metodologija vertė istorikus norima priimti už tikra, tiek dėl pačios jos sauvališkos, mechaniškos prieigos (pjaunama per gyvą audinį, ignoruojant akivaizdžias jungtis). Juolab kad šitoks požiūris neatitinka faktų: tarp demonologų aptinkami ne tik „tamsybininkai“, bet ir išsilavinę filosofai bei rašytojai humanistai (ypač dažnai ir visai pagrįstai dėl to prisimenamas Žanas Bodenas (Jean Bodin), o tarp kritikavusiųjų tikėjimą raganų galybe ir piktavališkumu būta teologų (tiek katalikų, tiek protestantų) ir jėzuitų: Frydrichas Špė (Friedrich Spee), Polas Leimanas (Paul Laymann), Teodoras Tumas (Theodor Thumm), Baltazaras Bekeris (Balthasar Bekker), Christijanas Tomazijus (Christian Thomasius) ir kiti[13]. Pažymima, kad ir tokie rašytojai kaip Erazmas (Erasmus) nekritikuodavo tikėjimo raganas esant Šėtono tarnaites.

Čia tiks priminti, kad mažiausiai palaikymo raganų persekiojimas susilaukė Italijoje – ir ne dėl kokio ypatingo humanistų vaidmens, o dėl atsargios pozicijos, kurios šiuo klausimu laikėsi popiežiaus kurija, – ir kad Zugaramurdyje (baskų šalis) XVII a. pradžioje proceso metu iškeltus kaltinimus raganavimu tyręs inkvizitorius Alonso de Salasaras Friasas (Alonso de Salazar Frías) juos įvertino kaip melagingus, ir šis jo sprendimas 1614 m. buvo palaimintas aukščiausiojo Ispanijos inkvizicijos tribunolo. Įprasti gėrio ir blogio, progreso ir regreso pavidalai sumišę ir persipynę: karingam fanatizmui – kaip Bodeno, savo „Demonomanijoje“ (1580 m.) raginusio negailestingai bausti ne tik įtariamuosius raganavimu, bet ir tuos, kurie suabejos jo realumu[14], – priešpriešą sudaro aniems laikams nemenkos narsos pareikalavusi jėzuitų teologo Adamo Tanerio (Adam Tanner) pozicija: raganavimą

6. Ten pat, p. 10, 331; žr. Жюль Мишле. *Ведьма*. Москва, 1929. [*Kiurė* – iš pranc. *curé* „katalikų parapijos klebonas“.]
7. H. R. Trevor-Roper. The European Witch-craze of the 16th and 17th centuries. Iš: H. R. Trevor-Roper, *Religion, the Reformation and Social Change and other Essays.* London–Merbourne, 1967.
8. M. Kunze. *Straße ins Feuer: Vom Leben und Sterben in der Zeit des Hexenwahns.* München, 1982, p. 11 ir t.t.
9. А. Ф. Лосев. *Эстетика Возрождения*. Москва, 1978, p. 134–135.
10. Ю. М. Лотман, Об «Оде, выбранной из Иова» Ломоносова. Iš: *Известия АН СССР, Серия литературы и языка*, t. 42, 1983, Nr. 3, p. 253–262.
11. J. Hansen. *Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozess im Mittelalter und die Enstehung der grossen Hexenverfolgung.* München–Leipzig, 1900; idem. *Qellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns un der Hexenverfolgung im Mittelalter.* Bonn: 1901; W. G. Soldan-Heppe. *Geschichte der Hexenprozesse*, 3. Aufl. von M. Bauer, I–II. München, 1911.
12. N. Cohn. *Europe's Inner Demons.* London, 1975, p. 164.
13. W. Ziegeler. *Möglichkeiten der Kritik am Hexen- und Zauberwesen im ausgehenden Mittelalter: Zeitgenossische Stimmen und ihre soziale Zugehörigkeit*. Köln, 1973.
14. Šio liūdnai pagarsėjusio veikalo tyrinėtojas yra atskleidęs Bodeno pažiūrų nuoseklumą ir nekintamumą visuose jo kūriniuose: E. W. Monter. Inflation and Witchcraft: The Case of Jean Bodin. Iš: *Action and Conviction in Early Modern Europe: essays in Memory of E. H. Harbison*. Princeton, 1969, p. 371–389.

jis siejo su kaimo pramogomis bei šokiais ir teigė, kad išnaikinti jį reikia ne draudimais, ne raganų teismais ir laužais, o auklėjimu[15]. Tačiau šiuolaikinis istorinis tyrimas nesitenkina XVI–XVII a. demonologinės literatūros ir jos sukeltos polemikos analize, nes darosi vis aiškiau, kad ir tokių traktatų skaičius, ir jų įtaka ano meto visuomeninei nuomonei bei teismams yra reikalingi paaiškinimo, kuris atsižvelgtų ne vien tik į siauro išsilavinusių žmonių rato pažiūras ir elgesį. Nustatyta, kad daugelis teisminių procesų prieš raganas buvo pradėti spaudžiant gyventojams, reikalavusiems susidoroti su juos užgriuvusių negandų kaltininkais. Galvijų kritimo, nederliaus, netikėtų šalnų, vaiko mirties, ligų priežastimi buvo laikoma piktavalė vienų ar kitų asmenų veikla, ir kaltininkus reikėjo pašalinti[16]. Tiek kaimiečiai, tiek miestelėnai lengvai pasiduodavo panikai, kurią kėlė gandai apie nunuodijimus, nužiūrėjimus, kerus. To laikotarpio visuomenės psichologinį klimatą veikė ir atitinkami folkloriniai vaizdiniai, ir isteriškas baimes kėlę gandai, ir išsimokslinusių autorių veikalai – galybė kūrinių apie raganas bei jų santykius su velniu, ir teismų praktika imantis persekiojimo dėl kaltinimo raganavimu.

Kaip tik todėl neatrodo labai pagrįsta kaltinti Renesansą sukurščius demonologiją ir raganų medžioklę. Problemą reikia nagrinėti ne Vakarų intelektinės istorijos, o XVI a. pabaigos–XVII a. plačiųjų gyventojų sluoksnių socialinės psichologijos kontekste. Renesanso ir baroko ideologijos bei filosofijos poveikis biurgeriams ir ypač valstiečiams buvo perdėm ribotas. Renesansas tebuvo elitinis dvasinis judėjimas, nepajėgus iš esmės pakeisti masių mąstysenos ir pasaulėvokos. O štai į raganų persekiojimą buvo įsitraukę plačiausi visuomenės sluoksniai. Panikos ir fobijų buvo apimti dauguma gyventojų – ne tik neraštingų, bet ir išsilavinusių žmonių. Ar nederėtų tad veikiau kalbėti apie iracionalių liaudies baimių poveikį intelektualų protams ir elgesiui? Nors dar apdairiau būtų daryti prielaidą apie abipusį poveikį: bendroji visuomenės psichologinė atmosfera lėmė ir paprastos liaudies, ir intelektualų nuotaikas, o šių nuotaikų kristalizacija į demonologinį mokymą, lėmusį atitinkamą teisminę praktiką, savo ruožtu darė įtaką kolektyviniam mentalitetui.

Deja, tokio pobūdžio istorinių ir kultūrinių reiškinių paaiškinimo metodika dar nesukurta. Bandymai rasti raktą į tokį sudėtingą ir platų (tiek teritorijos ir dalyvių skaičiaus, tiek trukmės atžvilgiu) procesą kaip raganų medžioklė – o neieškoti istorikai, suprantama, negali – kol kas nedavė įtikinamų rezultatų. Matyt, galutinių išvadų nereikia skubinti, ir naudingiau būtų į šį reiškinį, atidžiai ir pagal galimybes visapusiškai jį tyrinėjant, pažvelgti įvairiuose istoriniuose kontekstuose – galbūt juose pavyktų geriau suvokti tiek pačių masinių persekiojimų, tiek tų stresinių būsenų, kurios juos pagimdė ir palaikė, prigimtį.

Todėl pirmiausia pageidautina išsiaiškinti kai kuriuos būdingus nurodyto periodo Europos gyventojų socialinės psichologijos ypatumus. Man regis, taip išryškėtų fonas, kuriame raganų medžioklė iškerojo.

2.

Visi tyrinėtojai pažymi XVI–XVII a. mases buvus užvaldytas nepasitikėjimo ir baimės. Vieni XVI a. pabaigos–XVII a. pradžios Europoje kylantį socialinį psichologinį nerimą sieja su bendra ekonomine ir politine situacija. Rašoma, kad ūkinį pakilimą, būdingą ankstesniam etapui, maždaug tarp 1580 ir 1620 m. pakeitė ilgalaikis sąstingis bei nuosmukis, įgavęs dar ir demografinę išraišką. Socialinę ekonominę krizę lydėjo stambios politinės kolizijos. Gyventojai negalėjo nejausti ir nesuvokti užgriuvusių negandų. Optimistines nuotaikas, būdingas, H. Lėmano (Lehmann) nuomone, ankstesniam laikotarpiui, keičia visokiausios baimės, neviltis ir bandymai kaip nors paaiškinti krizę, o su jais siejamas ir eschatologinių mokymų atgimimas[17]. Dėl koreliacijos tarp objektyvių gyvenimo sąlygų pasikeitimo ir socialinių psichologinių procesų reikia pažymėti, kad kolektyvinių baimių bei įtampų Europoje kildavo ir anksčiau, gerokai prieš XVI a. pabaigą ir XVII a.[18]

Viena iš kolektyvinių fobijų priežasčių buvo mirties ir pomirtinės pražūties baimė. Ši baimė, veikusi liaudies sąmonę per visus viduramžius, ypač paūmėjo po didžiųjų maro epidemijų XIV a. pabaigoje–XV a. pradžioje. Dažni epidemijų recidyvai, neduodavę laiko atsistatyti buvusiam gyventojų skaičiui, aukštas vaikų ir naujagimių mirtingumas, trumpa gyvenimo trukmė, visa niokojantys karai, lydimi žiaurių susidorojimų su taikiais gyventojais, nuolatinis neprivalgymas – visa tai darė mirtį artimą ir pažįstamą. To meto Vakarų Europos mene bei literatūroje pasirodžiusi ir paplitusi „mirties šokio“ tema – irgi naujų nuotaikų simptomas. Pamėgtas dailininkų, miniatiūristų, graverių siužetas –

15. Fr. Merzbacher. *Die Hexenprozesse in Franken.* München, 1957, p. 27.
16. B. Vogler. *Vie religieuse en pays rhénan dans la seconde moitie du XVIe siècle (1556–1619)*. Lillem, 1974, p. 835–836; M.-S. Dupont-Bouchat, W. Frijhoff, R. Muchembled. *Prophètes et sorciers dans les Pays-Bas: XVIe–XVIIIe siècle.* Paris, 1978, p. 29 ir t.; B. Ankarloo. Das Geschrei der ungebideten Masse: Zur Analyse der schwedischen Hexenprozesse. Iš: *Hexenprozesse…* , p. 173 ir t.
17. H. Lehmann. Hexenglaube und Hexenprozesse in Europa um 1600. Iš: *Hexenprocezze…* , p. 14 ir t.
18. Ю. Бессмертный. Демографические и социальные процессы во французской деревне XIV в. Iš: *Французский ежегодник 1981.* Москва, 1983, p. 142.

susikibę už rankų ir šokantys skirtingo statuso žmonės, nuo popiežiaus ar imperatoriaus iki prasčioko, o veda šį šokių ratelį pašaipiai besivaipanti, visus sulyginanti Mirtis. Prancūzijoje šis *dance macabre*, matyt, buvo suvokiama kaip alegorija, o štai Vokietijoje *Totentanz* siejosi su įsitikinimu, kad sielos, neišpirkusios savo nuodėmių ir nerandančios pomirtinės ramybės, yra priverstos klaidžioti žemėje ir naktimis šokti pagal Mirties dūdelę[19].

Pomirtinio atpildo baimė išjudino minias flagelantų, klajojusių po miestus ir kaimus, ji lėmė ir gausių liaudies pamokslininkų, kvietusių nedelsiant atgailauti, populiarumą. Ši baimė ypač paūmėdavo, pasigirdus pranašystėms apie artėjantį pasaulio galą ir Paskutinį teismą. Pažymėtina, kad mitą apie Vakarus prieš 1000-uosius metus neva apėmusią paniką pagimdė būtent XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje karštligiškai sukilusios milenaristinės nuotaikos[20].

Tuo pat metu vis plačiau praktikuojamas testamentas – instrumentas, kuriuo stengtasi sutaikyti žemiškuosius interesus su pomirtinio išsigelbėjimo rūpesčiu, kartu į santykius su anuo pasauliu įnešant tikslias sąskaitas ir išskaičiavimą. Testamentų – gausių ir vertingų (deramai juos apdorojus) duomenų apie testatorių nuotaikas šaltinio – analizė rodo, kad šie buvo apimti neįveikiamo siekio užtikrinti savo išsigelbėjimą aname pasaulyje ir tuo tikslu pavesdavo likusiems gyviesiems už jų sielų ramybę užpirkti daugybę mišių[21]. Šis besaikis už mirusiuosius laikomų mišių skaičiaus augimas – ligi dešimčių tūkstančių – kaip niekas kitas išduoda testatorių baimes ir viltis, susijusias su anapusiniu pasauliu. Testamentų autoriai reikalauja, kad didžioji dalis mišių būtų atlaikytos iškart po mirties: mintis apie Paskutinį teismą laikų pabaigoje akivaizdžiai atsitraukia prieš baimę, kad siela bus pasmerkta nedelsiant žmogui mirus.

Pagaliau ir įsitvirtinusi tuomet skaistyklos idėja – jos ugnyje sielos gali apsivalyti nuo nuodėmių ir atgauti išsigelbėjimo viltį – išreiškia nuolatinį susirūpinimą anapusiniu pasauliu ir atpildu už nugyventą gyvenimą. Skaistyklos dogmą katalikų bažnyčia priėmė XIII a., tačiau bažnytinėje ikonografijoje skaistyklos vaizdai pasirodo ne anksčiau XV šimtmečio[22], o tai liudija, kad gyventojų susirūpinimas žemiškų nuodėmių išpirkimu išaugo būtent viduramžių pabaigoje ir naujųjų laikų pradžioje. Esama pagrindo manyti, kad amžinybės idėja, liaudies sąmonėje labai sunkiai prigyjanti dėl jai būdingos laiko sampratos ypatumų, buvo į ją diegiama pirmiausia per nusidėjėlio laukiančių nesibaigiančių kančių vaizdinį. Rojaus paveikslai lieka migloti ir neaiškūs (juk apie dangiškuosius džiaugsmus išvis neįmanoma papasakoti žmonių kalba, bažnytiniai autoriai apie juos rašė kaip apie „neapsakomus“, „neperteikiamus“, „neįtikėtinus“ ir pan.), o štai pragaro paveikslus tiek liaudies vaizduotė, tiek tapyba ir literatūra piešė perdėm vaizdžius. Pragaras buvo kur kas realesnis nei rojus. O skaistykla atvėrė galimybę amžinų pragaro kančių išvengti[23].

Su pomirtinių kančių baime tiesiogiai buvo susijusi ir piktosios dvasios baimė. Nors ši baimė neapleido tikinčiųjų sąmonės per visus viduramžius, vis dėlto pragaro jėgų traktuotė kaip tik nurodytu laikotarpiu iš esmės pakinta. Prieš tai velnias, nors pačia savo esme baisus, tuo pat metu buvo ir juokingas, yra išlikę nemažai pasakojimų, kaip kipšai patenka į kvailą padėtį, kaip žmogus juos apgauna ir išjuokia, kaip šventieji išvaro juos iš apsėstųjų, ir apskritai kipšai buvo bejėgiai prieš šventumo galybę ir netgi ją šlovino. Velnias – tik „Dievo beždžionė“ ir tegali veikti Dievo valios jam nustatytose ribose. Bene įspūdingiausi yra pasakojimai apie gerus nelabuosius, kuriems patinka žmonių bendrija ir kurie pasirengę žmonėms nesavanaudiškai pasitarnauti, nė nesikėsindami į jų sielas[24]. Nesunku įžvelgti tokio dviprasmiško piktosios dvasios traktavimo folklorines ištakas[25]. Šie folkloriniai motyvai išlieka ir vėlesniais laikais.

Tačiau baigiantis viduramžiams, prasideda pastebima ir itin iškalbinga Šėtono ir jo bendrininkų įvaizdžio transformacija. Pirmiausia atsiranda įsitikinimas, kad velnių skaičius neįtikėtinai didelis. XVI a. jų buvo priskaičiuota ne mažiau septynių su puse milijono, o vadovauja visai šiai kariaunai 79 tiesiogiai pačiam Liuciferiui paklūstantys kunigaikščiai[26]. Kitais skaičiavimais, demonų dar daugiau, nes prie kiekvieno iš jų dar esąs pristatytas velnias, kurio užduotis – jį patį išvesti iš kelio. Pasaulis infekuotas velniais, ir jie tyko žmogaus kiekviename žingsnyje. Tačiau bėda ne tik

19. H. Rosenfeld. Der Totentanz als europäisches Phänomen. Iš: *Archiv für Kultugeschichte*, 1966, t. 48/1, p. 54–83.
20. J. Delumeau. *La Peur en Occident (XIVe–XVIIIe siècles): Une cité assiégée.* Paris, 1978, p. 198.
21. J. Chiffoleau. *La compatibilité de l'au-delà: Les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Âge (vers 1320–vers 1480).* Rome, 1980.
22. G. et M. Vovelle. *Vision de la mort et de l'au-delà en Provence d'après les autels des ames du purgatoire: XVe–XXe siècles.* Paris, 1970; M. Vovelle. *La mort et l'Occident de 1300 à nos jours*. Paris, 1983, p. 66.
23. Smulkiau apie tos epochos žmonių nuostatas ir santykį su mirtimi žr.: A. J. Gurevič. Au Moyen Âge: conscience individuelle st image de l'au-delà. Iš: *Annales É. S. C.*, 1982, 37e année, Nr. 2, p. 255–275.
24. А. Я. Гуревич. *Проблемы средневековой народной культуры*. Москва, 1981, p. 291 ir t.
25. L. Kretzenbacher. Des Teufels Sehnsucht nach der Himmelsschau. Iš: *Zeitschrift für Balkanologie*, 1966, IV.
26. J. Delumeau. *La Peur en Occident…* , p. 251.

ta, kad velnių nesuskaičiuojamai daug, – jie prarado savo ankstesnį dviprasmiškumą ir pasidarė nuosekliai ir be galo baisūs, absoliutaus blogio įsikūnijimai. Maža to, Šėtonas dabar įsivaizduojamas kaip visagalis Dievo varžovas, kaip „šio pasaulio kunigaikštis“. Pagal Liuterį, velniui priklauso visas regimasis pasaulis. Panašiai buvo įsitikinę ir paprasti žmonės. Viena moteris į klausimą, kiek dievų ji pripažįstanti, atsakė: „Du – Dievą Tėvą ir Velnią.“ Velnių buvimas net imtas vertinti kaip Dievo buvimo įrodymas: „nėra velnių, nėra ir Dievo“[27]. Epochos visuomeninę sąmonę galima būtų apibūdinti taip: žmogus nuolatinėje velnio apsuptyje.

Teologai per pamokslininkus diegė liaudžiai mintį apie nelabojo visagalybę ir visapusišką kišimąsi į žmogaus gyvenimą. Su šia idėja siejosi ir artėjančio pasaulio galo vaizdinys. Velnio visagalybės stiprėjimas, mokė jie, tai požymis, kad prieš pasibaigiant žemiškajai istorijai jis pasirodys kaip Antikristas. Ruošdamasis šiai finalinei pasaulio istorijos dramai Šėtonas buria savo kariauną, kuriai priklauso ir žmonės, prisiekę jam ištikimybę ir sudarę su juo sutartį kenkti Dievo žmonijai. Todėl raganų bei kerėtojų išaiškinimas ir sunaikinimas buvo laikomas vienu iš kovos prieš Antikristą būdų. Demonologijos traktatai – svarbi ir itin gausi XV–XVII a. literatūros šaka. Tačiau vargu ar galima abejoti, kad teologus apsėdusi mintis apie pragarą ir jame tykantį Šėtoną buvo maitinama visus visuomenės sluoksnius persmelkusių atitinkamų nuotaikų. Argi ne iškalbinga tai, kad daugkart paliudyti raganavimu kaltinamų asmenų pareiškimai apie jų santykius su nelabuoju yra padaryti dar prieš bet kokią teisėjų įtaigą ir kankinimus! Antai vienuolė Marija Sanskietė (Maria Sansky) teigė sudariusi sutartį su velniu ir net citavo jo laiškus[28]. Tyrinėtojai mano, kad už tokių savęs kaltinimų galėjo slypėti socialiai ar psichiškai nevisaverčių žmonių nesąmoningas polinkis šitaip susireikšminti, įveikti savo vidutiniškumą, patraukti į save dėmesį. 1626 m. raganavimu apkaltinta moteris teisme perskaitė teisėjams savotišką maldą, kurioje ji drauge su Kristumi ir šventu Jonu kreipiasi į velnią[29].

Tokių asmenų psichiką istorikai apibūdina kaip „subjektyvią tikrovę“ – tai pasaulėvaizdis, radęsis jų galvose keisčiausiai ir iškreiptai atspindint tikrovę. Toji „subjektyvi tikrovė“ – pilna kipšų ir jų eibių, kuriose neva dalyvaujantys šie žmonės, – neįsispaustų jų sąmonėje vien tik dėl teologų, parapijų kunigų ar keliaujančių vienuolių įtaigos, jei negimtų jų vaizduotėje savaime, iš jų psichinių būsenų, įspūdžių bei išgyvenimų. Stereotipiški Šėtono vadovaujamų raganų puotų aprašymai kaltinamųjų raganavimu prisipažinimuose – turbūt ne vien tik teismų jiems padarytos įtaigos vaisius. Iš tikrųjų abejotina, ar būta raganų sektų, apie kurias rašė Margarita Mari (Margaret Murray)[30] ir jos sekėjai. Tačiau folklorinės istorijos, pasakojančios apie piktavalių raganų bei kerėtojų sąskrydžius ir pasibjaurėtinas apeigas, jų atliekamas tuose subuvimuose vadovaujant velniui, yra XV–XVII a. europiečių dvasinio gyvenimo tikrovė. Todėl nieko stebėtino, kad, kaltinamąją ar kaltinamąjį privertus duoti parodymus, jie „prisipažindavo“ vis tas pačias standartines nuodėmes ir piešdavo iki smulkmenų sutampančias puotų bei šokių scenas, nešvankias povyzas bei orgijas, kuriose neva dalyvavo. Ypač įdomūs vaikų parodymai: jie nebuvo kankinami, bet neretai patys noriai pasakodavo apie visokias raganiškas veiklas ir savo dalyvavimą jose, – jie juk godžiai klausėsi tokių pasakų ir patikliai jomis tikėjo. Tiriant Ispanijos raganų bylose 1610 m. išgautų prisipažinimų pagrįstumą nustatyta, kad mergaitės, „prisipažinusios“ lytiškai santykiavusios su Šėtonu, nebuvo praradusios nekaltybės[31]. Trylikametė tarnaitė iš Rijomo (Prancūzija), matyt, įsijautusi į tautosaką apie raganas kaip savo asmeniską patirtį, be jokios prievartos prisipažino santykiavusi su velniu ir lankiusi šabus[32]. Švedijos provincijoje Dalarnoje XVII a. antroje pusėje iškeltoje byloje parodymus davę vaikai teigė, esą motinos ėmusios juos kartu į šabą, ir dalis jų buvo pripažinti kalti[33].

Mirties, pomirtinių kančių baimė ir apsėdusi mintis apie nuolatinį nelabojo artumą kasdieniame gyvenime, jo kišimąsi į žmonių gyvenimą – tai vis gyventojus ištikusių materialinių ir socialinių negandų simptomai, kurių daugėjo pereinamuoju laikotarpiu iš viduramžių į naujuosius laikus, kai ėmė klibėti įprasta gyvenimo tvarka. XVII a. prancūzų valstiečių malda „Gelbėk mus, Dieve, nuo maro, bado ir karo“[34] geriau už bet ką kita atskleidžia pagrindinius jų baimių šaltinius, kuriuos patys pašalinti jie buvo bejėgiai.

27. K. Thomas. *Religion and the Decline of Magic: Studies in popular beliefs in XVIth and XVIIth century England.* London–New York, 1971, p. 469 ir t., 476.
28. L. Trenard. Dévotion populaire à la Lille au temps de la Contreréforme. Iš: *La piété populaire de 1610 à. nos jours* (*Actes du 99e congrès national des sociétés savantes*, Besançon: 1974. *Histoire moderne et contemporaine*, I). Paris, 1976, p. 67.
29. M.-S. Dupont-Bouchat, W. Frijhoff, R. Muchembled. *Min. veik.*, p. 60.
30. M. Murray. *The God of the Witches.* London, 1933; M. Murray. *The Witch Cult in Western Europe: A Study in Anthropology.* Oxford, 1921.
31. K. Baschwitz. *Hexen und Hexenprozesse: die Geschichte eines Massenwahns und seiner Bekämpfung.* München, 1963, p. 218; J. Caro Baroja. *Les sorcières et leur monde.* Paris, p. 209–216.
32. R. Mandrou. *Min. veik.*, p. 17 ir t.
33. B. Ankarloo. *Trolldomsprocesserna i Sverige.* Lund, 1971.
34. P. Goubert. *Beauvais et le beauvaisis de 1600 à 1730: Contribution à l'histoire sociale de la France du XVIIe siècle*. Paris, 1958, p. 82.

Ir iš tikrųjų – viena iš XV–XVII a. plačių Europos gyventojų masių nuolatinio netikrumo ir baimių priežasčių buvo karai, tiek išoriniai, tiek tarpusavio. Karus lydėjo suirutės, plėšikavimai, smurtas, žudymai. Karas pats save maitino, ir kareivių gaujos, sutelkdavusios visuomenės atmatas, gyvavo beginklių miestelėnų ir ypač kaimiečių, neturėjusių nė teisės nešioti ginklą, sąskaita. Kareivių ir samdinių siautėjimas užgriūdavo Europos gyventojus kaip stichinė nelaimė. Neatsitiktinai kaimo užėmimo ir nusiaubimo scenų gausu tiek XVI ir XVII a. literatūroje (prisiminkime *Simplicissimus*), tiek vaizduojamajame mene.

Kita kaimiečių ir miestelėnų nepaliaujamo netikrumo ir baimių priežastis buvo badas arba jo grėsmė – žemo derlingumo padarinys. Žymi gyventojų dalis nuolat neprivalgydavo. Tokio gyvenimo ant badmirystės slenksčio palydovas – pjūties pabaigtuvių šventės su lėbavimais bei išgertuvėmis, per kurias būdavo suvartojama nemaža derliaus dalis. XVIII a. italų šventikas, smerkdamas Dalmatijos piemenis, rašė: lyg kokie hotentotai jie per savaitę sueikvoja tiek, kiek būtų užtekę mėnesiams, ir tik dėl to, kad pasitaikė proga pasilinksminti[35]. Šie svyravimai tarp ilgalaikio neprivalgymo ir šventinio apsirijimo, kuriuos vaizdžiai perteikė konfliktas tarp Pasninko ir Karnavalo (plg. Breigelio paveikslą), – netvarios kaimo gyventojų materialinės padėties požymis, kurią neišvengiamai lydėjo staigios nuotaikų permainos ir psichikos svyravimai.

Liaudies masių psichiką neigiamai veikė kuo įvairiausi veiksniai, keldami įtampą ir baimes. Todėl negalima nepritarti tiems istorikams, kurie kalba apie itin nepastovias masių nuotaikas, lengvą pasidavimą panikai ir polinkį į netikėčiausius iracionalaus pasipiktinimo sprogimus su juos lydėjusiu kruvinu žiaurumu. E. Le Rua Liadiuri (Le Roi Ladurie) nuomone, tokių sprogimų metu į visuomeninio gyvenimo paviršių iškildavo primityvusis sąmonės klodas[36]. Pagrečiui su stambiais, iš dalies organizuotais XVI–XVIII a. valstiečių sukilimais, kuriuose galima aptikti sąmoningumo elementų, kaime nuolat vykdavo visokios smulkios riaušės. Ž. Riude (G. Rudé) kalba apie „maišto kasdienybę“ priešindustrinėje Europoje[37]. Išties, vien tik Akvitanijoje tarp 1590 ir 1715 m. įvyko 450–500 liaudies riaušių, Prancūzijoje tarp 1715 m. ir Didžiosios revoliucijos išvakarių jų būta ne mažiau šimto, o Anglijos kaimuose tarp 1735 ir 1800 m. – 275[38]. Gausu būta maištų bei sukilimų ir miestuose, kai minios alkanų užuitų žmonių išeidavo į gatves, triuškindamos viską, kas pakliūdavo po ranka. Daugumoje tokių riaušių klasinės sąmonės ar bent atitinkamų ketinimų nematyti nė pėdsakų, ką jau kalbėti apie kokias nors programas[39]. Komentuodama šią Mandru įžvalgą A. Liublinskaja yra pažymėjusi, kad, priešingai nei Žakerijos bei kitų stambių vėlyvojo feodalizmo valstiečių sukilimų dalyviai, turėję visai konkretų klasinį priešą – senjorus, XVI–XVII a. valstiečių priešas buvo pasklidęs aplinkui, juo galėjo tapti kiekvienas turtuolis, miestietis, karališkasis mokesčių rinkėjas ar kitas valdininkas bei teisėjas, nė nekalbant apie feodalą, ir šis priešo daugiaveidiškumas neleido sukilėliams pasiekti aiškios politinės orientacijos[40].

Didelė dalis maištų buvo spontaniška gynybinė reakcija į realią ar įsivaizduojamą grėsmę, plyksnis, kuris čia pat ir užgesdavo. Prancūzijos mieste Tarnoje 1774 m. teisti valstiečiai, užmušę inžinierių, nes jo planus ir brėžinius palaikė kerėjimo priemonėmis, keliančiomis grėsmę jų gerovei[41]. Nedera išleisti iš akių ir to, kad drauge su valstiečiais bei miesto plebėjais svarbų vaidmenį liaudies riaušėse vaidino liumpenai, deklasuoti visuomenės elementai, negalėję rasti sau vietos visuomenėje ir buvę nuolatiniu neramumų šaltiniu. Svarbią vietą šiuose sukilimuose užėmė moterys, ypač kai maišto priežastis buvo duonos trūkumas ar brangumas[42]. Pavienės riaušės turėjo „jaunatvišką“ pobūdį. Tarp XVII a. Austrijos valstiečių sukilimo vadų Jakobo Greimblo ir Martino Laimbauerio (Jakob Greimbl, Martin Laimbauer) sekėjų vyravo paaugliai, patraukti šių apsišaukėlių „mesijų“[43]. Ryšys tarp miesto bei kaimo kasdienių riaušių ir juose įsigalėjusio nepritekliaus, nepastovumo bei netikrumo jausmo nekelia abejonių.

Iš to, kaip lengvai netgi šventė galėjo peraugti į maištą, matyti, kokia įtempta buvo visuomenės psichologinė atmosfera. Pasak I. Bersė, „maištas buvo

35. P. Burke. *Popular Culture in Early Modern Europe.* London. 1983, p. 178.
36. E. Le Roi Padurie. *Les paysans de Languedoc.* Paris, 1966, I, p. 618 ir t.
37. G. Rudé. *The Crowd in History, 1730–1848.* New York–London, 1964, p. 35.
38. J. Delumeau. *La Peur en Occident…*, p. 143. Plg. Б. Ф. Поршнев. *Народные восстания во Франции перед Фрондой (1623–1648).* Москва–Ленинград, 1948.
39. R. Mandrou. *Introduction à la France moderne (1500–1640): Essai de psychologie historique.* Paris, 1961, p. 160, 337 ir t., 363; R. Mandrou. *La France aux XVIIe et XVIIIe siècles.* Paris, 1974, p. 110 ir t.
40. А. Д. Люблинская. О методологии исследования истории народных масс и социальных отношений эпохи абсолютизма. Iš: *Критика новейшей буржуазной историографии*. Ленинград, 1967, p. 294.
41. G. Duby, R. Mandrou. *Histoire de la civilisation française.* Paris, 1958, II, p. 133.
42. E. P. Thompson. The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century. Iš: *Past and Present*, 1971, Nr. 50.
43. Y. Rebel. *Peasant Classes: The Bureaucratization of Property and Family Relations under Early Habsburg Absolutism: 1511–1636.* Princeton, 1983, p. 276.

įrašytas slaptojoje šventės struktūroje“[44]. Joje slypėjo konfliktų užuomazgos, ir atitinkamomis sąlygomis taikiai prasidėjęs karnavalas virsdavo kruvinu siautėjimu. Taip 1580 m. nutiko Romanė (Langedokas), kur miesto valdžia ir turčiai paskandino kraujyje plebso bei eilinių amatininkų riaušes, kilusias karnavalo metu, o paskui užpuolė valstiečius, kurių būriai traukė į miestą[45]. E. Le Rua Liadiuri šį įvykį pavadino „savotiška psichodrama“, „tragišku baletu“, kuriame politinių manifestų vietą užėmė šokiai[46].

Priešindustrinėje Europoje, esant dideliam vaikų mirtingumui, trumpai gyvenimo trukmei, nuolat kartojantis maro ir kitų ligų epidemijoms, kai nederliaus, priešų antplūdžio ir jį lydinčio plėšikavimo, smurto bei žudynių grėsmė buvo įprasta kasdienybė, žmogaus gyvenimas neturėjo didelės vertės. Tyrinėtojai vieningai pažymi, kaip lengvai anuomet žmogui būdavo atimama gyvybė, koks paplitęs buvo vaikų žudymas (lydėjęs didelį gimstamumą, nesant priemonių nėštumui išvengti ar galimybės išmaitinti papildomas burnas), polinkis į kruvinus, žiaurius reginius, kuriuose svarbiausia buvo mirtis[47], žmonių tarpusavio santykių šiurkštumas bei agresyvumas[48]. Teisės istorikai konstatuoja, kad baudžiamųjų įstatymų keitimas XVI–XVII a., vis griežtinant bausmes už nusikaltimus, buvo susijęs su visuomenėje ypač sparčiai augančiu smurtu[49].

Viduramžių pabaigoje pasikeičia teisminio nagrinėjimo pobūdis. Priėmus romėniškąją teisę, įvesti kankinimai, kurių barbarai nežinojo (nes jie žemina laisvo žmogaus orumą). XVI a. sugriežtinama bausmių sistema, neregėtai paplinta nusikaltėlių žalojimai, mirties bausmė ištęsiama per kelis etapus. Kone įprastas pasidaro gyvo sudeginamo žmogaus vaizdas. Tiek miestelėnams, tiek kaimiečiams jis tapo ir būtinas, ir patrauklus, savotiška šventė[50]. Misterijų teatras gyvavo pagrečiui su bausmių teatru. Šiame teatre ir pats baudžiamasis vaidino jam skirtą savotiškos atperkamosios aukos vaidmenį. Toks „demonologijos specialistas“ kaip [Anglijos karalius] Jokūbas I teigė, kad raganos sunaikinimas – tai „išganingas aukojimas nukentėjusiajam“[51]. Kraujo kerštas teisiškai buvo uždraustas (nors iš tikrųjų tebegyvavo), užtat jį savaip atstojo bausmė, nusikaltėliui įvykdoma priešais ieškovo namus.

Menas – prisiminkime kad ir Žaką Kalò (Jacques Callot) – fiksuoja šią niūrią socialinio gyvenimo pusę itin tiksliai. Būtinas kraštovaizdžio, vaizduojamo to meto dailininkų, komponentas – kartuvės arba kankinimų ratas. Teatralizuoti vaidinimai iš šventųjų gyvenimų pilni kankinimo scenų[52]. Mirties, kankinimų, bausmių reginiai negalėjo nedaryti poveikio miestelėnų ir kaimiečių pasaulėjautai ir psichikai. Tačiau jie anaiptol nebuvo tik kruvinų susidorojimų žiūrovai. Neretai jie patys juose tiesiogiai dalyvaudavo. Religinių karų Prancūzijoje ir Vokietijoje bei kitose šalyse laikotarpis kupinas atvejų, kai minia be teismo susidorodavo su pakliuvusiais jai į rankas „tikėjimo priešais“. Protestantai šiuo atžvilgiu nesiskyrė nuo katalikų. Nukankinus auką, dar būdavo išniekinami jos palaikai. N. Z. Deivisas (Davis) kalba apie viduramžių pabaigos ir naujųjų laikų pradžios minių „ritualinį žiaurumą“[53].

Iš XVI–XVII a. Vakarų Europos masinės psichologijos bruožų reikia pažymėti didelį jaudrumą – daugumos gyventojų chroniško neprivalgymo palydovą, negebėjimą ir nenorą skirti gamtos reiškinių nuo angamtinių, nepajėgumo suvaldyti gamtą nuo bejėgiškumo prieš stichiją jausmo. Viešpataujanti sakytinė kultūra buvo palanki daugintis prietarams, gandams ir nevaldomai kolektyvinei panikai. Šiuolaikinės istoriografijos piešiamas XVI–XVII a. Europos gyvenimo paveikslas iš esmės skiriasi nuo to, kurio lemiamas elementas, pasak M. Bachtino, yra buvęs gyvenimą teigiantis karnavalinis juokas, – religinių karų ir socialinių konfliktų, raganų bei eretikų persekiojimo aplinkoje juoko kultūrai, prasiveržusiai į didžiąją literatūrą Fransua Rablė (François Rabelais) romane, XVI a. antrojoje ir XVII a. pirmojoje pusėje buvo belikę mažai erdvės.

Man regis, nusakytieji visuomenės psichologinio klimato, vyravusio Vakaruose pereinant iš viduramžių į naujuosius laikus, aspektai, – o tai padaryti dabartinis žinių lygis leidžia tik perdėm apskritai ir apytikriai, – padeda suvokti šio laikotarpio žmogaus sąmonės ir elgesio ypatumus, jį kamavusias baimes ir taip geriau numanyti tą mentalinę dirvą, kurioje sudygo idėjos apie

44. Y.-M. Bercé. *Fête et révolte: Des mentalités populaires du XVIe au XVIIIe siècle.* Paris, 1976, p. 15.
45. E. Le Roi Padurie. *Carnaval de Romans.* Paris, 1970.
46. E. Le Roi Padurie. *Les paysans de Languedoc,* I, p. 397.
47. R. Mandrou. *Introduction à la France moderne…* , p. 34 ir t., 60, 67, 79.
48. B. Vogler. *Vie religieuse en pays rhénan…* , p. 1028.
49. H. E. Naess. *Trolldomsprosessene i Norge på 1500–1600–tallet: En rettsog sosialhistorisk undersøkels.* Oslo, 1982.
50. W. Schild. Strafrecht als Phänomen der Geistesgeschichte. Iš: *Strafjustiz in alter Zeit*. Rothenburg, 1980, p. 31–48.
51. K. Thomas. Anthropology and the Study of English Witchkraft. Iš: *Witchkraft: Confessions and Accusation*s, sud. M. Douglas et al. 1970, p. 157.
52. J. Delumeau. Une enquête historiographique sur la peur: vers quoi? porquoi? comment? Iš: *L'histoire et les ses méthodes.* Amsterdam–Lille, 1981, p. 29.
53. N. Z. Davis. *Society and Culture in Early Modern France.* Standford, 1975, p. 181.

kenkiančias raganas ir būtinybę paskelbti joms negailestingą, žūtbūtinį karą.

O dabar, siekiant dar labiau išplėsti istorinį kontekstą, norėtųsi aptarti, vėlgi tik bendriausiais bruožais, kitą esminį klausimą, mano įsitikinimu, glaudžiai susijusį su raganų medžiokle, būtent – liaudies kultūrą šiuo periodu.

3.

XV a. pabaigos–XVII a. kultūrą įprasta nagrinėti vartojant antraštes „Renesansas“, „barokas“, „ankstyvoji Apšvieta“, t. y. apsiribojant elitine kultūra. Tačiau, vos tik panorus į akiratį įtraukti visos europiečių masės dvasinį gyvenimą, šios sąvokos pasirodys ne tik pernelyg ribotos, bet išvis netikusios. Dauguma žmonių šių naujų minties bei intelektinės orientacijos tendencijų buvo nepaliesti ir pasiliko būklėje, kurią sąlygiškai galima laikyti viduramžiška. Priminsiu Ž. le Gofo pastabą: tiems šiuolaikiniams istorikams, kurie suvokė, kad viduramžių Europos socialinio ekonominio gyvenimo centras buvo kaimas, kad ir kokią įtaką miestas būtų daręs agrarinei aplinkai, viduramžių epocha tęsiasi ligi pat XIX a.[54] Toks periodizavimas remiasi iš principo kitokia Europos kultūros istorijos ritmų samprata: tai ne santykinai trumpi, kokybiškai skirtingi vienas kitą sekantys dinamiškos raidos etapai, bet lėta slinktis, tokia lėta, kad jos galima net nepastebėti; tai tik svyravimai apie centrinę ašį, sukeliantys paroksizmus bei sprogimus, tačiau nepavaldūs progresyviai evoliucijai, sudėliotai iš „aukštosios“ Vakarų kultūros etapų. Iš elitinės kultūros bei civilizacijos aukštumų nusileidęs į jos „rūsius“, istorikas susiduria su tradicinės archajiškos sąmonės ir elgesio stereotipais.

Čia nėra nei galimybės, nei reikalo viduramžių pabaigos ir naujųjų laikų pradžios liaudies kultūros klausimą nagrinėti išsamiai. Mūsų žinios apie ją ribotos. Į mokslo akiratį paprastos liaudies kultūra pirmąsyk pateko esmiškai vos pastaraisiais metais, ir istoriografijoje kol kas kalbama veikiau tik apie galimus jos tyrimo būdus, nei išryškinami konkretūs jos bruožai. Vis dėlto įmanoma kai ką konstatuoti.

Pradėti derėtų nuo to, kad sąvoka „liaudies kultūra“, taikoma ankstyviesiems ir klasikiniams viduramžiams, ir, kita vertus, ta pati sąvoka, taikoma mus dominančiam pereinamajam laikotarpiui, – ne tas pat. Grynai viduramžių stadijoje tasai vaizdinių apie pasaulį, tikėjimų, sąmonės nuostatų ir elgesio sistemų kompleksas, kurį sąlygiškai galima būtų pavadinti „liaudies kultūra“ arba „liaudies religingumu“, kad ir koks jis būtų savitas bei skirtingas nuo oficialiosios pasaulėžiūros, šiaip ar taip, apėmė visus visuomenės narius. Ši sąmonės plotmė, dominuojanti prastuomenėje, nebuvo svetima ir išsilavinusiems žmonėms, nors ir su bažnytinio bei antikinio mokytumo priedanga. „Idiotų kultūros“ santykį su „mokytųjų kultūra“ galima įvardyti kaip „konfliktišką dialogą“[55], ir ši abipusė įtaka bei priešprieša, netgi priešiškumas, veikė vienumet tiek tarp skirtingų visuomenės sluoksnių, tiek kiekvieno žmogaus sąmonėje. „Liaudies krikščionybę“, arba „parapijinę katalikybę“, sudaro bažnyčios mokymo elementai, suvokti sąmonės, kuri tuo pat metu minta savo idėjomis bei vaizdiniais, nepriklausomais nuo krikščionybės. Bet ir pati viduramžių bažnyčia, atsargiai ir įtariai žiūrėjusi į liaudies papročius, tikėjimus bei religines praktikas, nebuvo uždara jų įtakai, iš dalies pati prisitaikydama prie savo ganomųjų, kuriuos turėjo auklėti, poreikių[56]. Pavyzdžiui, bažnyčia sankcionavo liaudiškai interpretuotą šventųjų kultą; priėmė mokymą apie skaistyklą, kurios vaizdinys liaudies sąmonėje gyvavo jau gerokai anksčiau[57].

Liaudies religinės kultūros praktikas persmelkiantis magizmas dvasininkijai visuomet kėlė nuogąstavimus, nes išreiškė ypatingą priežastingumo sampratą, prieštaraujančią mokymui apie Dievo visagalybę. Bažnyčia kovojo su kerėjimais, užkeikimais, būrimais, žyniavimu, įžiūrėdama juose velniškąjį pradą. Nors kartu maginės priemonės buvo perimamos pačios bažnyčios. Dvasiškiai ėmė dalyvauti apeigose, kurios turėjo jų parapijiečiams užtikrinti derlių, gerą orą, lietų, prieauglį. Bažnyčia išplėtojo ištisą palaiminimų sistemą maisto produktams ir darbo įrankiams, gyvenamiesiems būstams ir transporto priemonėms, rakandams ir galvijams, palaiminimų, kuriuos atskirti nuo kaimo burtininkų ir burtininkių naudotų maginių užkeikimų bei formulių taip pat sunku, kaip ir nubrėžti apčiuopiamą ribą tarp raganos ištarto prakeikimo ir atskyrimo nuo bažnyčios. Pabrėžtina, kad tikėjimo raganomis ir jų gebėjimu atlikti visokius maginius veiksmus – keisti pavidalą, pasiversti gyvūnais ir skraidyti ant įvairių daiktų, – tikėjimo, kuris liaudies masėms buvo savaime suprantamas, viduramžių bažnyčia nepalaikė. Priešingai – ji smerkė jį kaip velnio įteigtą nuodėmingą paklydimą.

O štai pereinamuoju laikotarpiu, apie kurį dabar kalbame, liaudies kultūrinė tradicija ėmė tolydžio liau-

54. J. Le Goff. *Pour un autre Moyen Âge: Temps, travail et culture Occident. 18 essais.* Paris, 1977, p. 10, 339.

55. А. Я. Гуревич. *Проблемы средневековой народной культуры*, p. 342.

56. *Popular Belief and Practice*, sud. G. Cuming, D. Baker. Cambridge, 1972; *La religion populaire.* Paris, 1979; M. Vovelle. *Idéologies et mentalités*. Paris, p. 128 ir t.

57. А. Я. Гуревич. О соотношении народной и ученой традиции в средневековой культуре (заметки на полях книги Жака Ле Гофа). Iš: *Французский ежегодник 1982.* Москва, 1984, p. 209–224.

tis buvusi sudėtingo visos kultūros statinio pamatu, ji pradėta stumti visuomenės dvasinio universumo užribin. Pakantumą jos atžvilgiu, tam tikru mastu būdingą ankstesnei epochai, keičia nepakantumas ir gujimas[58]. Papročiai, tikėjimai, ritualiniai ir praktiniai veiksmai, sudarę liaudies kultūros kompleksą, nuo šiol bažnyčios ir pasaulietinio elito vertinami kaip velnio įteigti prietarai, kaip ne-kultūra. Visas valstiečių kultūrinių bei religinių tradicijų ir vaizdinių fondas buvo griežtai priešpriešintas bažnytinei ir išsilavinusiųjų kultūrai. Kleras, praradęs sąlytį su liaudies dvasiniu gyvenimu, savo parapijiečius ėmė prilyginti neseniai atrasto Naujojo Pasaulio laukiniams: Dievo žodžio jie nesuprantą, tad lygiai taip pat sėkmingai būtų galima su jais kalbėti arabiškai. Prastuomenės papročiai ir tikėjimai buvo išjuokti bei pasmerkti ir humanistų, vėliau – švietėjų[59]. Tikinčiųjų religinis „partikuliarizmas“, kai mieliau buvo garbinamas vietinis šventasis nei tolimas ir nesuprantamas Dievas, atvedęs prie to, kad imta tikėti ne vieninteliu Dievu, o daugybe skirtingų Kristų, ir ne Mergele Marija, o vietinėmis Dievo motinomis, buvo pašieptas Tomo Moro (Thomas More). „Dialoge apie Tindalą“ jis išjuokė šitą daugybę Madonų, perpasakodamas neva jo nugirstą tikinčiųjų pokalbį: „Iš visų mūsiškių Dievo motinų aš labiausiai garbinu Volsingemo Mergelę, – sako vienas, o kitas atsiliepia: O aš – saviškę Ipsvičo Mergelę“[60].

Dievo motinos, kaip stebuklingo fetiško, kultas atvedė prie to, kad, pavyzdžiui, Otnio diecezijoje 1686 m. valstiečiai Mergelei Marijai paaukojo telyčią, kad ši apsaugotų jų galvijus nuo maro. Vėlesniais metais tie patys tikintieji, rūpindamiesi sėkmingu moterų gimdymu, po maldų ir aukojimų atidarydavo Dievo Motinos statulėlės pilvą ir žiūrėdavo į kūdikėlį Kristų, tad šventikas, siekdamas nutraukti šią šventvagystę, liepė statulėlės pilvą apkaustyti geležiniu lanku. Šventųjų atvaizdus, kurie liko kurti maldoms, valstiečiai vyrai ir moterys apipildavo keiksmais ir net mušdavo[61]. San Pedro de Usumo (Ispanija) gyventojai grasino savo globėjo šv. Petro statulą įmesti upėn, jeigu jis neišklausysiąs jų prašymų, o viename Prancūzijos kaime 1735 m. taip buvo pasielgta iš tikrųjų: šv. Jurgio, nepasirūpinusio vynuogynais, atvaizdas buvo paskandintas Senoje[62]. Lotaringijos valstiečiai XVI ir XVII a. sandūroje yra atnešę bažnyčion ligonio ekskrementus, tikėdamiesi, kad šventasis jį išgydys[63]. Išpažintį parapijiečiai suvokė kaip savotišką higienos procedūrą ir manė, kad siela pas kunigą ateina juoda, o išvarius iš jos piktąją dvasią, išeina balta[64]. Tikėta fizinio prisilietimo prie šventenybių veiksmingumu, jos naudotos kaip maginiai amuletai. Vaikai buvo gydomi ant kaklo jiems užkabinant Evangeliją, Šventasis Raštas nuo galvos skausmo buvo dedamas ant galvos, o siekiant išsivaduoti nuo geismo – netgi ant lytinių organų[65]. Maginė galia buvo priskiriama ir mišioms bei eucharistijai – tikėta, kad maldos veikia kaip užkeikimai.

Dvasininkija dejavo, kad prastuomenė neturi elementaraus supratimo apie krikščioniškąjį mokymą. XVII a. pabaigoje anglų pamokslininkas piktinosi kažkokiu berniuku, nežinojusiu, kiek yra dievų, negalėjusiu išvardyti Šventosios Trejybės asmenų, išvis negirdėjusiu apie Kristų, dangų ir pragarą. Bet ne daugiau apie tai išmanė ir galybė suaugusiųjų. Šešiasdešimtmetis parapijietis, visą gyvenimą lankęs bažnyčią ir klausęs kunigo pamokslų, mirties patale gulėdamas pareiškė, kad Dievas – tai „geras senelis“, o siela – ne kas kita kaip „didysis kaulas kūne“[66]. Valstiečių religinio neišmanymo ir vos tepridengtos pagonybės pavyzdžių galima būtų pateikti ir daugiau. Jie juk byloja ne tik apie tai, kaip paviršutiniškai jų tebuvo perimtas bažnytinis mokymas, o visų pirma apie tai, kad jis buvo savotiškai perinterpretuojamas, pritaikomas prie savo požiūrio į pasaulį ir jį valdančias jėgas.

Pateiktieji pavyzdžiai priklauso XVI ir XVII a., bet analogiškų lengvai būtų galima užtikti ir viduramžiais. Ar pasikeitė liaudies psichologija ir religingumas, ar jos dvasinis gyvenimas buvo tam tikra konstanta? Pamatinės jos kultūros nuostatos sunkiai pajudinamos. Štai būdingas liudijimas. Apie 1260 m. inkvizitorius dominikonas Etjenas de Burbonas (Étienne de Bourbon) kaimo vietovėje netoli nuo Liono susidūrė su tokiu prietaru: ant šventojo Gineforo (Guinefort) kapo valstietės nešdavo sergančius vaikus, tikėdamosi juos pagysiant. Negana to, inkvizitorius išsiaiškino, kad šis šventasis – ne kas kitas kaip kurtų veislės šuo, kitados per klaidą užmuštas savo šeimininko, pilies valdovo.

58. Y.-M. Bercé. *Min. veik.*, p. 138 ir t.
59. Pagarsėjęs valstiečių apibūdinimas Žano de Labriujero (Jean de La Bruyère) „Charakteriuose“, kuriame pagrįstai įžvelgiama atjauta paprastai liaudžiai, kartu netiesiogiai liudija ir būdingą kilmingųjų bei šviesuomenės nuostatą, kai valstiečiams išvis nepripažįstamas žmogaus statusas. Kitas autorius XVII a. pradžioje rašė: „Aš pasakyčiau, kad paprasta liaudis yra keistas gyvūnas“. Žr. R. Mandrou. *Introduction à la France moderne…* , p. 160.
60. K. Thomas. *Min. veik.*, p. 27.
61. J. Delumeau. *Le catholicisme entre Luther et Voltaire*. Paris, 1971, p. 237, 256, 261.
62. P. Burke. *Min. veik.*, p. 173.
63. J. Delumeau. *Le catholicisme…* , p. 239.
64. J. Toussaert. *Le sentiment religieux en Flandre à la fin du Moyen Âge*. Paris, 1960, p. 118.
65. M. Vovelle. *De la cave au grenier: Un itinéraire en Provence au XVIIIe siècle: De l'histoire sociale à l'histoire des mentalites.* Quebec, 1980, p. 446.
66. K. Thomas. *Min. veik.*, p. 151, 163.

Etjenas de Burbonas šį šventvagišką kultą, žinoma, uždraudė. Tačiau prabėgus šešiems amžiams, 1879 m., vienas lionietis senienų mėgėjas aptiko, kad tos pačios vietovės valstiečiai vis dar garbina šventąjį Gineforą, nors ir žino, kad tai – kurtas![67] Praėjo viduramžiai, Reformacija, Apšvieta, revoliucija, dekristianizacija, o tam tikri esminiai valstietiškos sąmonės ypatumai, įgalinę tokią neįtikėtiną šuns ir šventojo tapatybę, matyt, liko nepakitę.

Dvasininkijos – ir ne jos vienos – požiūriu, tai laukinis prietaringumas. Betgi šita šventojo amalgama su šunimi kaip niekas kitas aiškiai atskleidžia specifinę liaudies kultūros logiką, iš pagrindų skirtingą nuo išsilavinusiųjų, dvasininkijos kultūros logikos. Aristotelio mokyklą išėjusių ir prieštaravimo dėsniu besiremiančių mokslo vyrų logika neleido gretinti skirtingo lygmens būtybių – šventojo ir gyvūno, žmogaus ir angelo, žmogaus ir demono. O štai ambivalentiška liaudies kultūros logika šias ribas lengvai įveikdavo, ir tokie sugretinimai bei abipusiai perėjimai jai nebuvo labai sunkūs[68].

Krikščionių pamokslininkai ir moralistai visais laikais buvo linkę skųstis sumenkusiu ar nepakankamu parapijiečių tikėjimu, prietaringumu ir nederamu elgesiu. Tačiau duomenys apie Vakarų Europos masių religingumą XV–XVIII a. byloja šį tą daugiau nei vien nepakankamą dievobaimingumą ir prastai išmoktą Dievo žodį. Pats jų sakralumo sampratos turinys buvo didžiai prieštaringas, vertinant jį pagal evangelinius standartus. Valstiečiai ir miestelėnai kitąsyk iš tikrųjų nežinojo elementarių krikščioniškosios religijos pagrindų ir bažnyčios mokymą – tiksliau, jo atplaišas – suvokė daugiausia per mažaraščių dvasinių mokytojų interpretacijas, agrarinei bendruomenei tradiciškai būdingo mitinio-maginio, chtoniško, animistinio pasaulėvaizdžio kontekste.

Ar tokios proto būklės priežastis buvo krikčionybės degradacija, kai kurių istorikų manymu, pastebima viduramžių pabaigoje?[69] Abejotina, nes ankstesnio laikotarpio liaudies religingumo tyrimai šiaip jau pieša panašų paveikslą. Tačiau tai ne pagrindas išvadai, prie kurios priėjo daugelis viltį praradusių XVI ir XVII a. teologų – kad liaudis kreipiasi į „nekrikštus“, pagonis, atmetančius krikščioniškąjį Dievą. Ne, tie žmonės buvo krikščionys, lankė bažnyčią ir ėjo išpažinties, kaip mokėjo, meldėsi Dievui ir, svarbiausia, baiminosi pragaro ir sielos pražūties. Moralistų pasipiktinimą ir pasibjaurėjimą lėmė akivaizdus liaudies kultūros nesupratimas ar nenorėjimas jos suprasti. Masių sąmonei jie taikė išgrynintos nuo prietarų bei rafinuotos religijos kriterijų, būdingą išsilavinusiems žmonėms, išmiklintiems teologinių spekuliacijų bei disputų, iš savo ar svetimos patirties susipažinusiems su mistinėmis ekstazėmis ir išrinktųjų nušvitimais, – taigi taikė aiškiai neadekvačius reikalavimus.

Masių kultūra ir bažnytinio elito kultūra viena nuo kitos gerokai nutolo, XVI–XVII a. jos, tiesą sakant, jau net nebeturėjo bendro pagrindo. O šis išsiskyrimas dargi atvedė prie to, kad vyraujančios bažnyčios (daugiskaitą tenka vartoti todėl, kad nuo Reformacijos laikų Vakaruose tarpusavy konkuravo kelios bažnyčios ir tikėjimai – katalikų, liuteronų, cvinglijonų, anglikonų) savo užduotimi laikė gyventojus dvasiškai pajungti sau. Kai kurie šiuolaikiniai tyrinėtojai teigia: nepaisant priešpriešos tarp Reformacijos ir Kontrreformacijos, abiems bendra buvo tai, jog tiek Liuteris, tiek Lojola savo veikloje rėmėsi požiūriu į liaudį kaip į nekristianizuotą masę, kuri turi būti kristianizuota. Šių mokslininkų nuomone, ir Reforma, ir Kontrreforma buvo energinga kova su politeizmu bei magizmu, su kuriais viduramžių bažnyčiai teko taikstytis, ir tikroji Vakarų Europos valstiečių kristianizacija įvyko, tiesą sakant, tik XVI a. pabaigoje ir XVII a.[70] Nesiaiškinsim, kiek ši nuomonė teisinga, tačiau dalis tiesos joje yra: tiek katalikų, tiek protestantų bažnyčios pradėjo puolimą prieš liaudies religingumą ir kultūrą, siekdamos ją išrauti su šaknimis.

Pačios dvasininkijos reforma, kova prieš jos supasaulėjimą, ganytojų išsilavinimo lygio kėlimas, bažnytinių parapijų reorganizavimas, parapijos gyvenimo kontrolės iš aukščiausios bažnytinės valdžios pusės stiprinimas, nepaliaujamas rūpestis diegti į kiekvieno tikinčiojo sąmonę tikybos pagrindus, eiliniam parapijiečiui skirtos religinės literatūros platinimas (palengvintas atsiradusios spaudos), naujo, protestantiško religijos supratimo, kaip tikinčiojo tiesioginio ryšio su Kristumi, diegimas, tendencija religingumą atitraukti nuo kolektyvinių beveidžių apeigų ir padaryti kiekvieno asmeniniu sąžinės reikalu, mokymas apie profesiją kaip pašaukimą ir darbui suteikta nauja etinė vertė – štai kai kurios Reformacijos, o iš dalies ir Kontrreformacijos, ypatybės. Visa tai žinoma. Tačiau vertėtų pabrėžti, kad protestantiškoji ir potridentiškoji „akultūracija“ užgniaužė ir suardė tradicinį masių religingumą bei kultūrą.

67. J.-C. Schmitt. *Le saint lévrier: Guinefort, guérisseur d'enfants depuis le XIIIe siècle.* Paris, 1979.

68. J.-C. Schmitt. Menschen, Tiere und Dämonen: Volkskunde und Geschichte. Iš: *Saeculum*, 1981, t. 32, Nr. 4, p. 346.

69. J. Toussaert. *Min. veik.*; F. Rapp. *L'Eglise et la vie religieuse à la fin du Moyen Âge.* Paris, 1971, p. 315 ir t.

70. J. Delumeau. *Le catholicisme…* , p. 227 ir t., 236 ir t., 243 ir t., 248 ir t., 330; J. Delumeau. Au sujet de la déchristianisation. Iš: *Revue d' histoire moderne et contemporaine*, XXIII, 1975, p. 57 ir t.; *Nouvelle Histoire de l'Eglise*, III. Paris, 1968, p. 246.

Viena iš šios „akultūracijos“ apraiškų buvo liaudies švenčių slopinimas ir tiesiog draudimas. Monotoniškame ir visais atžvilgiais ribotame kaimo gyvenime šventė buvo būdas išeiti laukan ilgai besitvenkusioms ir slopintoms emocijoms. Kartu tai buvo laiko taškas, kurio reguliarus kartojimasis laiko tėkmei suteikdavo atitinkamą ritmą. Per šventę atsiskleisdavo esminės liaudies pasaulėvokos pusės. Viduramžiais bažnyčia gana pakančiai žiūrėjo netgi į tas šventes, kurios turėjo mažai ką bendra su krikščionybe tiek pagal kilmę, tiek pagal vidinę prasmę (kaip apvalomosios ugnies ritualas Joninių naktį), o štai nagrinėjamuoju laikotarpiu bažnytinės ir pasaulietinės valdžios požiūris į jas pasikeitė, ir jose, kaip ir daugelyje kitų liaudies gyvenimo reiškinių, imta įžiūrėti kažkas neleistina. Folklorizuota viduramžių religija, sugėrusi liaudies kultūros elementus ir švenčių dienomis suliedavusi sakralumą ir pasaulietiškumą į viena, pasirodė nesuderinama su naująja krikščionybės dvasia, skiepyta Reformos ir Kontrreformos. Liaudies šventėms ir papročiams nepritarė ne vien bažnyčios veikėjai – su išankstine nuostata į jas žiūrėjo ir švietėjai, matę jose vien tamsumą ir barbarybę, praėjusios gotiškosios epochos atgyvenas, lėbavimą, girtuoklystę, siautėjimą ir nusikalstamumą.

Naujoji verslo dvasia, kuriai visų pirma atstovavo puritonai, negalėjo taikstytis su brangaus laiko „švaistymu“ negamybiniams užsiėmimams. „Visi žaidimai neteisėti, jeigu jie atima Laiką, kurį mes privalome skirti rimtesniems darbams“, – rašė Ričardas Baksteris (Richard Baxter)[71]. Kasmetinių švenčių, viduramžiais užėmusių trečdalį kalendorinio laiko, skaičius buvo smarkiai sumažintas. XVII a. darbas pasiekė visišką pergalę prieš laisvalaikį[72]. Karališkosios deklaracijos apie pramogas Anglijoje (1618 ir 1633 m.), globojusios sporto varžybas, gegužines, šokius ir pan., puritonų pamokslininkų buvo pasmerktos kaip šėtoniškos, ir revoliucija jas panaikino[73]. Tačiau liaudies tradicijas, šventes ir pramogas išrauti kaime ėjosi lėčiau ir ne taip nuosekliai kaip miestuose, o žemdirbystės ir gyvulininkystės ritualai bei papročiai kai kur tebegyvavo dargi XX a. pradžioje. Vis dėlto bažnyčios ir valstybės puolimas prieš liaudies šventes ir laisvalaikio pramogas, visokeriopos kasdienio gyvenimo kontrolės sugriežtinimas davė vaisių. Tradicinės visuomenės suirimą lydėjo liaudies pasilinksminimų nuosmukis. „Senasis pasaulis, kuriame tarpusavy maišėsi juokas ir religija, darbas ir šventė, nes ši visam metų laikui ir visam gyvenimui teikė ritmą, – šis senasis pasaulis sugriuvo“[74].

Istorikai toli gražu neturi vieno atsakymo į klausimą, kokiu mastu buvo sunaikinta santykinė liaudies kultūros autonomija prieš prasidedant Europoje pramoninei revoliucijai[75]. Vis dėlto sunku būtų neigti, kad ji buvo tikslingai varžoma ir slopinama. Tačiau jokioje kitoje srityje šis bažnyčios, valstybės ir intelektinio elito priešiškumas liaudies pasaulėvaizdžiui ir jo nulemtam praktiniam elgesiui nepasireiškė taip nuožmiai ir nuosekliai, su tokiomis triuškinančiomis ir žiauriomis pasekmėmis, kaip liaudies magijos ir jos atstovų, perkvalifikuotų į raganas ir burtininkus, atžvilgiu.

Tęsinys kitame žurnalo numeryje

Versta iš: А. Я. Гуревич. Ведьма в деревне и перед судом. (Народная и ученая традиции в понимании магии). Iš: *Языки культуры и проблемы переводимости*, отв. ред. Б. А. Успенский. Москва, 1987, p. 12–46.

Iš rusų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

A witch in the village and in court (How magic was perceived by the common folk and educated persons)

Aron GUREVIČ

Presented here is a translation of an article by Aron Gurevič, one of the most famous 20th–21st c. medieval culture historians, who lived in Russia (Moscow) and wrote in Russian. The article examines the reasons, origins, nature and lessons learned from the so-called witch hunts. The key point from which the authors looks at this tragic phenomenon from Western history is the relationship between "high" culture (the church, manor, educated people, enlighteners) and folk culture. The persecution of witches, according to the author, is the cultural war of the church and teachers against folk culture and all of its manifestations.

71. R. W. Malcolmson *Popular Recreations in English Society: 1700–1850.* Cambridge, 1973, p. 89.
72. Y.-M. Bercé. *Min. veik.*, p. 152.
73. R. W. Malcolmson. *Min. veik.*, p. 11 ir t.
74. R. Muchembled. *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe–XVIIIe siècles): Essai.* Paris, 1978, p. 215.
75. *Kultur der einfachen Leute: Bayerisches Volksleben vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*, sud R. von Dulmen. München, 1983.

Vaikai ir laukiniai augalai

Nijolė MARCINKEVIČIENĖ

Didžiausi laukinių augalų ragautojai – vaikai[1]. *Piemenukai visada alkani, jiems vis rūpi ką nors į pilvą įmest, tai gal nebuvo tokio paukščio, kurio kiaušinio nebūtum paragavę, ir nebuvo tokios žolytės, jos stiebelio, lapelio ar sėkliukės, kad neįsimestum į burną... Po kiek laiko ir piemuo, ir pirmamečiai gyvuliai gerai žinojo, kas skanu, kas pakenčiama, kas burną sutraukia ar net susargdina...* (Elžbieta Bartulytė, g. 1913 m. Drulėnų k. Kupiškio r.).

Labiausiai rinkti, ragauti ankstyvieji pavasariniai augalai, kai dar nėra jokių daržo augalų, kai organizmui trūksta šviežio augalinio maisto. Daugiausia ir ilgiausiai laukinius augalus rinko, valgė smėlingosios šilų Dzūkijos vaikai: „Mes, vaikai, tai pešėm kūlynų galvukes dar neapsipūkavusias, anksci pavasarį ir grūdom gerklalėn. Taigi tuos baltus galalius ištysį iš krūmelio apkramcydavom. Gardu buvo, biskį tep kap saldu. Prosta burnelėn cirpo. Tep ir sakydavom, ainam balon kūlynauc. Visa kų valgėm: gėlalas, pumpurėlius, šaknelas. Kiškio bulvelas iš pieskelės miškelin palei raistų kapstėm. Kiškio duoneli vadėm šlapiuon vieton augancį žolynukų bordavais lapeliais. Augalėlio neskynėm, cik lapelius iš žiedo tųsėm ir burnukėn. Palei Katrų ievų uogukes rinkom ir namo nešėmės, kap žvirblukai ievų aptūpdavom. Ca ne toj, kur palei kožnų upelį yra. Ca kita, jos uogaitės negailaus skonio, ovaš saldesnės. Liepų cukerkaites, dar nepraplyšusias smarkiai valgėm. Gelažies pūčkelių prisrinkc kantrybės raikėj. Dzie, gelažukės surūdzijusios skonį turėjo. Ne visiem toj samanukė gardzi buvo, ale valgėm, kap kadu ir bobulė ar motulė liepdavo. Net ir apibardavo: „Išbalys kap meškašūdzis, o negali prisiskync rūdzinių pūčkelių.“ Kas pamokino, navet nežinau. Gal vieni vaikai iš kitų mokėmės, kas valia, o ko nevalna burnelėn grūsc. Viskuo gamta pasrūpinus, cik ar jau mokam susišnekėc?“ (Baltėnas, Drobelienė 2009: 136). *Rūdzinės pūčkelės*? Gal tai samana – gegužlinis (lot. *Polytrichum juniperinum*) arba belapis semainis (*lot. Buxbaumia aphylla Hedw*), kurio atradimą Varėnos apylinkių miškuose vaizdžiai aprašė gamtininkai Vladimiras Filinas ir Jonas Naujalis? Jie džiūgauja: „Ir staiga dar vienas atradimas. Abu, pasilenkę pakelti nukritusio ant žemės fotoobjektyvo dangtelio, pastebėjome įvairiomis spalvomis tviskančias, nemažas, keistai išlenktos formos dėžutes ant nedidukų, ne daugiau kaip poros centimetrų stiebelių. Abejonių neliko – svarbiausieji belapio semainio požymiai buvo kaip ant delno matyti. Gerai apsidairę, pamatėme, kad šios samanos gana gausiai pasklidusios po visą miško aikštelę – ir vis kur vieta atviresnė, kur dar kitų augalų retoka arba visai nepasitaiko. Štai ką kartais reiškia netikėtai arčiau žemės atsidurti. Vėliau belapį semainį tose pačiose apylinkėse aptikome dar kelis kartus. Belapis semainis iš pradžių atrodo be jokių lapų – bent jau jų tikrai nepamatysi net augalą prie akių prisikišęs. Kartais tarp kitų samanų arba kerpių gniužulų pasislėpę, dažniau ant visiškai plynų (be kitų augalų) substratų matyti vos nuo žemės paviršiaus pasilypėję (pusės–dviejų centimetrų aukščio), storoki kaip samanoms, rausvai raudoni, tankiai nuberti karpelėmis koteliai. Jų viršūnėje pūpso ne mažesnės nei bene stambiausios mūsų krašte samanos – paprastojo gegužlinio sporinės. Iš pradžių, o pasirodo dėžutės rudenį (maždaug rugsėjo viduryje), jos būna vos įžiūrimas taškelis. Subrendusios užauga iki penkių milimetrų ilgio ir trijų milimetrų pločio. Jaunos sporinės paprastai būna vertikalioje padėtyje kotelio atžvilgiu, bet palengva kyla į horizontalią plokštumą ir dažniausiai šiek tiek įkypai išsidėsto. Neįprasta ir sporinės forma – tokią vieną kartą pamatęs, visą gyvenimą prisiminsi. Subrendusi sporinė išvaizda šiek tiek primena kiaušinį, kurio viršutinė pusė žalsva arba šviesiai rusva, beveik visiškai plokščia su siauručiu apvadėliu. Apatinė sporinės pusė smarkiai išgaubta, blizganti, rudai raudona arba net purpurinė. Užsibaigia sporinė trumpu snapeliu, kurį gaubia toks pat nedidelis, todėl ir sunkiai įžiūrimas, gaubtuvėlis. Norėdami pabrėžti keistoką šių įkypų sporinių išvaizdą, kai kurių Vakarų Europos šalių mokslininkai belapį semainį vadina kuprotu elfu arba ant kelioninės lazdos parimusiu vabalu. Tai gan taiklūs palyginimai.“ (Filinas, Naujalis 2014).

1. Ištrauka iš spaudai rengiamos etnologės Nijolės Marcinkevičienės knygos „Laukiniai augalai tradicinėje mityboje ir buityje“.

Paklausinėjus to krašto pateikėjų, teko nusivilti, nes apie *rūdzines pūčkelas* sužinota tik tiek: *Tai gal toj labai graži ružava samana. Mes prieg jos bovinomės. Rudenį kap perbrauki per jų koju ar ty su ranku, tai dūlka... Jų daugiausia buvo už Padubinykės laukų. Niekas mumi neliepė jų valgyc, bet kap užainam, tai pakaštavojam tų viršūnaitį – pūčkutį...* (Puvočių k. Varėnos r.). Žodžiai „graži, ružava“ labiau tinka apibūdinti belapiam semainiui nei gegužliniui. O gal ragauta abiejų samanėlių sporų? Neliko vaikų nepastebėtas dekoratyvus smilginis augalėlis – kanapėlė (lot. *Briza media*). Šis augalas vadinamas ir Marijos ašaromis, kiškio ašarėlėmis, kiškio avižėlėmis, žvirblio kanapėmis, kanapyte ir pan. Zanavykės prisimena, kad vaikai šias kanapėles su sauja nubraukia nuo stiebo ir – į burną... Vaikų išragauti ir jauni vingirio (lot. *Thalictrum*) ūgliukai. Alytaus apylinkių vaikai, dar pokaryje nežinia iš kur girdėję apie pikantiškąjį augalą šparagą, laužė dar nesumedėjusio vingirio stiebelius, ragavo įsivaizduodami valgą kap prancūzai šparagus. Balandį išlenda raktažolių (lot. *Primula veris*), dar vadinamų gegutės (ar šv. Jurgio, šv. Petro) rakteliais, minkštučiai, garbanoti lapeliai. Piemenys neiškęsdavo jų nenusiskynę ir neparagavę su rupia juoda duona. Panašiai ragaudavo ir tik prasikalusių jaunų paprastosios gaivos (lot. *Lampasana communis*), liaudyje dar vadinamos ožio pienėmis, lapelių. Teko girdėti, kad jos lapeliai ir minkšti stiebeliai tinka salotoms. Graži, kukli piktžolė našlaitė, dar vadinta sesebrole, broliuku, vėlgi nepraslysdavo pro vaikų akis, ir šie, nusiskynę vieną kitą vos prasiskleidusį žiedelį, įsimesdavo į burną. Liekninio viksvameldžio (lot. *Scirpus sylvaticus*), dar vadinamo šlapumos viksva, apatinė šviesi lapų dalis taip pat vaikų išragauta: *Bile tai balių darom, tai tų šlapių viksvų galūnaites, jaunų krapų lapelių suplėšom, sumaišom, vandeniu užpilam ir iškaštavojam* (Kapčiamiestis). Visko vaikai skanavę po nedaug – *daug negardu ir nesaka,* todėl apie apsinuodijimą žolėmis neteko girdėti. Apžvelgsime kiek plačiau kai kuriuos minėtuosius (ir gal dar neminėtus) vaikų ragautus augalus.

Dirvinis asiūklis (lot. *Equisetum arvense*)

Nerasime žmogaus, kuris nepažintų asiūklio. Tai kartais iki pusmetrio ištįstantis status stiebas, nuo pat pažemės apaugęs smaragdo žalumo, siūliškais lapeliais. Šis augalas mėgsta apydrėgnes, rūgščias dirvas, labai paplitęs. Dėl paplitimo ir išskirtinės išvaizdos turi daugybę liaudiškų vardų: eglelės (*aglalės*), asiūkliai, asiai, asiukai, ožkabarzdžiai, meškabarzdės, piesčiukai, gandro pupos, gegutės duonelė, krekesos, kežečiai, kekežiai, gegežiai, gigeliai, gegiai. Didžiausias dirvinio asiūklio įdomumas ir vertė – anksti pavasarį prasikalantys žvynuoti sultingi stiebeliai, su viršūnėlėje bręstančiomis sporomis. Jauni stiebeliai, su pavasarinio grybo briedžiuko miniatiūrinę galvutę primenančia viršūnėle-buožele, kadaise vaikų buvo laukiami vos ne kaip dangiškoji mana. Buvęs net toks pasakymas: *Pakriko po laukus kaip vaikai gigeliaudami* (Švenčionėliai). Apie Molėtus *gegužauti* reiškė rinkti *gegužius* (asiūklius). Ir tikrai – dar balandį drėgnose, ką tik žiemos pašalo atsikračiusiose dirvose pirmieji sultingus asiūklio ūgliukus užtikdavo vaikai. Nieko nelaukę jie laužė krakmolingas, geltonų sporų pritvinkusias asiūklių viršūnėles, malšinančias nepasotinamą alkio kirminą, ir kimšo tiesiai į burną. Nešė ir namo. Jaunas augaliukas tiko tešlai maišyti, duonai skalsinti ir viralui: „Rinkdavo gigelius ir nuo viksvų šiškeles ir motina virdavo zacirką“ (Pivoriūnienė, Balčiūnienė 2003: 69). Juozas Mickevičius rašo: „Ožkabarzdis auga pagrioviuose, sausose pievose ir dirvose. Pavasarį, kai jų galvutės dar jaunos ir kietos, vaikai jas skabo ir valgo“ (Mickevičius 2008: 268). Iš Lietuvių kalbos žodyno aiškėja, kad asiūkliai maistui buvo naudoti vos ne visoje Lietuvoje, pavyzdžiui: *Tu da jam gegelių išvirk* (Tauragnai); *Gegužis, žolė, yra pavidalo eglelės. Gegužius lasė pavasarį, džiovino, malo ir valgė gegužių miltus* (Šatės, Skuodo r.). Ir Antano Juškos surinktose dainose minimas asiūkliavimas / gegučiavimas: „*Nutekėjus už biedno, pupų rėtį pasisėsiu ir gegučių pasibrauksiu, kol bulvių sulauksiu.*“ Arba: *gegužiausim ir grybausim, kol pupų sulauksim* (LKŽ) ir pan.

Botanikas Sigutis Obelevičius siūlo išsivirti šiuolaikišką pavasarinių asiūklių sriubą: „Verdant asiūklių sriubą, pusėje litro sultinio reikia apvirti 2 pjaustytas bulves, po vieną morką ir svogūną, tada supilti 50 g supjaustytų asiūklio ūglių, pasūdyti, pavirti dar 5–10 minučių. Valgyti įdėjus grietinės, šiek tiek krapų lapų, virtą kiaušinį“ (Obelevičius 2011: 34).

Dirvinis asiūklis garsėja ir didelėmis, įkyriomis šaknimis. Galima numanyti, kad ir jos tikusios alkaniems pilvams, nors vyresnieji pateikėjai prisimena vaikystėje ieškoję tik prie asiūklio ilgojo šakniastiebio prilipusių mažų ataugėlių (riešutėlių). Sako, kad jie *nepriklūs* ir žali, o pakepti pelenuose ir visai skanūs. *Ožkabarzdzų šaknyse yra toki guzeliai kap žirnukai... Kad būdavo ir tuos sukremtam. Ot, kokis ty skonis – viskų pagardzina ugnelė...* (Antosė Garbienė, g. 1911 m. Trakiškių k. Varėnos r.). *Kežių šaknys ilgos, įleistos giliai į žemę. Ant jų būna riešuto didumo gumbelių. Kasa rankomis, išraus-*

dami duobes, kiek galima pasiekti ranka. Užtikti gumbeliai nuvalomi ir valgomi (Kazys Merkelis, Vaineikių k. Rokiškio r.).

Asiūkliai dar naudoti ir kaip vaistas, dažas, bet buityje labiausiai praversdavo jų giminaičiai šiurkštieji asiai. Kuokštą žalių, o dar dažniau džiovintų asių susukdavo į gniužulą ir naudojo vietoj ragažių mediniams paviršiams, indams ir kitokiems daiktams šveisti. *Šaukštai mediniai, būdavo, ir šveisdavom, kėp mūsų tatula, tokė asiūkliai būdavo, kur auga šitė bolos, tai jė trūksta tokė minkšti, o būdavo toki duoba, ti tokė pot osiūkliai, o jė stiprūs: kėp dratalas, tai susiriša šlotalį tokių – taigi seniau mada būdavo. Dabar motai stolai obdingti tom klijonkom, o seniau kad būt nušveista, tai būdavo, tik volgunt uždengia tokių pokulninalį, povolgo ir nutraukia, ir poskum plikas stolas. Reiškia, kad boltas būtų, tai šito nušveičia labai, su šluoteli nučiustyja, nučiustyja, kad boltas būt vadinas stolas* (Kupiškėnai pasakoja 1997: 361). *Asių prisrenka ir prieš Velykas su pelanais, su asiais išbrūžina suolus, uslanus, stalų... Nog pelanų, asių medzis net šviecia. Šici draciniai asiai auga palei girinykijų. Ne ožkabardzai, o drūci asiai labai gerai šveicimu ir nog inkstų juos naudojo kap vaistus* (Ona Tamulevičienė, g. 1912 m. Kabelių k. Varėnos r.). *Po Užgavėnių, Pelanijon, motka atsineša asių ir iššveica puodus, skarvadas, kad neliktų nei trupuco, nei kvapo riebulų – prasdeda gavėnia* (Izabelė Bingelienė, Margionių k. Varėnos r.). Žolininkės sako, kad *asiūklis tuo skiriasi nuo asio, kad jo nariai galima ištraukyti vieną iš kito, o asio nesitrauko* (Leipalingio k. Lazdijų r.).

Laukinis česnakas (lot. *Allium oleraceum*)

Ankstyvą pavasarį pamiškėse, palaukėse, bet dažniausiai drėgnose upių pakrantėse išlenda pailgi laukinio česnako laiškai. Jie dar vadinami *kiškio česnakais, kiškio cibuliais.* Pietryčių Lietuvoje pasmaguriauti laukiniais česnakais paaugliai eidavo būreliais. Šventadieniais tai buvo tam tikra pramoga. Išsikasę nedidelius balkšvus česnako gumbelius, artimiausiame vandenyje juos nusiplovę, suvalgydavo čia pat su visais švelnų prieskonį turinčiais jų laiškeliais. *Mes su seserim kap ganėm karves, tai pavasarį labai ieškojom kiškio česnakų. Anys toki mažutukai, ne toki macni kap daržo česnakai. Randam nedickų, žalių, siaurų lambukų, pirštais išsikasam, kad galvelė nenutrūkt, balon nusplaunam... Nėr balos, tai in skvernų brūkšč, brūkšč ir burnon... Kap Marė, vyriausia sesuva, tai jiej visu pulku nedėlion ajo česnakauc* (Paulina Laučinskienė, g. 1934 m. Mištūnų k. Šalčininkų r.). Mitybos specialistai sako, kad šio česnako laiškai labai vertingi dėl juose susikaupusios geležies, mineralinių druskų, karotino. Juos rekomenduojama valgyti smulkiai supjaustytus ir užbertus ant mėsos, kiaušinių, žuvies ir kt.

Didysis šilokas (lot. *Sedum maximum*)

Šilokas – daugiametis, aukštokas žolinis augalas. Apyretis, bet pasitaiko visoje Lietuvoje, rytinėje dalyje dažnesnis. Šiloku, šilojum šis augalas vadinamas pagal augimo vietą. Jis veši šiluose, šilų laukymėse, sausose vietose, smiltynuose. Pasitaiko jo augaviečių ir sausuose šlaituose, javų laukuose kaip piktžolių. Didžiojo šiloko liaudiškuosius vardus lėmė jų požeminis stiebas, kurio sustorėjimai labai panašūs į bulves: *kiškiabulbė, kiškio bulbelė, zuikiabulvė, zuikio roputė*. Dėl storų, sultingų, plokščių, plačių, pilkai žalių lapų dar vadinamas *kiškio, vilko kopūstais*, *atagaja, tukažole*. Seniau miltingos šiloko šaknys buvo valgomos. Suomiai rekomenduoja maistui jo sultingus lapus (palaikius keletą valandų šaltame vandenyje galima ruošti kaip špinatus). Lietuvoje vaikai pasmaguriavimui kasė ir su malonumu ragavo gumbines šiloko šaknis. *Vaikai valgėm kiškio česnakus ir kiškio kopūstus. Pirma kap buvį rėzai, tai an ažių augo kiškio kopūstai. Jų lapai toki mėsyngi, tai paskasam ir randam tokius kap obolaicus prieg jų šaknų. Nejudzinam šitos žolės cik paskasam ir tuos gumbelius pasimam. In žolį nusbraukiam ir valgom, panašiai valgėm ir kiškio česnakus...* (Paulina Laučinskienė, g. 1934 m. Mištūnų k. Šalčininkų r.). *Palei pušynėlį, pieskutėn augo kiškio bulbaitės. Tokia žolė. Nu jų šaknukės guzai toki ovoštai... Sakom, aisim pas pušalaites paieškoc kiškio bulbaitių. Žalios ciko, kiek ty jų yra, jų gi neprivalgysi, cik zabova tokia... Jei yra ugnė, tai pelanuose apkasi, kiek pašyla ir valgai – skaitės keptos kiškio būlbės* (Marcinkonys).

Šiloko šaknis labiausiai mėgę pietryčių Lietuvos vaikai, bet apie smaguriavimą šio augalo bulvelėmis užsimenama ir kituose regionuose. *Kiškio bulba buvo žinoma visiem vaikam. Jau nepraeis pro šalį. Reikia iš po žemių su nagais išsiraust... Seniau viskas lindo gerklėn* (Užpaliai).

Piemenys kas ir valgys zuikio bulvių šaknis (Telšių r.). *Zuikio ropučių pasitaikė surasti. Vaikystėje jos rodėsi labai skanios. Čia pat ir suvalgydavome* (Skirsnemunė). Apie Tauragnus sakydavo: *Kiškio bulva pamačlyva: žiedai širdžiai, lapai prie ronos, bulbelės pašutimui.* Tai reikštų, kad šiloko šaknys valgytos ir virtos, keptos...

Zuikio kopūstai (lot. *Oxalis acetasella*)

Zuikio kopūstai (*kiškiakopūsčiai, kiškio rūgšteliai, kiškio dobilai*) – ankstyvas valgomasis augalas. Dzūkai šį augalą vadina ir *gegutės duonela,* ir ne be reikalo, nes vos tik jiems išlindus iš žemės vaikai mielai puldavo jų ragauti, panašiai kaip šviežiai iškeptos duonos. Purioje žemėje didelės jų augavietės dar pilką pavasario žemę puošia liaunais žaliais lapeliais. Gegužę, užkukavus gegutei, kiškiakopūsčiai apsipila švelniais baltai rausvais žiedeliais. Amžinai alkaniems vaikams tai buvo didžiausias džiaugsmas. Valgymui tiko ne tik lapeliai, bet ir rausvi stiebeliai ir žiedai. *Alksnynuose augo kiškio ruškyniai, tai ir tuos skynėm ir saujom valgėm. Raškom su lapais ir kvietkucais. O jei dar duonelės turi užsikųsc, tai ir pageryci piemenaico pietai. Kol jiej dar jauni, iš pavasario, tai pac gardumas. Valgom ir dar užancus priskraunam... Vis iš to nepritekliaus* (Veronika Versec-kaitė, g. 1915 m. Mištūnų k. Šalčininkų r.). Vaikai ne tik prisikemša pilvus (dėl juose esančios oksalo rūgšties jų daug ir nesuvalgysi), bet ir neša namo, kad motinos išvirtų rūgštaus viralo. Pavyzdžiui: *Pas mus tai virdavo rūgštelius ir kiškio kopūstus. Krūmas netoli ir ten būdavo kiškio kopūstų, tai man sakydavo: eik, vaikeli, prirink kiškio kopūstų. Kotus nugnaibo ir verda. Skani rūgštis. Verda taip pat kaip rūgštėlius. Karštus valgo, skanu ir šalti vasarų* (Vytautas Juška, g. 1946 m. Davainiškių k. Rokiškio r.). *Mano mama sriubas virdavo iš jaunų burokėlių lapų ir ne tik iš raudonųjų, bet ir iš geltonųjų, dabar sakytų – pašarinių. Kai jau mama ruošiasi virti lapienę, visą laiką kurią nors iš mūsų seserų siųsdavo į miškelį kiškio kopūstų. Supjausto ir gerą saują įmeta, kad parūgštintų. Į tokią sriubą dėjo bulvių ir kokią gerą saują ar dvi miežinių kruopelių* (Genovaitė Juknevičienė, g. 1943 m. Daukantų k. Radviliškio r.). Ir suvalkiečiai neatsisakydavo šio augalo barščių. *Pavasarį virėm barštukus iš kiškio kopūstų. Ir kompotams labai tiko kiškio kopūstai ankstyvą pavasarį. Prideda į puodą kiškio kopūstų, užpila vandeniu ir palaiko ant ugnies iki pirmojo kunkulo. Nukelia, nukošia ir stovi ąsotis ant stalo su šituo gėrimu...* (Elena Krušinskaitė, Krušinskų k. Šakių r.). Bronius Kviklys „Mūsų krašte“ rašydamas apie Šiaulių krašto Tyrelio miško ypatumus pabrėžia čia augusių kiškio kopūstų gausą ir kad iš jų šeimininkės pavasarį virė barščius (Kviklys).

Kiškiakopūsčių sriuba

Porą saujų jaunų kiškiakopūsčių nuplauti, nuplikinti verdančiu vandeniu. Supjaustyti kubeliais bulves ir virti vandenyje, kol suminkštėja. Baigiant virti sudėti kiškiakopūsčius ir įberti porą šaukštų miežinių kruopų (manų kruopų). Pagardinama grietine.

Duonukė su kiškiakopūsčiais

Sugrūstų, pasaldintų burokiniu sirupu kiškiakopūsčių dėjo ir į duonos pagranduką. Jį vadino *gegutės duonela.* Tam reikia: 0,5 kg ruginių nusijotų miltų, 30 g mielių, 3 kiaušinių, 2 šaukštų sviesto, 0,5 stiklinės cukraus ir įdarui 3 gerų saujų kiškiakopūsčių. Sviestas ištrinamas, mušama po kiaušinį, beriama cukraus ir gerai išsukama. Tada supilamos išleistos mielės, miltai ir suminkoma. Tešla laikoma šiltoje vietoje, kol pakils. Formuojamos nedidelės bandelės, į kurių vidų dedami susmulkinti ir gerai su cukrumi ištrinti kiškiakopūsčiai. Bandelės aptepamos kiaušiniu, pabarstomos cukrumi, sudedamos į riebalais pateptą skardą ir paliekamos, kad pakiltų. Kepama 30 min. vidutinio karštumo krosnyje. Kartais įdarui kiškiakopūsčiai pamaišomi su tarkuotomis morkomis ar baltais burokais (cukriniais runkeliais).

Matyt, šio augalo valgomosios savybės lėmė, kad Radviliškio apylinkėse gyvavo tikėjimas, jog kiškiakopūsčio lapelių įmetus į girą ar alų savo nusižiūrėtajam berneliui (o bernelis mergelei) ir jį sugirdžius atsiranda didelė trauka, kuri dažniausiai baigiasi vestuvėmis...

Liepa (lot. *Tilia*)

Žmonės sako, kad per šv. Florijoną (gegužės 4 d.) ima ir susprogsta liepų pumpurai. Vaikai, tarsi žinoję, kad juose daug aktyviųjų medžiagų, taip reikalingų jų bręstančiam organizmui, raškė besiskleidžiančius liepų lapelius, dėjo į liesą piemenų varškę, maišė su kiškiakopūsčiais ir ragavo kaip pasiilgtą gardumyną. Bet dažniausiai valgė juos vienus, o Marcinkonių apylinkėse vaikai pavasariškai pabrinkusius lieppumpurius vadino *liepų cukerkaitėmis. Laukiam pavasarį liepų bamboraitių kap cukerkaitių iš kermošaus* (Agota Kibirkštienė, g. 1926 m. Darželių k. Varėnos r.).

Liepai pristatyti labiausiai tiktų Eugenijos Šimkūnaitės odė šiam medžiui: „Liepos lapuose daug vertingų, riebaluose tirpstančių vitaminų, gleivių, lengvai virškinamų maisto medžiagų, švelnios ląstelienos. Seniau liepos lapienė ar lapų košė būdavo dažnas patiekalas ir bado nemačiusiose trobose. Dabar vaistams liepos lapus vartoja labai retai. Nedaug jų ir tesuvartoja. O maistui, ypač pavasarinėms salotoms, liepos labai praverstų. Beje, ne viena geresnė šeimininkė moka tokias salotas pasigaminti. Galima jomis ir vasarą gardžiuo-

tis – tik reikia atvašų pasiieškoti – jų lapai švelnesni. Dėmėti rūdėti lapai nei vaistams, nei maistui netinka. [...] Nenustojo reikšmės ir liepų grožis, nenustojo ir liepų žieduose sukauptas puikus nektaras – medaus žaliava. Tad renkant liepžiedžius reikia į tai atsižvelgti. Liepžiedžių rinkimą pradėkime, kai į pietus nukreiptoje medžio pusėje visi žiedai prasiskleidžia ar lieka po vieną pumpurą. Kitose pusėse dar neperbrendusių žiedų bus daugiau, ir nors dalis pietinių bedžiūstant nubyrės – visa žaliava dar bus gera. Pradėkime žiedus rinkti apie pusiaudienį – bitės beveik visą nektarą išneša rytmetį. Ir medaus surenkama daugiau, ir bitės netrukdo žiedus skinti. [...] Žiedus nuskynę šakučių neišmeskime. Galima jas sušerti triušiams tuoj pat, o dar geriau surišti ir išdžiovinti žiemai. Džiovintų, lapuotų šakučių žiemą ir kiškiai, ir stirnos laukia. Seniau liepų karnas vartojo tvarsčiams, o nuovirus nuo viduriavimų [...]“ (Šimkūnaitė 1991: 60).

Nuiesdavom liepų pumpura... Kaimynė vaikydava, sakydava – medis bjaurus paliks, lapų bus maža. Valgėm liepų pumpurą, kai jau pastirpę – daugybę suvalgydavom. Valgėm vyšnių sakus. Skanu vyšnių saka ir ta pačia burna liepų pumpura... Žiaumojom vyšnių medžio sakus. Vadinome juos „Zavalio meds“. Zavalis turėja vyšnių sodną (Juozapas Šorys, g. 1959 m. Narvydžių k. Skuodo r.).

Labai mėgom vaikai valgyti liepų pumpurus. Valgom pavasarį, kai jau truputį pabrinkę... Pilna burna valgėm (Pakruojis).

Liepų pumpurus, lapelius labai valgydavom, ypač tų jaunų liepukų, kai ima sprogt. Nuo jaunų skanesni, tai tėtis bardavo. Sako, nuvalgot, o paskui norit, kad žydėtų? Tai mes slapčia nuvalgydavom. Iš liepos lapų sriubos nevirdavo (Zofija Šlapikienė, g. 1920 m. Dangutiškės k. Raseinių r.).

O aukštaitės iš liepų pumpurų ir net lapų virė sriubas. *Liepų, kai dar nelabai pastovėjį, dar pumpurai, tai labai skanus viralas. Priskini, vandeniu apipili, supjaustai, dar bulvė... Būdavo priraškau, kai tik išsisklaidį, dar ne tokie dideli lapeliai, ir verdu...* (Pranciška Virbalienė, g. 1922 m. Klingių k. Rokiškio r.).

Populiariausias aukštaitiškas liepos pumpurų viralo receptas:

Tik prasiskleidę liepų lapeliai išrenkami, nuplaunami ir nuplikinami karštu vandeniu. Atskirame inde su riebalais paskrudinami miltai ir sudėjus lapelius maišant dar pakaitinama. Į puodą su vandeniu įpjaustoma pora bulvių ir joms baigiant virti sudedami liepų lapeliai, įberiama druskos, dedama kvapniųjų pipirų, lauro lapelis. Paruoštus liepų lapelius galima virti ir mėsos sultinyje. Balinama grietine.

Liepų lapų sriuba

Jaunus liepų lapus supjaustyti, užpilti verdančiu pasūdytu vandeniu ir uždengus palaikyti apie 15 minučių. Nukošti ir lapus sumesti į verdantį sultinį su prieskoniais. Įkaitintame svieste pakepinti kvietinius ar ruginius miltus, atskiesti sultiniu ir supilti į lapienę. Pavirus keliolika minučių nukelti puodą. Užbalinti rūgščia grietine.

Liepžiedžių arbata

Arbatinuką pakaitinti, sudėti liepžiedžius, užplikinti verdančiu vandeniu ir 8–10 minučių pastatyti karštesnėje vietoje, kad pritrauktų.

Liepžiedžių gėrimas

Saują liepžiedžių užplikinti karštu vandeniu ir pavirti kelias minutes. Nukošti, įdėti medaus, gerai išmaišyti ir įpilti obuolių sulčių.

Plačialapis švylis (lot. *Eriophorum latifolium*)

Dzūkijoje vaikai kramtė saldžią, minkštą plačialapio švylio apatinę stiebo dalį. Šilų dzūkai šį drėgnų pievų augalą, kurio apyžiedis susideda iš daugelio baltų plonų šerelių, dėl saldžios ir minkštos apatinės stiebo dalies vadindavo *cukerkaitėmis*. Henrikas Gudavičius „Šalcinyje“ rašė, kad dzūkės Vladzės Ališauskienės prisiminimuose kadaise minėta „cukerkaitių pieva“ – tai drėgna pieva, kurioje auga plačialapiai švyliai (Gudavičius 2005). Įdomu tai, kad šilinių dzūkų krašte vaikų skanėstas būdavo ir kupstinio švylio (lot. *Eriophorum vaginarum*) ūgliai, vadinti *kūlynais*. Apie tai vaizdžiai pasakoja gamtininkas Salemonas Paltanavičius: „Kovo vidurio saulė daro stebuklus. Vienas jų – lopai išplikusios aukštapelkės: čia ant kupstų raudonuoja kiminuos prasmegusios spanguolės ir pilkuoja pūkuotos švylių žiedynų galvelės. Vasaros pradžioj ant laibų stiebelių sulinguos baltos jų pūkų galvelės. Tada ir taip bus daug spalvų. O dabar švylys pelkėje yra vienas gražiausių. Tačiau švylys ypatingas ne tik kukliu savo grožiu. Profesorius Tadas Ivanauskas „Gamtininko užrašuose“ pasakoja apie nepaprastą jo panaudojimą: „[...] Bet ir mažos mergaitės kai kada pradingsta [autorius rašo apie ankstyvą pavasarį Musteikos kaime – red. past.], ir ištisą pusę dienos jų nematyti namie. Štai mūsų šeimininko mažytė Aguika iki vidudienio buvo kažkur dingusi, o namo grįžo visa šlapia. Motina, sudavusi jai per petį, ėmė barti, vis klausdama: „Kur buvai?“ – „Kūlynauc“, – pro ašaras atsakė Aguika“. (Ivanauskas 1974)

Jei kam neteko pasigardžiuoti kūlynais, reiktų priminti, kad tai „Lietuvos miškų raistuose labai paplitusi žolė, vadinama kūlynu arba švyliu. Pavasarį, vos išnykus sniegui, ima rodytis jų daigai su juoda galvute, iš kurios vėliau susidaro žiedai, o dar vėliau – vaisiai, apšepę baltais pūkais. Daigai prie šaknų iš pradžių esti minkšti, sultingi ir šiek tiek saldūs. Tuomet vaikai ir eina „kūlynauc“, t. y. skinti ir valgyti šių daigų. Be kūlynų, Gudų girios vaikai randa ir kitų skanėstų. Jie vadinami „vilko baronkomis“ ir atsiranda kiek vėliau, maždaug gegužės mėnesiui įpusėjus. Tai jauni pušies ūgliai, apvalyti nuo spyglių ir žievės. Jie yra salstelėję ir smarkiai atsiduoda sakais. Gudų girios vaikai skanumynų atžvilgiu nebuvo labai išlepinti, tačiau manau, kad ir kūlynai, ir pušų ūgliai gali turėti savyje vertingų papildomų maisto medžiagų... Taigi, ar teko ragauti tokių skanumynų?“ (Paltanavičius 2011).

Švendras (lot. *Typha latifolia*)

Tai miškų ežerėlių pakrantėse, šlapiuose grioviuose augantis ir gelsvai baltą šakniastiebį turintis augalas. Iš kitų augalų švendras išsiskiria savo didele tamsia sėklų buože viršūnėje, o tarmėse daugelis pailgų, sustorėjusių, buožės pavidalo įrankių vadinami *kūle*, todėl šis augalas vadinamas *kūle*, *žąskūliu*, *juodgalviu*, *buože*, *buožgalviu* ir pan.

Pasakojama, kad per paskutinįjį karą Vokietijoje net buvusi gamykla, kuri gamino švendrų miltus. Neteko girdėti, kad Lietuvoje būtų valgomos jų šaknys, bet ką tik iš vandens išlindę ūgliukai visai tiko alkanų piemenų gomuriui. Vasarą vaikai tiesiai į burną nusikratydavo švendrų žiedadulkes – *proškas*. *Proškas suskratom burnon ar an duonos... Ot vaikas būdamas viskų išmėgini* (Marija Bakanavičienė, g. 1920 m. Pavarėnio k. Varėnos r.).

Jurga Labanauskienė rašo: „Švendras – tikras atradimas pradedančiajam laukinio maisto valgytojui. Skirtingu metu tinkamos valgyti vis kitos to paties augalo dalys. Pavasarį troškiniams, sriuboms ir salotoms renkame apatinę baltą lapų dalį. Vasarą, kai augalas žydi, virš rudos burbuolės išleidžia vyrišką žiedyną, pilną nuostabaus skonio žiedadulkių. Iš šių žiedadulkių kaip iš miltų galima kepti blynus arba jas valgyti tiesiog nubraukus nuo augalo. Vėlų rudenį arba ankstyvą pavasarį surinktų išdžiovintų ir sumaltų šakniastiebių miltai prilygsta kvietiniams“ (Labanauskienė 2010).

T. Rautava rašo: „Minkšta keista varpa – burbuolė – turi apie 100 000 piestelinių žiedų. Be jų, turi ir kuokelinių žiedų. Vėlai rudenį, žiemą arba kitais metais burbuolė suyra ir paskleidžia daugybę pūkelių, kuriuos ne vienas entuziastas mėgino vartoti kaip pluoštinę medžiagą, bet nesėkmingai. Švendrus auginti bandoma Amerikoje, Sirakūzų universitete, kuriame yra Švendrų tyrimo centras. Čia iš hektaro gaunama 250 000 kg šakniastiebių, t. y. 10 kartų daugiau negu bulvių. Iš žiedynų daromos izoliacinės plokštės, iš sėklų – aliejus ir išspaudos, vyriškųjų žiedynų maišoma į kvietinius miltus ir kepami sausainiai, iš lapų gaminamas pluoštas, stiebas naudojamas baldų pramonėje. „Suomijos floroje“ Lijas Lionrotas rašė, kad pūkai naudojami kaip kamšalas. Indų dirbėjams lapai tinka siūlėms sutvirtinti. Iš jų taip pat pinami kilimai, vejamos virvės ir t. t.“ (Rautava 1985: 131).

Ir lietuviai naudojosi švendrų teikiamomis gėrybėmis. Vyresni Kupiškio krašto pateikėjai prisimena, kad švendrų pūkus vargingiau gyvenę valstiečiai rinko pagalvėms ir vaikų čiužinukams pilti.

Specialistai sako, kad švendrų burbuoles geriausia rinkti vasarą ir dėti į pagalvę visą burbuolę su koteliu. Prikišus pagalvę palaikyti sausoje ir šiltoje vietoje. Burbuolės pamažu bresta ir ima irti, pūkai kuo gražiausiai atsiskiria nuo savo kotelio. Kotelius belieka išimti, o pagalvės inpilą užsiūti ir sėkmingai naudoti...

Mažojoje Lietuvoje uždegę švendro kūlę žmonės gynėsi nuo uodų.

Paprastoji pušis (lot. *Pinus silvestris*)

Pušies sakai, milijonus metų išgulėję žemės gelmėse, virto mūsų brangakmeniu – gintaru. Jis naudojamas ne tik papuošalams, bet ir daugybės kitų vertingų daiktų gamybai, pavyzdžiui, instrumentams ir indams kraujui perpilti, kad nesuliptų eritrocitai. Senovės gydytojai gintaru iš akių traukdavo svetimkūnius. Iš pušies sakų gaminamas terpentinas ir dar vienas vertingas produktas – degutas, kadaise naudotas valstiečių buityje ir medicinoje. Garsus tautosakos pateikėjas Petras Zalanskas šilų puošmenai pušelei yra taręs tokį pagiriamąjį žodį: „Mes galvojam – pušelė tik dėl malkos, kad mes daugiausia pušelas deginam, kūrenam pecius. O ir pušelė turi daug vaistų. Pirmas vūgis pavasario virbukai – karvės labai ėda. Užtai, kad yra vaistų. Nog kosulio, nog skrendžio, jauni kunkorėžėliai

Konstantinas Prošinskis (Konstantin Proszyński). Švendras ir Bėžis. Iš senojo Vilniaus universiteto herbariumo kolekcijos.

berželio mėnesį reikia rinkti ir viryti. Vanduoj, cukrus ir kunkorėžėliai viryti dvi tris valandas, kad būtų kunkorėžėliai minkšti. Nog plaučių ligos geriausiais vaistas. O šaknų sakolija, tarpantinas – sausam sopuliu trync. Matot, kiek pas pušelį vaistų!“ (Sabaliauskas 2008: 352). Pušelės – tai ir Salemono Paltanavičiaus minėtosios „vilko baronkaitės“, vadintos dar ir *virbukais*, *svirbukais*, *piemenų liūlkom*, – jauni minkšti ir kvapnūs pušaičių ūgliai. Čia pat jaunuolyne, nusilaužus prieūgį, pirštais kiek nugramdžius karstelėjusias būsimų spygliukų užuomazgas, su malonumu suvalgomi Pietų Lietuvos vaikų ir paauglių. Vieną kitą pavasarinį *virbucį* paragaudavo ir suaugusieji.

Svirbukai pušelių visai gardūs... Aš ir dar nuslaužiu ir sukremtu kokį vienų. Pirma, kap cik praaušo pavasaris, tai vaikai viskų, kas cik šviežiai pasrodo, dėjo burnon. Pušelių svirbukų prislaužom, nagu paskutam ir burnon – atrodė gardu. Kitų gardumynų nelabai ir buvo. Ar vėl šicie riešucyno, beržų būžukai-kirmėlaitės... Kap cik jiej paspuca, pabrinksta, tai skynėm ir valgėm. Atsimenu, buvau insikorus Balčiaus beržan... O dzidelis, gražus beržas, ciej žirginiai nuskorį... Prisiskyniau, priskišau užancį, o kap raikia nulipc – bijau... Tėvulis kap cik iškrapštė mani iš to beržo. Visai nieko riešucyno būžukai, nu ciej, kur pavasarį paskara kap kyrmėlės... Kap ilgiau pakramtai, tai net atsiranda riešuco branduolio skonis. Ir ankslio žirginiai nebritkūs, ot visai nieko pakramcyc... (Stasė Bogušienė, g. 1935 m. Puvočių k. Varėnos r.).

Pateikėjos minėtuosius beržo, lazdyno žirginius nepritekliaus metais teko valgyti daugumai Lietuvos vaikų ir suaugusiųjų. Nubraukti, sudžiovinti ir sugrūsti jie tiko *vargo duonai* atmaišyti, blynų tešlai patirštinti. Profesorė Pranė Dundulienė savo prisiminimuose rašė: „Tuo metu, ypač žiemą, žmonės gulėjo aptinę nuo bado [...]. Pavasarį duoną, blynus kepė iš beržo ir lazdyno žirginių, vejos šaknų ir kt.“ (Dundulienė 1992: 45)

Rūgštynių stiebai (lot. *Rumex acetosa*)

Gegužę želdinamose pievose gerokai paaugdavo rūgštynių stiebai su žiedų bumburėlių kekelėmis viršūnėje. Kaimo vaikams jauni dar minkšti ir sultingi rūgštynių stiebai (*stambai*, *stumbeliai*) buvo mėgstamiausia žolė. Vaikai šių stambų prisirinkdavo glėbius ir susėdę, rodydami vienas kitam, kokio storumo pavykę surasti stambą, suvalgydavo juos pasigardžiuodami. Ypač pokario vaikams tai buvusi ir pramoga, ir užkanda. Jei pasitaikydavo gauti kruopelę cukraus ar *burokinio (runkelinio) medaus*, tai storesnius stambus dažydavo į saldumą, kaip kad rabarbarų stiebus, ir valgė kaip gardumyną.

Kai atsiranda rūgštynės, tai rinkdavom rūgštelių stumbelius lakstydami po pievas – kas daugiau, kieno storesni, gražesni... Labai valgydavom, kad pirmiena, o vėliau tik sriubai. Rugštynių stumbelius su cukrum ar medum suvalgydavom (Eugenija Strodomskienė, g. 1938 m. Kyliškių k. Rokiškio r.).

Stambus vaikai pirma nešiojo glėbiais. Pirma pavasarį, vasarų večerų verda an kiemo, tai vaikai sėdzi aplink ugnį, inskeltan pagalaicin stambų inkiša ir juos biškį palaiko prie ugnies, ir pakepina. Jei dar kruopelė druskos, cik išvirusių būlbį nugrabia ar duonos riekelį tui, tai ir tas stambas kap priekanda... (Julė Dvareckienė, g. 1934 m. Lankininkų k. Varėnos r.)

Labai greitai rūgštynių stiebai ištįsta, medėja ir tinka tik pakramtymui ir išspjovimui – *e pakramtom, kad burna rūgštumą pagautų...*

Praėjusio amžiaus vaikai ragavę ir augalų, kuriuos dabar sunku įvardyti. Pavyzdžiui: *Dar buvo tokia aukšta garbiniuotais, panašiais kap rūta, cik dzidesniais lapais žolė, vasarų ji žydzi šviesiai geltonais, tokiais paplaukusiais kvietkaicais... Jos kotas nelabai ir plonas, bet tokis mynkštas. Mes nuslaužiam to koto pacį vidurį ir valgom. Ot ty, jis skonio nekokio, ale vaiku svarbu kų inmesc in būrnų...* (vingiris? N. M.) *Visko pakaštavojam. Buvo tokia žolaitė padabna ir rasų* (rasakila; N. M.)*, tai jų vadzinom guzikaicais, dėl to, kad jos sėklukės tokios akruglos kap guzikaicai. Išsilukščinam ir valgom...* (Izabelė Bingelienė, g. 1919 m. Margionių k. Varėnos r.).

Vasarą kaimo vaikai, retai turėję progą pasmaguriauti pirktiniais ar naminiais saldumynais, laukuose, pievose, pamiškėse kantriai ieškojo žiedų ir kartu su bitėmis iščiulpdavo beveik visų, kad ir mažiausių, žydinčių medingųjų augalų saldųjį nektarą. Tai ir akišveitė, raudonieji dobiliukai, šiurkščioji taukė, šunlaiškis, ežeinis, notera, medutė ir kt. Kai kurie augalai dėl vaikų pomėgio pešioti jų vamzdelio pavidalo žiedyno taureles ir čiulpti iš jų nektarą vadinamos tiesiog *čiulpikais*. Aukštaitijoje taip liaudiškai vadinama karpytoji notrelė, vaistinė plautė, bičdobilis ir kt. Dažnai vaikai sukramtydavo ir visą švelnų šių augalų žiedelį, ištraukę jį iš taurėlapių. Vaikai išragaudavo dažno augalo sėklas.

Konstantinas Prošinskis (Konstantin Proszyński). Rūgštynė. Iš senojo Vilniaus universiteto herbariumo kolekcijos.

Dedešva (lot. *Malva*)

Dauguma liaudiškųjų dedešvos pavadinimų nulemti šio augalo sėklų formos ir puikių žiedų. Tai ir *sraigė, girnelė, dedešra, dedešva, girnelės, katsūris, rožainė, roželės, žąstuopė, žirgatuopė, cacylka, makauka ir kt.* Dedešvos veši patvoriuose, prie komposto krūvų, pastatų ir neužstatytose vietose. Saldoka pluoštinė šaknis išleidžia 30–60 cm ilgio palinkusius stiebus su apskritais ilgakočiais lapais. Stiebas aplipęs mažais balkšvais rožiniais tūtelės formos žiedais, iš kurių susiformuoja apvalūs žalsvi sūrio formos vaisiai. Laukinė dedešva (lot. *Malva sylvestris)* vadinama kanapine dedešva, ji užauga iki 150 cm, žolės žalumo lapai yra nuo triskiaučių iki septynskiaučių, šviesiai rožiniai žiedai lapų pažastyse išsidėstę kuokštais. Ji taip pat turi gydomosios galios. Jas gerai žinojo ne tik liaudiškosios medicinos žinovai, bet ir vaikai: valgytos apskritos dedešvos sėklos.

Darže pas mamelę augo tokios roželės, tai kai buvom vaikai, labai mėgom nusiskint jų sėkliukę. Praryjam kaip bombonkę (Janina Baužienė, g. 1929 m. Zypliškių k. Šakių r.). Valgytos visų dedešvų sėklos, bet dažniausiai paprastosios dedešvos. Liškiaviškė Juzė Markelevičienė prisimena dar vieną keistenybę: *Mes sakėm – ratukai ir juos valgėm, labai mumi skanu buvo, visur augo, pievose tai ne, bet čia laukinė žolė visur augo – ir bulbėse, ir palei Nemunų, palei Kriaučių ir kieme. Vadinom ratukais, nu va, kaip peržydi, tai toks ratukas, renkam, būdavo, ir valgom, žydėjo per vasarų, matot, kiek tų sėklų, va.* Kalbama apie paprastąją dedešvą, dažniausiai augančią kiemuose, kartu su kalakutžole (žąsine sidabražole) (Gudavičius, Černiauskai 2015: 73).

Prisiminiau vieną puikų pasakojimą apie kvapniąją dedešvą, išaugusią ant mirusios dukrelės kapo: *Dar tu klausyk, ty kap pavasarį aš ainu su kapliu in Ilgulį pro kapinynų, Lioniulės, mano dukralės, kapelis arci kelio. Žiūrau, an kapelio cacilka (kap kas jų makauku vadzina), žolynas tokis kap žolė... Kap pirmiau, tai dažnan daržan išsikeroja, lapai apvalūs, aukšta. Kvietkaicai ružavi... Moteros ravi daržų, o jų paliekci. Ty kap bijojo rauc, ji kap kokia pagarbi buvo. Kap dar mergaitės buvom, tai iš tų sėklų poterukus susveram ir nešiojam po marškiniais. Pamačlyva buvo... Tai nemislytai, vaikelia, an Lioniulės kapo nesėta, nesodzyta cacilka išaugo. Užajau kapinynan, apkapliavau, palaistiau. Vasarų po vienu žiedu sužydo. Ir nog to ty kokis langvumas pasdarė, rodos, kap dukralė žanklų davė, kad jai ty gerai, kad mano širdelai ramiau būtų...* (Jonė Galčienė, g. 1910 m. Puvočių k. Varėnos r.).

LITERATŪRA:

Baltėnas, Drobelienė 2009 = Arūnas Baltėnas. Ona Drobelienė. *Šilų dzūkai*. Vilnius, 2009.

Dundulienė 1992 = Pranė Dundulienė. Iš mano prisiminimų. Iš: *Mūsų kraštas*, 1992, Nr. 1.

Gudavičius, Černiauskas 2015 = Henrikas Gudavičius, Algimantas ir Mindaugas Černiauskai. *Niekur nerūpėjo išvažiuoti*. Vilnius, 2015.

Gudavičius 2005 = Henrikas Gudavičius.Kvepianti mėtų gentis. Iš: *Šalcinis*, 2005, Nr. 53.

Ivanauskas 1974 = Tadas Ivanauskas. *Gamtininko užrašai*. Vilnius, 1974.

Filinas, Naujalis = Vladimiras Filinas ir Jonas Naujalis. Belapis semainis prie Varėnos. Prieiga per internetą: *www.gowild.lt.* [Žiūrėta 2016 06 16].

Kupiškėnai 1997 = Kupiškėnai pasakoja. Iš: *Kupiškio kraštas.* Vilnius, 1997.

Labanauskienė 2010 = Jurga Labanauskienė. Miškinio skudučio sriuba, kepti didžialapio šakio ūgliai ir kiti laukiniai gardumynai. Iš: *Šalcinis*, 2010, Nr. 75.

Mickevičius 2008 = Juozas Mickevičius. Nuo seno žemaičių dažnai naudotos vaistažolės ir jų gydomosios savybės. Iš: Tėvų ir protėvių žemė. I knyga. Vilnius, 2008.

Obelevičius 2011 = Sigutis Obelevičius. *Kas po kojomis žaliuoja*. Kaunas, 2011.

Paltanavičius 2011 = Saliamonas Paltanavičius. Pamiršti pavasario skanėstai: kūlynai ir „vilko baronkos". Prieiga per internetą: *www.grynas.lt* [Žiūrėta 2016 06 16].

Pivoriūnienė, Balčiūnienė 2003 = Teresė Pivoriūnienė, Violeta Balčiūnienė. Adutiškio kraštas per Pirmąjį pasaulinį karą (1914–1918 m.) ir jo tolesnis likimas. Iš: *Adutiškio kraštas*. Vilnius, 2003.

Rautava 1985 = T. Rautava. *Kam tinka augalai*. Vilnius, 1985.

Sabaliauskas 2008 = Petras Sabaliauskas. Apie šiltą pavasarį ir gražią gamtą. Iš: *Čiulba ulba sakalas*. Vilnius, 2008.

Šimkūnaitė 1991 = E. Šimkūnaitė. Liepos galybės. Iš: *Girios medeliai, žali žaliuonėliai*. Vilnius, 1991.

Children and wild plants

Nijolė MARCINKEVIČIENĖ

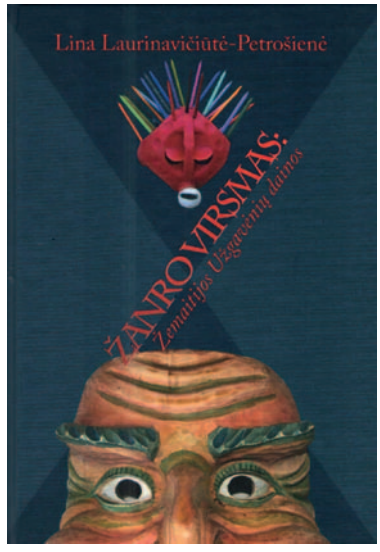
This article presents the field and forest plants that were most often collected and consumed mostly in the early spring by children in the villages of Dzūkija (Southern Lithuania). Plant buds, petals, leaves, roots were gathered and eaten only when there were no garden plants, when the body was lacking a fresh vegetable diet. According to scientific literature and authentic village people stories about these childhood delicacies, the dietary and medicinal characteristics of the plants are discussed, recipes, which can still be tried out today, are remembered.

Užgavėnės: nuo karnavalų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų rūmuose iki Žiemos palydų šventės sovietmečiu

2015 metų pabaigoje pasirodė knygynuose, o 2016 metų pradžioje buvo pristatyta visuomenei naujausia Linos Laurinavičiūtės-Petrošienės mokslo monografija „Žanro virsmas: Žemaitijos Užgavėnių dainos“ (Laurinavičiūtė-Petrošienė 2015). Knygos autorė neslepia, kad šis darbas radosi prieš tai parengus ir publikavus iš esmės pirmąją autentiškos Žemaitijoje per Užgavėnes atliekamos tautosakos rinktinę „Žemaičių kalendorinė tautosaka. Užgavėnių dainos“ (Laurinavičiūtė-Petrošienė 2010). Jau tada paaiškėjo, kad nemažai problemų, susijusių su Žemaitijos Užgavėnių dainomis (pvz., žanrinė priklausomybė, paplitimas, genezė, santykis su papročiu), ilgą laiką tyrinėtojų buvo palikta nuošalyje. Tad šioje monografijoje užsibrėžta atsakyti į tuos probleminius klausimus: „atskleisti savito, tam tikra prasme marginalinio dainuojamos tautosakos žanro, Žemaitijoje praktikuojamo ir laikomo kalendorine tautosaka, bruožus, formavimosi prielaidas ir raidą“ (Laurinavičiūtė-Petrošienė 2015). Pastebėtina, kad toks siekis dera su monografijos pavadinimu, tačiau pasigilinus į knygos turinį, paaiškėja, kad mokslininkei teko ištirti ir kitus ne mažiau probleminius su Užgavėnių šventimo tradicija, jos geneze susijusius klausimus: teatriniai renginiai ir Užgavėnės Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės didikų rūmuose XVI–XVIII a.; jėzuitų mokyklinio teatro Užgavėnių vaidinimai XVI–XVIII a.; Užgavėnės, arba Žiemos palydų šventė, sovietmečiu; galop – visų šių švenčių, vaidinimų, karnavalų, linksmybių santykis su vadinamosiomis tradicinėmis Užgavėnėmis, švęstomis kaimiškoje aplinkoje XIX–XX a.

Turint omenyje tokį platų knygoje sprendžiamų problemų ratą, kuris, regis, padiktavo monografijos autorei ir darbo struktūrą, pagrįstai kyla klausimas – ar nepasikuklinta su pavadinimu. Mat, kaip jau pastebėta, yra užčiuopta, ištirta, atskleista kur kas daugiau, nei gali atrodyti užmetus akį į knygos viršelį ir perskaičius jos pavadinimą. Sutikime – gali susidaryti klaidingas įspūdis, kad monografijoje kalbama tik apie Užgavėnių dainas, kurios dainuotos tik Žemaitijos regione.

Kyla ir kitas klausimas – ką dar naujo XXI a. galima pasakyti apie Užgavėnių folklorą ir papročius. Juk apie tai jau rašyta viso būrio etnologų ir folkloristų. Minėtini Jonas Balys, Stasys Skrodenis, Pranė Dundulienė, Algirdas Julius Greimas, Norbertas Vėlius, Inga Krikščiūnienė,

Lina Laurinavičiūtė-Petrošienė. *Žanro virsmas: Žemaitijos Užgavėnių dainos*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2015, 302 p.

Arūnas Vaicekauskas ir dar daug kitų[1]. Pasirodo – galima. Tad ties tuo, kas nauja ar naujai pasakyta, ir stabtelkime.

Bemaž visi iki šiol apie Užgavėnes rašę autoriai, mano manymu, klaidingai vertino fragmentišką ankstyvųjų rašytinių šaltinių informaciją apie šią šventę. Turimas omenyje 1428 metų Heinricho Beringerio pamokymas prūsams, kuriame sakoma: „Per Užgavėnes čia vyksta velnių šokiai, o garbingi žmonės leidžia moterims persirengti vyriškais drabužiais, berniokiškais paltais ir panašiai – kas Dievo yra uždrausta“ (Beringeris 1996: 492) ir 1444 m. Pamedės, Sembos ir Varmės vyskupų cirkuliarai, kuriuose draudžiama per Užgavėnes persirenginėti karaliais, vadais, vyrams – moterimis, moterims – vyrais, bažnytinių mokyklų auklėtiniams – vyskupais (Skrodenis 1984: 67). Šie tekstai tyrinėtojų paprastai pateikiami kaip tradicinių, arba kaimo aplinkoje švęstų, Užgavėnių pavyzdys, tačiau atidžiau perskaičius šiuos fragmentiškus pastebėjimus aiškėja, kad kalbama ne apie kaimo, o tikriausiai apie dvaro (rūmų) aplinkoje kilmingųjų ar bažnytinių mokyklų auklėtinių švęstą šventę – karnavalą. Tai rodytų apibūdinimas „garbingi žmonės“ bei minimos kaukės (karaliai, vadai, vyskupai), kokių kaimiškos Užgavėnės nežino. Tuomet monografijos autorė yra visiškai teisi, konstatuodama, kad „žinių apie Užgavėnių šven-

1. Žr. (Balys 1993); (Skrodenis 1967; 2009); (Dundulienė 2005); (Greimas 1990); (Vėlius 1983); (Krikščiūnienė: 1992); (Vaicekauskas 2005).

timą valstietiškoje aplinkoje nėra iki pat XIX a. pirmosios pusės“ (Laurinavičiūtė-Petrošienė 2015: 12).

Užtat raštijoje apstu duomenų apie jau minėtus teatrinius renginius ir Užgavėnių karnavalus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų rūmuose bei Užgavėnių vaidinimus jėzuitų mokyklose. Nemaža dalis jų surinkta ir monografijoje paminėta, o dar svarbiau, kad pirmą kartą atkreiptas dėmesys į šių renginių sklaidą po periferinius Lietuvos dvarus bei į galimą, tikėtiną šių švenčių įtaką valstietiškoms Užgavėnėms. Taigi, panaudotais šaltiniais L. Laurinavičiūtės-Petrošienės darbas labai išsiskiria iš ankstesniųjų XX–XXI a. pradžios etnologų darbų, kuriuose paprastai naudojamasi tik XIX–XX a. pirmosios pusės etnografiniais aprašais[2] bei folkloru, ir iš tos medžiagos daromi „dideli“ apibendrinimai, o neretai – ir „atradimai”, kurie niekaip neargumentuojami arba argumentuojami labai menkai[3].

Šaltinių gausa, plačios tiriamojo reiškinio chronologinės ribos, gretimų (gimininginų) mokslų duomenų panaudojimas leido monografijos autorei kiek kitaip pažvelgti į iki šiol sustabarėjusį, chrestomatinį, iš vieno darbo į kitą keliaujantį klaidingą požiūrį į papročiuose dažną santykį tarp apeigos ir linksminimo (pasilinksminimo) funkcijų. Ir čia neapsieita be polemikos su ankstesniais tyrinėtojais. Atkreipusi dėmesį į Arūno Vaicekausko monografijoje pateiktas įžvalgas ir apibendrinimus[4], L. Laurinavičiūtė-Petrošienė išskiria kelis, jos manymu, diskutuotinus momentus: 1) dėl linksminimo funkcijos įsivyravimo Užgavėnių šventėje; 2) dėl glaudesnės ir daug ankstyvesnės nei XIX a. dvaro ir kaimo, miesto ir kaimo gyvensenos sąveikos; 3) dėl teiginio, kad XX a. pirmojoje pusėje „staigiai“ ar ypač sparčiai nyko papročiai (Laurinavičiūtė-Petrošienė 2015: 17).

XV–XVIII a. rašytinių šaltinių, teikiančių žinių apie Užgavėnių paskirtį ir turinį, analizė, parinkti antikos ritualų pavyzdžiai bei psichologų, filosofų, sociologų, kultūrologų atlikti tyrimai ir jų rezultatai knygos autorei leidžia konstatuoti, kad siautulingos linksmybės laikytinos lygiavertės kitoms apeiginėms funkcijos, o kalbant apie Užgavėnes, linksminimo (linksminimosi) funkcija yra šios šventės pagrindas, esmė, šerdis (Laurinavičiūtė-Petrošienė 2015: 16–20).

Šiam teiginiui pagrįsti pavyzdžių galima rasti ir daugiau. Čia prisimintinas graikų linksmybių ir nesaikingumo dievas Komas – Dioniso ir Kirkės sūnus. Senovės Gaikijoje jam skirtų festivalių metu vyrai ir moterys apsikeisdavo drabužiais. Graikams dar žinomas ir personifikuotas juokas Helosas, kurio šventykla buvusi Lakedemone. Heloso romėniškasis atitikmuo – Rizas (*Мифологический словарь* 1991: 145). O kur dar Dionisas, Bakchas, Talija (komedijos deivė) ir t. t. Vienas žinomiausių graikų mitų – Demetros ir jos dukters Persefonės mitas – taip pat išryškina juoko reikšmę. Juokas čia suvokiamas kaip visokeriopos gyvasties ženklas. Jo įtaka vienodai reikšminga, svarbi tiek žmogui, tiek gyvūnams, tiek augmenijai. Kai Hadas pagrobia ir savo požemiuose uždaro Persefonę, netekties skausmo sukaustyta derlingumo deivė Demetra nebesijuokia, ir žemėje nuo tos akimirkos nustoja augti, žaliuoti žolė, žydėti gėlės, čiulbėti paukščiai. Galop tarnaitei Jambai pavyksta prajuokinti Demetrą. Deivės juokas sugrąžina į žemę pavasarį, ir visa gamta ima busti iš sąstingio (Пропп 1999: 162; 1995: 79–114).

Linksmybių, juoko tema domėjosi jau antikos filosofai – Demokritas, Platonas, Ciceronas, Kvintilianas. Anuo metu susiformavo net dvi pagrindinės juoko suvokimo tradicijos. Pagal vieną (Demokritas, Aristofanas, Lukianas) juokas suvokiamas kaip visiškai teisėtas santykis su pasauliu, kuris leidžia giliau pažvelgti ir į pasaulį, ir ypač į jo ydas. Pagal kitą tradiciją, atstovaujamą Platono, Aristotelio, Cicerono, Kvintiliano, juokas traktuojamas tik kaip laisvalaikio, pramogos elementas. Tačiau nė vienas iš šių požiūrių nepaneigia juoko svarbos socialiniame gyvenime, tik vieni linkę skatinti, drąsinti humoristinį požiūrį į pasaulį, o kiti bijo jo destruktyvaus, pavojingo valstybei ir autoritetams poveikio (Сычев 2003: 2).

Senajame Testamente viena iš juoko rūšių įvardyta žodžiu *sâhak*; tai iš džiaugsmo ir tikro pakilumo, iš dieviškos dvasios kylantis juokas. Tai vardas, kurį Izaokas gavo iš paties Dievo, *Yçhq-El* („Dievas mane sukūrė juokui“), kaip buvo numatyta gyvenimo knygoje: „Ir mes pasakėme jai jos sūnaus vardą, kuris buvo nulemtas ir įrašytas dangiškuosiuose sąrašuose – Izaokas“ (Jubiliejaus knyga 16, 3–4). Tiesa, krikščioniškoje teologijoje nuo IV iki X a. regime planingą pašaipos ir kvailų juokų (*stultiloquium*, *scurrilitas*) malšinimą, aiškiai laikantis apaštalo „Laiško efeziečiams“ draudimo. Čia sakoma: „ [...] Taip pat begėdystė, kvaila šneka ar juokų krėtimas – jums tai netinka, verčiau tebūna dėkojimas“[5] (Ef 5, 4).

Tačiau nuo XII ir XIII a. Žakas le Gofas (Jacques le Goff) pastebi juoko laisvėjimą, kai pamažu randasi skirtis

2. Pavyzdžiui, žr.: (Vaicekauskas 2005: 20).
3. Pavyzdžiui, Libertas Klimka teigia: „Lašininio ir Kanapinio kova – labai senais laikais vykdavusių Meškos ir Briedžio, žiemos ir vasaros valdovų, varžytuvių aidas“ (Klimka 2009: 56). Gal tai ir tiesa, tačiau mokslinės įžvalgos, tegul ir hipotetinės, kaip žinia, turėtų būti grindžiamos argumentais, o čia jų, deja, nepateikta. P. Dundulienė rašo: „Iš valgių pagrindinę vietą užėmė blynai, savo kilme vienas iš archajiškiausių valgių, ilgainiui tapęs apeiginiu šių švenčių patiekalu. Nuo žilos senovės žmonės blynus valgė patys ir jais vaišino mirusius gimines, tikėdami, kad tie gali prisidėti prie būsimo vasaros javų derliaus padidinimo. Jais apdovanodavo ir bevaikščiojančius persirengėlius. Be to, apskrita blynų forma galėjo simbolizuoti pavasario saulę“ (Dundulienė 1991: 57). Jokių argumentų, nuorodų į rašytinius šaltinius, kitų tautų analogiškus papročius P. Dundulienė taip pat nepateikia.
4. Turimi omenyje šie apibendrinimai monografijos išvadose: „XX a. pirmojoje pusėje galima išskirti tolesnio apeiginių funkcijų nykimo ir naujų funkcijų formavimosi procesus [...]. Šiuo laikotarpiu papročiuose sustiprėja linksminimo funkcijos reikšmė“; dvaro įtaka kaimui atsirado tik XIX a. antroje pusėje, ir ryškiausia kaimiškų papročių, susietų su mitiniu pasaulėvaizdžiu, kaita įvyko XX a. pirmojoje pusėje (Vaicekauskas 2005: 175, 20; 40–48, 79).
5. Prieiga per internetą: http://biblija.lt/index.aspx?cmp=reading&doc=BiblijaRKK1998_Ef_5. [Žiūrėta 2016 02 01].

tarp priimtino ir nepriimtino juoko, o humanistiniuose tekstuose palankiau komentuojamos biblinės citatos apie juoką. Šiuo laikotarpiu teologai (Aleksandras Malietis, Jonas Solsberietis, Albertas Didysis ir Tomas Akvinietis) kuria naują komiškumo klasifikaciją, aiškindami doro juoko sąlygas. Maždaug tuo pat metu gotikinėje skulptūroje atsiranda šypsena (ypač jaunų angelų lūpose) (Claudiu 2012: 188).

XIX–XX a. minėtini H. Bergsono, H. Uzenerio, W. Manhardto, H. Fliuko (Fluck), V. Propo ir kiti darbai, kuriuose vienu ar kitu aspektu analizuojamas juoko fenomenas[6]. Iš esmės prieinama bendros nuomonės, kad „juokas – gyva, pulsuojanti energija“ (Бергсон 1992).

Juokas, regis, palankiai vertintas ir pagonių baltų. S. Grunau kronikoje, kurioje, be kitų dalykų, randame ir brutėnų įstatymus „kaip jie turi gyventi“, sakoma: „Trečia, privalome jausti pagarbą ir paklusnumą mūsų šviesiausiems dievams ir mūsų Krivių krivaičiui (*crywen kirwaito*), nes jie po šio gyvenimo duos mums gražių moterų, daug vaikų, saldžių gėrimų, gerų valgių, vasarą – baltų drabužių, žiemą – šiltų apsiaustų, mes miegosime plačiose, minkštose lovose ir iš sveikumo juoksimės ir šoksime. Iš blogųjų, kurie jų negarbins, jie pasiims viską, ką jie turi, ir ten labai kankins“ (BRMŠ II 2001: 93). Juokas čia suvokiamas kaip sveikatos, visokeriopo gerbūvio išraiška; kaip atpildas už lojalumą dievams ir žyniams. Besišypsančiu (linksmu), tos pačios S. Grunau kronikos duomenimis, vaizduojamas vienas iš trijų aukščiausiųjų prūsų dievų – javų dievas Patrimpas (BRMŠ II 2001: 103). O kur dar juokas, linksmybės ir įvairiausi pokštai kitose lietuvių šeimos ir kalendorinėse šventėse (Vyšniauskaitė, Kalnius, Paukštytė 1995: 371–373), jaunimo pasilinksminimo vakarėliuose; dar – naktigonių išdaigos (Šaknys 1996; 2001); gausi ir įvairi komiška tautosaka (Sauka 1970, 320–336) ir t. t. ir t. t. Visų šių papročių, veiksmų, tekstų, elgsenos tikslas vienas – sukelti juoką.

Taigi, įrodžius, kad siautulingos linksmybės yra viena iš pagrindinių, apeiginių Užgavėnių funkcijų, pagrįstai knygos autorės keliamas ir kitas klausimas – ar tikrai XX a. pirmoji pusė laikytina laikotarpiu, paženklintu ypač „staigiu“ ir sparčiu papročių nykimu. Atkreipusi dėmesį į tai, kad „papročių raidos etapų datavimas – keblus dalykas“ (Laurinavičiūtė-Petrošienė 2015: 20), L. Laurinavičiūtė-Petrošienė, pasitelkusi XX a. pradžios publikacijų periodikoje medžiagą, pateikia iš esmės kitokį, nei iki šiol, požiūrį į etninės kultūros procesų raidą XX a. pradžioje. Konstatuojama, kad XX a. pradžia tikrai nėra ryškiausias papročių nykimo tarpsnis. Tuo metu tik sustiprėjo etnografų, dvasininkų neigiamas požiūris į „malonias emocijas, pasitenkinimą, ir atsipalaidavimą sukeliančias linksmybes“, kurios neva užgožė „nenusakomai senų laikų švenčių ritualus“, apie kuriuos, kaip jau pastebėta anksčiau, jokių duomenų rašytiniuose paminkluose, deja, nėra.

Reikšmingu aptariamoje monografijoje laikytinas skyrius „Miestiečių Užgavėnės XX a. pirmojoje pusėje: šventės atgarsiai lietuviškoje periodikoje“ (p. 147–188). Dėl kelių priežasčių. Pirmoji: kaip matyti iš atliktos atrankos, 1905–1940 metų periodikoje iš tikrųjų gausu medžiagos apie tai, kaip Užgavėnes šventė „įvairių socialinių sluoksnių miestelėnai, jaunimo politinės organizacijos, korporacijos, studentai“. To paties laikotarpio periodikoje aptikta ir publikacijų apie panašius karnavalus užsienio šalyse. Šios publikacijos, monografijos autorės nuomone, taip pat turėjo įtakos lietuviškų Užgavėnių formų raidai ir įvairovei. Antroji priežastis – žinios apie miestelėnų švęstas Užgavėnes iki šiol, galima sakyti, rimtesnio tyrinėtojų dėmesio nesulaukė, nes tirti, analizuoti iš esmės tik kaimiškų, valstietiškų Užgavėnių papročiai. Trečioji – išsami periodikoje fiksuotos medžiagos analizė leido knygos autorei suformuluoti reikšmingus apibendrinimus: a) „iki XX a. vidurio gyvavo ir natūraliai sąveikavo dvi skirtingos tradicijos – vietinė baltiškoji kaimo aplinkoje ir atneštinė europietiškoji dvariškių ir miestelėnų gyvensenoje“ (p. 187); b) „XX a. pr. miestietiškai švęstos Užgavėnės nuo kaimiškųjų skyrėsi išoriniais dalykais – forma, turiniu, tikslais, tačiau jas siejo tapatūs konceptai: linksmybės, gausus maistas ir bendros vaišės, persirenginėjimas, vedybų aktualijos“ (p. 187–188); c) „ilgainiui sąmoningos ideologijos valios pastangomis kaimiškos Užgavėnių šventimo tradicijos užėmė ir miesto, ir kaimo erdvę“(p. 188). Aiškiau nepasakysi. Nebent galima būtų pridurti, kad „vietinė baltiškoji“ kaimo aplinka (kaip ir dvaro bei miesto aplinka) taip pat negalėjo būti ir nebuvo izoliuota, uždara. Akivaizdu, kad ir kaimiškųjų Užgavėnių tradiciją veikė gretimų tautų papročiai. Artimiausi savo esme, prigimtimi ir paskirtimi šios šventės atitikmenys yra slavų kraštuose: Lenkijoje – *Zapusty*, Ukrainoje – *Pušene*, *Kolodij*, Rusijoje – *Maslenica, Miasopust*, *Syrnaja nedelia*, Bulgarijoje – *Syrny zagovelki*, Serbijoje – *Bela* (*Syrna*, *Syroposna*) *Maslenica* ir t. t. Vienas ryškiausių visas šias šventes vienijančių bruožų – persirengėlių vaikštynės. Pavyzdžiui, čekų persirengėliai kaimo gatve tampė plūgą, paskui sekdavo sėjėjas, o už jo vilko akėčias; serbų persirengėliai *kurentai,* išvirkščiais kailiniais apsigobę, šokinėdavo ir skambindavo varpeliais; Bulgarijoje – *kukerių* eitynės (kukeriai, apsirengę išvirkščiais kailiniais, užsidėję ožio, avino kaukes, vaizdavo vestuves); Moravijoje *grebenarž* (grėbėjas) jojo ant žarsteklio ir šaukė: „Senės ant šukų, jaunos ant iešmo!“, *turon* (jautis) voliojosi ant mėšlynų, kad būtų geras derlius; Lenkijoje vaikinai su rąstu (*kloc*) vaikščiojo po namus, kur buvo tekėti subrendusių merginų, iki Užgavėnių nesugebėjusią ištekėti merginą pririšdavo prie rąsto ir t. t. Bemaž visų paminėtų tautų margame persirengėlių būryje buvo vedžiojamos ožkos, meškos, arklio kaukės; nešiojama iš šiaudų ir skudurų padaryta iškamša arba medinė moters figūra (ant rato pritaisytos lėlės – senis ir senė), kuri eitynių pabaigoje buvo sudeginama, nuskandinama, suplėšoma ar pan. (Kerbelytė 2012: 52–59).

6. Ritualinio juoko, juoko kultūros tyrimų istorija glaustai, bet gana išsamiai pertreikta I. Vidugirytės studijų knygoje „Juoko kultūra“ (Vidugirytė 2012: 41–72).

Paskutinis L. Laurinavičiūtės-Petrošienės monografijos skyrius skirtas Užgavėnių, arba Žiemos palydų šventės, sovietmečiu analizei. Akreipusi dėmesį į tai, kad atliekant šiuolaikinių etninės kultūros reiškinių tyrimus sovietinis laikotarpis dažniausiai nutylimas arba paliečiamas fragmentiškai, knygos autorė atskleidžia, kaip 1959–1989 metais buvo organizuojami, kaip vyko masiniai Užgavėnių, arba Žiemos palydų šventės, renginiai, kaip ir kodėl keitėsi šventės struktūra ar atskiri jos segmentai, koks šių švenčių santykis su tradicinėmis Užgavėnėmis, kokie buvo ryškiausi Užgavėnių šventimo etapai sovietmečiu, kas jiems būdinga ir kas tam turėjo lemiamos įtakos. Kiekvienas, įdėmiau perskaitęs šį skyrių, matyt, laikysis savo požiūrio į Užgavėnes sovietmečiu (taip pat ir visą sovietmetį), tačiau negalima nepastebėti keleto įžvalgų, kurios gali išprovokuoti platesnę diskusiją, taip pat – iš tikrųjų būtų sveikintina – naujų darbų atsiradimą. Svarbu įvertinti ne tik Užgavėnių, bet visos lietuvių etninės kultūros būklę sovietmečiu, kaip ir XXI a. vykstančius procesus. Viena tokių įžvalgų: atskirų mokslininkų, kultūros politikos specialistų ar net institucijų pastangos „atsispirti ir bent iš dalies išlaikyti tautos savastį“ sovietmečiu (p. 190). Kita – XXI a. pradžios Lietuvos kultūros politikos ir demografijos procesų keliami pavojai tautiniam identitetui.

Tikėkimės, kad atsakymus į šiuos ir dar daugelį kitų klausimų artimesnėje ar tolimesnėje ateityje pateiks pati Lina Laurinavičiūtė-Petrošienė, paskutiniame aptartosios knygos puslapyje viltingai prasitarusi, kad tai tyrimas, „galintis turėti tęsinį“. Tuo tarpu tiesiog siūlau šią knygą perskaityti. Juolab kad ši monografija yra mokslo darbas, įdomus ne tik etnologams teoretikams. Tai ir puikus, turtingas šaltinis etninės kultūros praktikams.

Rimantas BALSYS

LITERATŪRA:

Balys 1993 = Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993.

Skrodenis 1967 = Stasys Skrodenis. Užgavėnių papročiai ir dainos. Iš: *Gimtasis kraštas*, 1967, Nr. 5.

Beringeris 1996 = Heinrichas Beringeris (1428 m.). Apie prastuomenę, pirmiausia apie prūsus. Iš: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: nuo seniausių laikų iki XV a. pabaigos*. T. I. Sudarė N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

BRMŠ II 2001= *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II.* Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001.

Claudiu 2012 = Claudiu Teodor Arieşan. Risus Angelicus. Gydančios atjaučiančio juoko savybės moderniojoje krikščionybėje. Iš: Naujasis Židinys-Aidai. Nr. 3, 2012.

Dundulienė 1991 = Pranė Dundulienė. *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*. Vilnius: Mintis, 1991.

Dundulienė 2005 = Pranė Dundulienė. *Lietuvių šventės. Tradicijos, papročiai, apeigos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

Greimas 1990 = Algirdas Julijus Greimas. *Tautos atminties beieškant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius-Chicago, 1990. Vėlius 1983 = Norbertas Vėlius. *Senovės baltų pasaulėžiūra*. Vilnius, 1983.

Kerbelytė 2012 = Bronislava Kerbelytė. *Slavų folkloras. Tekstų rinkinys*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012 m.

Klimka 2009 = Libertas Klimka. *Tradicinių kalendorinių švenčių semantika*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009.

Krikščiūnienė 1992 = Inga Krikščiūnienė. *Užgavėnės*. Vilnius, 1992.

Laurinavičiūtė-Petrošienė 2015 = Lina Laurinavičiūtė-Petrošienė. *Žanro virsmas: Žemaitijos Užgavėnių dainos*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2015, 302 p.

Petrošienė, Bukantis 2010 = *Žemaičių kalendorinė tautosaka. Užgavėnių dainos*. Sudarė Lina Petrošienė, Jonas Bukantis. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010.

Prieiga per internetą: http://biblija.lt/index.aspx?cmp=reading&doc=BiblijaRKK1998_Ef_5. [Žiūrėta: 2016 02 01].

Sauka 1970 =Donatas Sauka. *Tautosakos savitumas ir vertė*. Vilnius: Vaga, 1970.

Skrodenis 2009 = Stasys Skrodenis. Užgavėnių kaukė mūsų kultūroje. Iš: *Užgavėnių kaukės*. Vilnius: Vilniaus etninės kultūros centras, 2009.

Skrodenis 1984 = Stasys Skrodenis. Kaukė ir jos vieta senojoje liaudies kultūroje. Iš: *Liaudies meno savitumas*, 1984.

Šaknys 1996 = Žilvitis Šaknys. *Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje: XIX a. pab. – XX a. pr.* Vilnius: Pradai, 1996.

Šaknys 2001 = Žilvytis Šaknys. *Kalendoriniai ir darbo papročiai Lietuvoje XIX a. pab. – XX a. I-oje pusėje: Jaunimo vakarėliai*. Vilnius: Diemedis, 2001.

Šeškauskaitė 2011 = Daiva Šeškauskaitė. *Erotika tautosakoje*. Sargeliai: Kruenta, 2011.

Vaicekauskas 2005 = Arūnas Vaicekauskas. *Lietuvių žiemos šventės. Bendruomeninės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab.–XX a. pr.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005.

Vidugirytė 2012 = Inga Vidugirytė. *Juoko kultūra*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.

Vyšniauskaitė, Kalnius, Paukštytė 1995 = Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 1995.

Бергсон 1992 = Анри́ Бергсон. *Смех*. Москва: Искусство, 1992

Мифологический словарь1991 = *Мифологический словарь*. Главный редактор Е. М. Мелетинский. Москва: Советская энциклопедия, 1991.

Пропп 1999 = Пропп. В. Я. *Проблемы комизма и смеха. Ритуальный смех в фольклоре (по поводу сказки о Несмеяне)*. Москва: Лабиринт, 1999.

Пропп 1995 = В. Я. Пропп. *Русские аграрные праздники.* Санкт-Петербург: „Азбука“, 1995.

Сычев 2003 = Андрей Анатольевич Сычев. *Природа смеха или Философия комического*. Саранск: изд-во Мордовского ун-та, 2003.

Užgavėnės: from carnivals in the manors of the noblemen of the Grand Duchy of Lithuania to the winter escort holidays in the Soviet period

Rimantas BALSYS

Presented is the monograph by Lina Laurinavičiūtė-Petrošienė, "Genre transformation: Samogitia's *Užgavėnės* songs". The book's author has also prepared a collection of folklore that is performed in Samogitia during *Užgavėnės*, "Samogitian calendar folklore. *Užgavėnės* songs" (2010). This monograph discusses theatrical events and *Užgavėnės* in the Grand Duchy of Lithuania's noble manors in the 16th–18th c.; the Jesuit school theatre's *Užgavėnės* plays in the 16th–18th c.; *Užgavėnės*, or the "escorting of winter" holiday in the Soviet period and the relationship of all these holidays, carnivals, revelry with the traditional *Užgavėnės*, celebrated in the countryside in the 19th–20th c.

EKSPERIMENTINĖ ARCHEOLOGIJA. Lietuvos materialaus paveldo rekonstrukcija, I tomas. Sudarė Daiva Luchtanienė. Vilnius: Akademinė leidyba, 2015, 152 p.

Tai pirmasis Lietuvoje mokslinių publikacijų leidinys eksperimentinės archeologijos tema. Ilgą laiką šiai mokslo sričiai, tiesiogiai susijusiai su valstybės kultūra ir švietimu, sunku buvo rasti savo nišą kituose archeologijai, istorijai skirtuose leidiniuose. Eksperimentinės archeologijos problemos Lietuvoje 2006 metais buvo aptartos leidinyje „Lietuvos pilys 2005“, tačiau nei diskusijos, nei polemikos jis nesulaukė. Pavieniai straipsniai eksperimentinės archeologijos tema buvo skelbiami leidiniuose „Lietuvos muziejų rinkiniai. Tyrinėjimų metodika“, „Archaeologia Baltica“, „Metodai Lietuvos archeologijoje“. Kai kurie specializuoti Lietuvos archeologijos leidiniai straipsnius archeologinių eksperimentų tema spausdinti atsisakydavo. Todėl idėją išleisti leidinį su eksperimentų aprašais ir jų moksliniu pagrindimu subrandino patys rekonstruktoriai-eksperimentatoriai, idant jis būtų prieinamas tiek specialistams, tiek plačiajai visuomenei.

Leidinyje publikuojami Vilniaus, Šiaulių ir Klaipėdos universitetų mokslininkų bei profesionalių rekonstruktorių, restauratorių Justinos Bliujūtės, Algimanto Kensmino, Aleksiejaus Luchtano, Arūno Puškoriaus, Birutės Kazimieros Salatkienės, Gvido Slaho, Daivos Steponavičienės straipsniai. Visi autoriai yra leidėjo – asociacijos „Eksperimentinės archeologijos klubas ‚Pajauta‘“, nariai. Straipsniuose analizuojami kai kurie teoriniai eksperimentinės archeologijos aspektai, pateikiami atskirų archeologinių radinių ar jų grupių rekonstrukcijos bei gamybos technologijų eksperimentai. Kiekvienas straipsnis iliustruotas originalių archeologinių radinių, jų kopijų bei rekonstrukcijų nuotraukomis, papildytas diagramomis, įvairių duomenų lentelėmis. Leidinyje pateiktos gana išsamios straipsnių santraukos anglų kalba, todėl jis informatyvus ir užsienio skaitytojui.

Besidomintys tolima Lietuvos praeitimi, archeologija, rekonstrukcija ir eksperimentine archeologija iš straipsnių rinkinio daug sužinos apie akmens amžiaus žmonių gebėjimą išgyventi, prisitelkus parankines gamtines medžiagas, – titnagą, medį, kaulą/ragą. Rašoma apie stiklo karolių paplitimą II–XIII/XIV a. bei jų gamybos technologijų atkūrimą. Kai kurie viduriniojo ir vėlyvojo geležies amžių (V–XII a.) žmonių gyvensenos aspektai aptariami remiantis archeologinių radinių analize bei atlikus jų gamybos ir praktinio naudojimo eksperimentus. Straipsniuose atrasite informacijos apie tyrinėjimų metu surastus Lieporių 1-osios gyvenvietės (Šiaulių m.) šulinius su kibirėliais iš liepų žievės, apie kai kuriuose Kelmės ir Šilalės rajonų laidojimo paminkluose rastas galvos apdangalų liekanas bei minėtų radinių gamybos bei atkūrimo technologijas. Archeologai, tyrinėdami protėvių „užgyventą“ kultūrinį sluoksnį, aptinka ne tik buities ir karų pėdsakų, bet ir pramogų liudininkų. Straipsnyje apie vieną iš viduramžių vaikų „turtų“ – odinius žaidimų kamuoliukus – aptariamos jų radavietės, daikto atkūrimo eksperimentai bei to meto žaidimai. Duonos ir žaidimų! („Panem et circenes!“)

Šis nuo Romos laikų gyvuojantis posakis atspindi žmogaus gyvenimo esmę. Viename iš straipsnių pateikiami duomenys apie mūsų protėvių maistą ir mitybą nuo seniausių laikų iki XIV a. Jie pagrįsti archeologiniais tyrinėjimais, kultūrinio sluoksnio, radinių (žmogaus pagamintų daiktų ir maisto atliekų) analize, kai kurių specialiųjų tyrinėjimų rezultatais.

Leidėjas ir straipsnių autoriai tikisi, kad nuoseklūs eksperimento aprašymai žadins skaitytojų smalsumą, skatins eksperimentuoti ir eksperimentus grįsti faktais, o ne fantazijomis. Leidinyje pateikiama informacija skirta ne tik žingeidžiai visuomenei, bet ir istorikams, archeologams, medikams.

Daiva LUCHTANIENĖ

Annotation of the article collection, "Experimental archaeology. Reconstruction of Lithuania's material heritage"

This is the first scientific publication in Lithuania on the topic of experimental archaeology. The article analyses several aspects of experimental archaeology, different experiments in the reconstruction and production technology of archaeological finds or groups of finds are presented. Each article is illustrated with photographs of original archaeological finds and their copies and reconstructions. The publication presents detailed summaries in English of the articles.

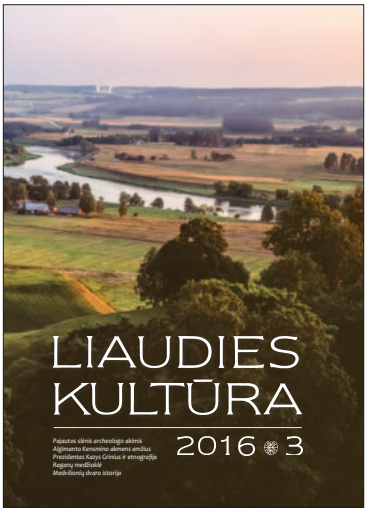
NUOŠIRDŽIAI KVIEČIAME SKAITYTI IR PRENUMERUOTI ŽURNALĄ „LIAUDIES KULTŪRA" 2016 M.

Mielas skaitytojau,
Per metus išeina šeši LK numeriai. Šešių numerių prenumerata Lietuvos pašte kainuoja 12 eurų – ir pristato į namus! Taigi *vieno* žurnalo kaina – tik 2 eurai! Galima užsisakyti ir *keturis*, *tris*, ir net *du* numerius.

- Žurnalą užsisakyti galima per kelias minutes internetu: http://www.prenumeruok.lt.
- Be to, prenumeratą priima visi Lietuvos pašto skyriai.
- Žurnalą galima užsisakyti ir redakcijoje (LLKC, Barboros Radvilaitės g. 8, Vilnius), bet tada teks ateiti jį pasiimti.

Peržvelgti ankstesnių metų žurnalo numerius pdf. formatu galima čia: http://www.llkc.lt/Liaudieskultura
(numeris į svetainę įkeliamas praėjus metams po jo išleidimo).

„Liaudies kultūros" redakcija

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 2016 Nr. 3 (168)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Vyriausioji redaktorė

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. liaudies.kultura@gmail.com

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61, e. p. liaudies.kultura@llkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61, e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, istorija, tel. 261 31 61, e. p. linute.arch@gmail.com

Dizaineris Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ŽIČKIENĖ

Stilistė-korektorė Asta ŽŪKAITĖ

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus universiteto Orientalistikos centras, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Irena SELIUKAITĖ, LR Kultūros ministerija, J. Basanavičiaus g. 5, LT-01118 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda, e. p. vykintas.vaitkevicius@gmail.com

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, e. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasirašyta spaudai 2016 06 20

Formatas 60×90/8
Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.
Tiražas 700 egz.

Lietuvos liaudies kultūros centras,
Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius
http://www.llkc.lt/liaudieskultura

Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“,
Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius

TURINYS:

Pajautos slėnis archeologo akimis.
Pokalbis su Vilniaus universiteto archeologijos katedros docentu Aleksiejum LUCHTANU apie Kernavės tyrimų istoriją ..... 1 •

„Jautėmės kaip viena gentis“.
Vilniaus dailės akademijos dėstytoją, menininką, senųjų amatų ir technologijų žinovą Algimantą KENSMINĄ kalbina Juozas ŠORYS ..... 15 •

MOKSLO DARBAI

Asta SKUJYTĖ.
„Šis arklys būtų manas, bet laukas“:
raitelio ir arklio įvaizdžių reikšmė drugio ligos kontekste ..... 26 •

Miglė LEBEDNYKAITĖ.
Iš lietuvių etnografijos muziejinių rinkinių istorijos. Kazio Griniaus (1866–1950) kolekcija ..... 35 •

Ernestas VASILIAUSKAS.
Medvilionių dvaras: nuo bajorkaimio iki kultūros židinio ..... 54 •

SKAITYMAI

Aronas GUREVIČIUS.
Ragana kaime ir teisme (kaip magiją suprato liaudis ir mokytieji) ..... 69 •

ŽMONĖS PASAKOJA

Nijolė MARCINKEVIČIENĖ.
Vaikai ir laukiniai augalai ..... 80 •

KNYGOS

Rimantas BALSYS.
Užgavėnės: nuo karnavalų Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės didikų rūmuose iki Žiemos palydų šventės sovietmečiu ..... 90 •

Daiva LUCHTANIENĖ.
Straipsnių rinkinys „Eksperimentinė archeologija. Lietuvos materialaus paveldo rekonstrukcija“ ..... 94 •

VIRŠELIUOSE: Kernavės piliakalniai. *Arūno Baltėno nuotrauka.* 1998 m.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Projektą „Tradicinės kultūros tąsa, kaita ir kartotė“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 11 000 eurų.
Šiame žurnale remiamos rubrikos: „Mokslo darbai“, „Skaitymai", „Žmonės pasakoja“.

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą „Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija: problemos, tyrimai, interpretacijos“.
Skirta 10 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.